

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

112950

TEKLÎFÎ HÜKMÜN DERECELENDİRİLMESİNE
TESİR EDEN FAKTÖRLER

112950

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Mehmet YAVUZ

Danışman
Prof. Dr. Hasan GÜLEÇ

112950

İZMİR
2002

Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak sunduğum "TEKLİFİ HÜKMÜN DERECELENDİRİLMESİNE TESİR EDEN FAKTÖRLER" adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

09.10.2022

Adı SOYADI

Mehmet YAVUZ

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü' nün/...../..... tarih vesayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisanüstü Öğretim Yönetmeliği'ninmaddesine göre Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi Mehmet Yavus'un, TEKLİFİ HÜKMÜN DERECELENDİRİLMESİNE TESİR EDEN FAKTÖRLER konulu tezi incelenmiş ve adaytarihinde, saat da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin olduğuna oy ile karar verildi.

ÜYE

BAŞKAN

ÜYE

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ FORMU

Tez No: Konu Kodu: Üniv. Kodu

- Not: Bu bölüm merkezimiz tarafından doldurulacaktır.

Tez Yazarının

Soyadı: YAYUZ

Adı: MEHMET

Tezin Türkçe Adı: Teklifli Holenün Derecelendirilmesine Tesir Eden Faktörler.

Tezin Yabancı Dildeki Adı: The factors that affect to level of The Rule of Responsibility

Tezin Yapıldığı

Üniversitesi: Bolu 2 Eylül

Enstitü: Sosyal Bil. Yıl: 2002

Diğer Kuruluşlar:

Tezin Türü:

Yüksek Lisans:

☒

Dili:

Türkçe

Doktora:

☐

Sayfa Sayısı:

127

Tıpta Uzmanlık:

☐

Referans Sayısı:

76

Sanatta Yeterlilik:

☐

Tez Danışmanlarının

Ünvanı: Prof. Dr.

Adı: Hasan

Soyadı: Güleci

Ünvanı:

Adı:

Soyadı:

Türkçe Anahtar Kelimeler:

- 1- Teklifli
- 2- Holenün
- 3-
- 4-
- 5-

İngilizce Anahtar Kelimeler:

- 1- Responsibility
- 2- The Rule
- 3-
- 4-
- 5-

Tarih: 09/07/2002

İmza:

ÖZET

İslam hukukunda hüküm başlığı altında iki temel konu vardır. Bunlardan biri teklifi hükümler diğeri ise vaz'i hükümlerdir.

Vaz'i hükümler, İslam hukukuna göre, bir hükmün varlığı için ortaya konmuş birer yardımcı hükümdür. Teklifi hükümler ise, insanın yapmakla sorumlu olduğu fiilleri ile ilgilidir. Yapmak zorunda olduğu fiiller, zorunda olmadığı fiiller, yapmamakla sorumlu olduğu fiiller vb. bu gruba giren konulardır.

Teklifi hükümlerin tespiti ve derecelendirilmesi için bazı şartlar vardır. Tezimizde biz bu şartları , bu faktörleri inceledik. Teklifi bir hükmün derecelenmesini etkileyen Kur'an, sünnet ve fakihlerden kaynaklanan etkenleri ortaya koyarak konuyu işledik.

ABSTRACT

In islamic jurisprudence, under the title of the rule, there are two essential topics. One of these is the rule of responsibility and the other one is the rule of relativity.

The rules of relativity, as to the Islamic Jurisprudence, is a sub rule that is put to the existence of a rule. The rule of responsibility is about the actions that the human must do. These are sometime the actions that we have to do, sometime we don't have to and sometime the actions that we are forbidden to do it.

There are several conditions and factors to prove and to set up in order the rule of responsibility. In our thesis, we examined these conditions and factors that arise in the Holy Book 'Koran', the Sunnah and the scholars of islamic law.

ÖNSÖZ

İslam hukukunun temel kavramlarından biri de hükümdür. Hüküm, haklar ve sorumluluklar söz konusu olduğunda, mükellefe yönelik bir karar, bir hitap veya sonuç olarak karşımıza çıkar. Özellikle mükellefin belli şekillerde sorumluluğunu ortaya koyan hükümler, İslam hukukunda sık sık işlenen ve canlılığını koruyan bir konudur.

Hüküm eğer mükellefin fiillerine bağlı, belli derecelerde sorumluluğu gerektiren bir hitap ise buna teklifi hüküm adı veriliyor. Çünkü bu tip hükümlerde ortaya konan hitap insan üzerine bazı sorumluluklar teklif etmektedir. Zaten teklifin özünde de, birine bir şeyin yüklenmesi vardır. İslam hukukunda naslar dan insanların sorumlu oldukları hükümler ortaya koymak için çeşitli metot ve istinbat yolları vardır. Bilindiği gibi İslam hukukunun temel kaynakları Kur'an ve Sünnettir. Ayrıca bunlardan yola çıkarak İslam alimlerinin geliştirdiği bazı istilahlar da hükümleri ortaya koymak için kullanılır. Dolayısıyla teklifi hükümlerin istinbatı ve derecelendirilmesi için bu kaynakların da temel etken olduğu anlaşılmaktadır.

Teklifi hükümler başlığı altında daha çok mükelleflerin dini sorumluluklarına yönelik hükümleri ele almak muamelatla ilgili hükümlere girmemek, konunun dağılmaması ve daha iyi kavranması açısından önem arz etmektedir. Çünkü özellikle günümüzde İslam hukukunun en canlı kalan belki de uygulanabilen tek kısmı ibadetler ve aktif yaşamda karşımıza çıkan uhrevi hükümlerdir. Bu hükümlerin ortaya konulmasında ve mükellef nazarındaki derecesinin tespitinde ne gibi etkenlerin rol aldığını bilmek bu sebeple önemlidir.

Bir mükellef için vacip ne ifade eder? Ne gibi durumlarda bir hitap vücup anlamına gelir yada haram dediğimiz bir fiil hangi kıstaslarla bu hükmü almaktadır? Naslarda geçen emir ve nehiyler ne anlama gelir? Bir emir her halükarda icap ifade eder mi? Yoksa bazı emirlerden nedb yada mubah anlamı çıkar mı? Her nehy edilen şey mutlak haram anlamına mı gelir? Hz. Peygamber den gelen rivayetlerin güvenilirliği hükümler nasıl etki eder? İşte bu sorular cevap verilmesi gereken sorulardır. Çünkü İslam hukukunun asıl kaynaklarının hükümlere delaleti esastır. Mükellef için bu kaynakların ifade ettiği hüküm daima öncelik taşır. Bununla birlikte fakihler yine bu

kaynaklar üzerinde bazı ıstılahi yöntemler kullanarak hüküm çıkarmaya çalışmışlardır. Sahip oldukları görüşler ışığında ortaya koydukları metotlar ve hükümlerle ilgili görüş ayrılıkları teklifi hükümlerin belirlenmesinde bir diğer etken olmuştur.

Bu sebeple tezimizde 'teklifi hükmün derecelenmesine tesir eden faktörler' başlığı altında Kur'an ve hadislerdeki üslup ve sigaların yanında hadislerin rivayet derecelerini, Kur'an ve hadislerdeki lafızların hükme delaletlerine dair İslam fıkıh alimlerinin ortaya koydukları esasları da incelemeye çalıştık. Çünkü burada temel etken olarak sıraladığımız tüm faktörlerde fıkıh alimlerinin bakış açısı ve değerlendirmeleri bize yol göstermektedir. Bu sebeple fakihlerin ıstılâhî anlayışlarının da göz önüne alınması gayet doğaldır.

Konuyu işlerken mümkün olduğu kadar gereksiz yorumlardan kaçınarak metni sade tutmaya çalıştık. Her ne kadar yeterli olmasa da konularla ilgili kısa yorumlar yaptık. Mükelleflerin hangi yollarla, hükümlerle muhatap olduklarının ortaya konulmasında önemli olduğunu düşündüğümüz bu çalışmamız biraz önce zikredilen sorulara cevap vermeyi amaçlamaktadır.

Burada çalışmamız için konu seçiminden, kaynakların belirlenmesine ve konunun işlenmesine kadar her safhada gerek yöntem gerekse tavsiyelerinden yararlandığım hocam Prof. Dr. Hasan Güleç beye sonsuz şükranlarımı ve saygılarımı sunarım.

MEHMET YAVUZ

İZMİR-2002

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	VII
GİRİŞ.....	1
I- HÜKÜM KAVRAMI.....	1
A- Sözlükte Hüküm.....	1
B- İstilahta Hüküm.....	3
1- Usûlcülerin tarifi.....	3
2- Fukahânın Tarifi.....	4
II- HÜKÜM ÇEŞİTLERİ.....	7
A- Teklifî Hükümler.....	7
1- Teklifî Hükümün Tanımı.....	7
2- Teklifî Hükümün Kısımları.....	9
a- Cumhur Ulemaya Göre.....	9
(1) İcab:.....	9
(2) Nedb:.....	9
(3) Tahrim:.....	9
(4) Kerahet:.....	10
(5) İbâha:.....	10
b- Hanefîlere Göre.....	10
(1) Vâcib:.....	11
(2) Nedb:.....	11
(3) Tahrim:.....	11
(4) Tahrimen Mekrûh:.....	12
(5) Tenzihen Mekrûh:.....	12
c- Zâhirîlere Göre Teklifî Hükümün Kısımları.....	13
B- Vaz'î Hükümler.....	14
1- Vaz'î Hükümün Tanımı.....	14
2- Vaz'î Hükümün Çeşitleri.....	15
a- Sebep.....	15
b- Şart.....	16
c- Mâni'.....	16
d- Sıhhat-Butlan.....	16
e- Azimet-Ruhsat.....	17
C- Teklifî ve Vaz'î Hükümlerin Farkları.....	18
TEKLİFÎ HÜKMÜN KISIMLARI.....	20
I- VACİP.....	20
A- Hanefîlerde Farz-Vâcib Ayrımı.....	20
B- Vâcibin Kısımları.....	22
1- Mükellefin Belli Olup Olmamasına Göre.....	23
a- Aynî Vâcib.....	23
b- Kifâî Vâcib.....	23
2- Yapılması İstenen Şeyin Belirli Olup Olmamasına Göre.....	25
a- Muayyen Vacib.....	25
b- Muhayyer Vâcib.....	25
3- Zamanla Kayıtlı Olup Olmamasına Göre.....	26
a- Mutlak Vacib.....	26
b- Mukayyed Vâcib.....	26

4- Miktarın Belli Olup Olmamasına Göre	27
a- Muhadded Vâcib	27
b- Gayr-ı Muhadded Vâcib.....	28
II- MENDÛB	29
A- Mendûbun Kısımları	30
1- Yapılması Pekiştirilerek İstenen Mendub	30
2- Yapılması Meşru Olan Mendûb (Sünnet-i İktidâ).....	31
3- Zâid Mendûb.....	31
III- HARAM	32
A- Haramın Kısımları	33
1- Haram Lizâtihi (Zatından Dolayı Haram Olan).....	33
2- Haram Liğayrigi (Geçici Bir Nesneden Dolayı Haram Olan)	33
IV- MEKRÛH.....	36
A- Mekrûhun Kısımları	36
1- Tahrimen Mekruh	37
2- Tenzihen Mekrûh	37
V- MUBAH	39
A- Mubahın Kısımları	39
1- İşlenmesi Matlub Olan Bir Şeye Hizmet Eden Mubah	39
2- Terki Matlub Olan Bir Şeye Hizmet Eden Mubah	40
3- Terk ve İşlenmesi Tercihe Bırakılan Mubah	40
4- Bunlardan Biri Altına Girmeyen Mubah	40
İKİNCİ BÖLÜM	43
TEKLİFİ HÜKMÜN DERECELENDİRİLMESİNE TESİR EDEN FAKTÖRLER	43
GİRİŞ.....	43
II- NASLARIN HÜKÜMLERİ AÇIKLAMA ÜSLUBU ve TEKLİF SİGALARI	45
A- Teklifî Hükümleri Ortaya Koyan Üsluplar.....	45
1- Vâcib:	46
a- Emir Sıgası.....	46
b- Emir Lâ'm'ı Bitişmiş Muzârî Fiil.....	47
c- Emir Fiili Yerine Geçen Mastarlar	48
d- Emir Filin İsmi veya "Aleykum" ve "Meh" Lafızlarının Kullanıldığı Cümleler.	48
2- Nedb.....	51
3- Haram.....	54
a- Nehy Sıgası.....	54
b- Tahrim Lafzı ve Müştaklarının Kullanılması:	56
c- Cevâzın veya Helalliğin Nefyi:	56
d- Yapılması halinde ceza tertib edilmesi:.....	57
e- Terk ve men' ifade eden emir sigaları:.....	58
4- Mekrûh.....	59
a- Hükümün siyâkı.....	60
b- K. R. H. Lafzının ve müştaklarının kullanılması	60
c- Terk ifadesiyle ve tahrimden kerahete çeviren bir karine ile gelen emir sigası	61
5- Mubah	62
a- Yasaktan sonra gelen emir.....	63
b- Bir şeyin helal olduğunu gösteren kelime ve cümleler	64

c- "Günah yoktur" lafzının kullanıldığı ayetler.....	64
d- "Güçlük yoktur" lafzının kullanılması.....	65
F- Eşyada Asıl Olan İbahadır.....	66
B- Teklif Sîgaları.....	67
1- Emir.....	67
a- Emrin Tanımı.....	67
b- Emrin Sîgaları.....	68
(1) Sarih (Hakiki) Emir Sîgaları:.....	68
(2) Sarih Olmayan Emir Sîgaları.....	69
Emrin Gerektirdiği Hüküm.....	72
1- Dil Yönünden.....	73
2- Kur'an Yönünden.....	73
3- Sünnet Yönünden.....	75
4- İcmâ Yönünden.....	76
5- Akıl Yönünden.....	76
Mendûb Emir Kapsamında mıdır?.....	76
Mubah, Emir Kapsamında mıdır?.....	78
Yasaktan Sonra Gelen Emir.....	78
Bir şeyin Emredilmesi O Şeyin Zıddının Yasaklanması Anlamına Gelir mi?.....	80
2- Nehiy.....	80
a- Nehyin Tanımı:.....	80
b- Nehiy Sîgaları.....	81
(1) Sarih Nehiy Sîgaları.....	81
(2) Sarih olmayan Nehiy Sîgaları.....	81
c- Nehyin Gerektirdiği Hüküm.....	83
Vücûbdan Sonra Gelen Nehiy Sîgası.....	84
Bir Şeyi Nehyetmek Zıddını Emretmek Anlamına Gelir mi?.....	84
III- HADİSLERİN RİVAYET DERECELERİNİN TESİRİ.....	86
A- Rivayet Bakımından Sünnetin Kısımları.....	86
1- Mütevâtir Hadisler:.....	87
a- Mütevâtir Hadisin Hükümü.....	87
b- Mütevâtir Hadislerin Çeşitleri.....	89
(1) Lafzî Mütevâtir.....	89
(2) Mânevi Mütevâtir.....	89
2- Âhâd Hadisler.....	90
a- Âhâd Haberin Çeşitleri.....	91
(1) Meşhur Haberler.....	91
(2) Aziz Haberler.....	91
(3) Garib Haberler.....	92
b- Âhâd Haberin Hükümü ve Delil Oluşu.....	92
(1) Hanefîlerin Âhâd Haberi Kabul Şartları.....	93
(2) Malikîlerin Şartları.....	94
(3) Hanbelîler ve Şafiîlerin Şartları.....	95
IV- MÜCTEHİDLERİN METODLARINDAN KAYNAKLANAN FAKTÖRLER.....	99
A- Hükümün Sübûtu ile İlgili Tartışmalar.....	99
B- Teklifin Kapsamı ile İlgili Tartışmalar.....	102
1- Mendûb Teklifi Hükümlere Dahil midir?.....	103
2- Mubah Teklifi Hükümlere Dahil midir?.....	104
C- Lafzın Delaleti ile İlgili Tartışmalar.....	105
1- Hanefîlerin Taksimi.....	106
a- Nassın İbâresi (Dâl bi'l-İbâre).....	106

b- Nassın İşâreti (Dâl bi'l-İşâre)	107
c- Nassın Delâleti (Dâl bi'd-Delâle)	109
d- Nassın İktizâsı (Dâl bi'l-İktizâ)	111
e- Bu Delâletlerin Hükümü	111
2- Hanefîlerin Dışındakilere Göre Delâletin Taksimi	112
a- Delâletü'l-Mantuk	112
(1) Sarîh Mantuk	112
(2) Gayrî Sarîh Mantuk	113
(ii) İmâ'nın Delâleti	113
(iii) İşâretin Delâleti	114
b- Delâletü'l-Mefhûm	114
(1) Mefhûmu'l-Muvafakat	114
(2) Mefhûmu'l-Muhalefet	114
(i) Mefhûmu's-Sıfat	115
(ii) Mefhûmu's-Şart	115
(iii) Mefhûmu'l-Gaye	115
(iv) Mefhûmu'l-Aded	116
(v) Mefhûmu'l-Lakab	116
3- Mefhûmu'l-Muhalifin Hüccet Oluşu	117
a- Lakab Mefhûmu	117
b- Vasıf, Şart, Gaye ve Aded Mefhûmları:	117
SONUÇ	121
BİBLİYOGRAFYA	123

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser.
a.s	: aleyhi-selam.
b.	: İbn, bin.
bkz.	: bakınız.
c.	: cilt
h.	: hicrî
H.z.	: hazreti
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
s.	: sayfa
ts.	: tarihsiz
thk.	: tahkik eden
tlk.	: talik eden
tsh.	: tashih eden
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
yay.	: yayınlar

GİRİŞ

I- HÜKÜM KAVRAMI

A- Sözlükte Hüküm

Kelam, mantık ve fıkıh ilimlerinde kullanılan bir terim olan "hüküm" kelimesi; H.K.M. (حكم) den masdar olup sözlükte, iyileştirmek amacıyla men etmek, düzeltmek,¹ bir şey hakkındaki kararın tamamlanması,² idarî kuvvetin, hükümetin veya saltanatın icrası, siyasi hakimiyet, bir nizam veya emir, kâide³ anlamlarına gelir.

Ayrıca, bir emri bir şeye isnad etmek,⁴ bir şeyi başka bir şeye isbat veya nefi suretiyle bağlamak,⁵ şer'î karar özellikle Allah tarafından verilen bir hüküm,⁶ ilim, derin anlayış, fıkıh⁷ gibi anlamları vardır.

Allahu Teâlâ'nın "biz ona çocuk iken hüküm verdik"⁸ ayetinde de "hüküm, ilim anlamındadır. Bir hadisde ise "faydalı bilgi" manasında "şirde hüküm (hikmet) vardır" buyrulur.⁹

Felsefe ve mantık ilimlerinde ise iki fikir, iki şey arasında olumlu ya da olumsuz bağlantı kurmaya hüküm denildiği gibi mevcut bağlantıya ve ayrıca bu bağlantıyı idrak etmeye de hüküm denilir.¹⁰

1 İbn Manzûr, Cemaluddîn Muhammed b. Mûkerrem, **Lisânu'l-Arab**, XII, 140; Zebîdî, Muhammed Murtaza, **Tâcu'l-Arûs**, VIII, 252; Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b.Bâhâdır, el-Bahru'l-Muhîr fî Usûli'l-Fıkhi (Thk:el-Ani Abdulkadir Abdullah), Kuveyt 1992, I, 117; el-Beyânûnî, Muhammed Ebu'l-Feth, el-Hükmü't-Teklîfî fî'ş-Şeriatî'l-İslâmiyye, Şam 1970, s. 25; Weir,T.H,İslam Ansiklopedisi, Hüküm Maddesi, M.E.B yay. V, 627.

2 İbn Hazm, el-Endülûsi, **el-İhkam fî-Usûli'l-Ahkam**, Beyrut 1987, I, 49.

3 el-Beyânûnî, a.g.e., s. 25; Medkur, M.Selam, **Mebâhisu'l-Hüküm inde'l-Usuliyin**, Kahire 1953, s. 55.

4 Mahmud Esad, **Usûli'l-Ahkam**, Beyrut 1987, I, 49.

5 Atar, Fahreddin, **Fıkıh Usulü**, İstanbul 1988, s. 113; Erdoğan, Mehmet, **Fıkıh ve Hukûk Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 1992, s. 159.

6 bkz. Enbiyâ, 21/78; Ra'd, 13/41.

7 İbn Manzûr, a.g.e., XII, 140.

8 Meryem, 19/12.

9 Buhari, Edeb, 90. Tirmizi, Edeb, 69

10 Atar, a.g.e., s. 113.

Kelam ilminde ise hüküm, İslam dininin inanç, ibadet, muamelat ve ahlaka dair temel ilkelerini ifade eder.¹¹

Kur'ân-ı Kerim'de "hüküm" kelimesi otuz yerde zikredilir, fiil kalıbındaki kullanımlar ve diğer türevleri ile birlikte bu sayı iki misline çıkar ve yaygın olarak "yargılama, karar verme" anlamını taşır.

Hüküm, Kur'ân-ı Kerim'de, Allah'a peygamberlere ve insanlara nisbet edilmiştir. İlgili ayetlerde belirtildiğine göre mutlak hüküm yalnız Allah'a aittir.¹² Bununla birlikte peygamberlerin ilahi hükümleri dikkate alarak insanlar arasında hükmetmek, bunu yaparken de beşerî duygulara kapılmaktan sakınmakla emrolundukları ve onların bu talimatı yerine getirmeye çalıştıkları ile ilgili açıklamaları da bunun gibi ayetlerden çıkarmaktayız.¹³

Hükmün insanlara nisbet edildiği ayetlerde ise kendi aralarında hükmederken hakkaniyetle davranmaları istenmiş,¹⁴ ilahî hükümlere riayete çağrılan müminlerin bunu teslimiyetle karşılamaktan başka çareleri bulunmadığına dikkat çekilmiş, ayrıca ilâhî hükümlerle hükmetmeyenlerin kâfir, fasık ve zalim oldukları belirtilmiştir.¹⁵

11 Beyânüni, 'Hüküm' İslam Ansiklopedisi", TDV. Yay. XVIII. 466-468

12 En'am, 6/57; Yusuf, 12/40.

13 Beyânüni, 'Hüküm' İslam Ansiklopedisi", T.D.V. Yay. XVIII. 466-468

14 bkz. Hucurât, 49/9.

15 bkz. Maide, 5/5

B- İstılahta Hüküm

Hüküm kelimesi sözlük anlamıyla da bağlantılı olarak, İslâm kamu hukukunda, devlet idaresini ve siyasi otoriteyi; muhâkeme usul hukukunda ise mahkeme kararını ifade eder.

Hükmün mantık ilminde iki nesne ve fikir arasında kurulan bağlantıyı, kazıyye ve kuralı ifade etmesinden hareketle fıkıhta da hüküm ve ahkam, gerek vahiy, gerekse re'y kaynaklı olsun bir konudaki hukûki değer yargısını, kuralı, ilişkilendirmeyi ve nitelendirme ifade etmede kullanılır ve bu açıdan çeşitli ayırımlara tabi tutulur.

Ancak fıkıh usulü, şer'î delillerden şer'î hükümler elde edilmesini, fûrû fıkıh da bu hükümlerin bilinmesini ve uygulanmasını konu edindiğinden hüküm kavramı fıkıhta merkezi bir önem ve yere sahip olmuş ve klasik literatürde genelde bu bağlamda terim anlamı kazanmıştır.¹⁶

Hükmü istilâhî olarak tanımlarken şu bilinmelidir ki; şer'î hükmün sadır olduğu bir kaynak vardır, o da yüce Allah'tır. Bir de hükmün bağlandığı yer vardır ki; bu mükelleflerin ortaya koyduğu fiillerdir. Buna göre "hüküm" mükelleflerin fiillerine bağlanan şer'î bir vasıftır.¹⁷

Temel olarak hükmün tanımında alimler arasında uzlaşısı olsa da hükmün bağlandığı ve sâdır olduğu yere nisbetle iki farklı bakış açısı, dolayısıyla iki farklı hüküm tanımı ortaya çıkmıştır.

Bu tanımlardan biri usûlcülere, diğeri ise fakihlere aittir.

1- Usûlcülerin tarifi

"Hüküm, Allah'ın talep, tahyir ve vaz' bakımından mükelleflerin fiillerine ilişkin hitabıdır."¹⁸

16 Beyanunî, 'Hüküm' İslam Ansiklopedisi :", TDV yay. XVIII, 466-468

17 Şa'ban, Zekiyyuddin, Usulü Fıkıh, (İslam Hukûk ilminin esasları, Terc. İbrahim Kâfi Dönmez), TDV yayınları, Ankara 1990, s. 199.

18 Molla Hüsrev, Muhammed b. Feramurz b. Ali, Mir'âtu'l-Usûl fi-Şerhi Mikati'l-Vûsûl, İstanbul 1309, s. 509; Şevkânî, Muhammed b. Ali, İrşadü'l-Fuhûl ila Tahkiki'l-Hak min İlmi'l-Usul, Mısır 1937, s. 6; Âmidî, el-İhkâm fi-Usûli'l-Ahkâm, Beyrut 1985, I, 84; Zerkeşî, a.g.e., I, 117;

Bu tarif usûlcülerden –ki bunlar Şafîi ekolüne mensupturlar- çoğunluğunun istilâhıdır. Onlar hükmü şârîin hitabının kendisine bir isim sayarlar.¹⁹ Hüküm kavramını açıklarken, hükmün Allah'tan sadir olmasından ve O'nun fiilleri arasında bulunmasından hareket ederler. Bu yüzden Allahu Teâlâ'yı "el-Hâkim" vasfı ile zikretmişlerdir.²⁰

Allâhu teala'nın şu ayetlerini tanıma delil olarak sunanlar:

"Halbûki sizi ve yaptıklarınızı Allah yarattı"²¹, "Her şeyi yaratandır."²²

Bu ayetler şârî'den birer hitaptır ve bu ayetlerde mükelleflerin ve kulların fiilleri ile bir ilişki vardır. Fakat şer'î bir hüküm ifade etmez.²³

2- Fukahânın Tarifi

Fakihlere göre ise hüküm şöyledir:

"Allah'ın iktiza, tahyir ve vaz' bakımından mükelleflerin fiillerine ilişkin hitabının eseridir."²⁴

Başka bir ifadeyle; insanın efâl-i icrâyesini hukukî ve adlî olarak tavsîf eden vasıflara²⁵ yani hitâbın sonucu olan ve kulların fiillerinin kendisi ile vasedildiği şerî sifata²⁶ hüküm adı verilir.

Çoğunlunu hanefilerin oluşturduğu fakihler, hükmün bağlandığı yer olan, mükelleflerin fiillerini esas almışlardır. Çünkü onların gayesi, bu fiillerin mükellef

Hallaş, Abdülvahhab, *İlmu Usûli'l-Fıkh* (Terc. Hüseyin Atay), Ankara 1992, s. 249; Medkûr, a.g.e., s. 56.

19 Zuhaylî, Vehbe, *Usûlu'l-Fıkhî'İslamî*, Beyrut 1996, I, 41; Zeydan, Abdülkerim, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh*, Amman 1994, s. 25.

20 Şa'bân, a.g.e., s. 199.

21 Saffat, 37/96.

22 Ğâfir (Mü'min), 40/62.

23 Âmidî, a.g.e., I, 84.

24 Molla Hüsrev, *Mir'ât*, s. 509; (Ayrıca, *Terceme-i Mirkat*, Osman Efendi, s. 255.); Mahmud Es'ad, a.g.e., s. 25.

25 Sava Paşa, *İslam Hukûku Nazariyâtı Hakkında Bir Etüd*, (Terc. Baha Arıkan), İstanbul ts., II, 225.

26 Zuhaylî, a.g.e., I, 41; Zeydan, a.g.e., s. 25.

tarafından yapılıp yapılmaması açısından şâriin takındığı tavıra göre kazandığı nitelikleri açıklamaktır.²⁷

Bu tarifler ışığında bakıldığında:

Usûlcülere göre; "Namazı kılınız"²⁸, "Zinaya yaklaşmayın"²⁹, "Akitleri yerine getiriniz"³⁰ ayetleri; "kâtil hiçbir şeye mâlik olamaz"³¹ hadisi şer'î birer hükümdür. Ayetler, Allah'ın mükelleflerden namazın kılınmasını, akitlerin yerine getirilmesini, zinadan uzak durulmasını ve hadiste Hz. Peygamberin kâtilin mirasçı olamayacağını bildirdiği birer hitâb'dır. Bu hitâb, namazın kılınmasını, akitlerin yerine getirilmesini vâcib kılmakta; zinayı ve katilin mirasçı olmasını haram kılmaktadır.³²

Fakihlere göre ise; "namazın vücubu, zinanın haramlığı ve katlin verasete engel olması" bir hükümdür.³³ "Akitleri yerine getiriniz" ayetinden de, akitlerin yerine getirilmesinin vâcib olduğu hükmü çıkarılmaktadır.³⁴

Sonuç olarak usulcülere göre hüküm, şer'î nasların kendileri iken; fakihlere göre bu şer'î nasların gereği olan sonuçlarıdır. Bu ayırım, hükmün hakikat ve mecaz manada kullanmaktan yani hükmetmek ve hükmedilmiş anlamlarını ayrı olarak ortaya koymaktan ve hükmün nisbet edildiği yerden yani şâri'in hitâbı veya mükellefin fiillerine nisbet edilmesinden kaynaklanır.

Tarifin daha iyi anlaşılması ve hükmün kısımlarının görülmesi için bazı kavramların açıklanması faydalı olacaktır.

1- Allah'ın hitâbı: Allah'ın hitabından maksat, açıkça onun keliması olan Kur'ân'dır.³⁵ Sünnet, icma ve diğer şer'î deliller ise Allah'ın dolaylı kelimasıdır. Çünkü

27 Şa'bân, a.g.e., s. 199; bkz. Sava Paşa, a.g.e., II, 226.

28 Bakara, 2/43.

29 İsrâ, 17/32.

30 Mâide, 5/1.

31 Ebû Davud, Diyât, 18; Darimi, Feraiz, 41.

32 Atar, a.g.e., s. 113.

33 Zuhaylî, a.g.e., I, 41.

34 Atar, a.g.e., s. 114.

35 Zeydan, a.g.e., s. 23.

bu delillerin hepsi, Allah'ın ortaya koyduğu şer'i hükmü açıklamaktadır.³⁶ Şârî'in hitâbı başka bir ifadeyle, mükelleflerin fiillerine şârî tarafından verilen bir vasıftır.³⁷

2- Mükelleflerin fiilleri: Hüküm mükellefin fiillerine ilişkindir. Eşyaya, maddelere değil.³⁸ Bu sebeple "bu fiil vaciptir", "şu haramdır" denmez. Ancak mecaz yoluyla bazen haram ve helal oluş eşyaya nisbet edilebilir. Mesela: "Size leş, kan, domuz eti... haram kılındı"³⁹ ayetinde haramlık; leş, kan ve domuz etine nisbet edilmiştir. Zaten haram olan onlar değil, onların satılması yenilmesi vs.dir.⁴⁰

3- İktiza ve Taleb: Bir şeyin yapılmasını veya yapılmamasını istemektir. Her iki durumda iktiza ifade eder.⁴¹ Yapılması istenen fiil; farz, vâcib veya mendûb olur. Yapılmaması istenen fiil ise haram veya mekrûh olur. Bunlara teklîfi hüküm denir.⁴² Bunun ayrıntılarına ileride değineceğiz.

4- Tahyir: Bir şeyi yapmak veya yapmamanın eşit olmasıdır. Birini diğerine tercih etmeksizin her ikisi de mükellef için mübahtır.⁴³

5- Vaz': Bir şeyi başka bir şeyin sebebi, illeti, şartı rûknü, mani'i veya alâmeti kılmaktır. Bunlara da vaz'î hükümler denir.⁴⁴

36 Atar, a.g.e., s. 115.

37 Ebû Zehra, Muhammed, *İslam Hukûku Metodolojisi*, (Trc. Abdulkadir Şener), Ankara 1994, s. 35.

38 Zerkeşi, a.g.e., I, 117; Atar, a.g.e., s. 115.

39 Mâide, 5/33.

40 Atar, a.g.e., s. 115.

41 Zerkeşi, a.g.e., I, 117; Ebû Zehra, a.g.e., s. 35; Zeydan, a.g.e., s. 74.

42 Şevkânî, a.g.e., s. 6; Atar, a.g.e., s. 116.

43 Zerkeşi, a.g.e., I, 117; Şevkânî, a.g.e., s. 6.

44 Zeydan, a.g.e., s. 24; Atar, a.g.e., s. 116; Ebû Zehra, a.g.e., s. 35.

II- HÜKÜM ÇEŞİTLERİ

Hüküm kavramını tanımlarken gördük ki, Allah'ın hitâbı ya taleb veya iktiza ya muhayyer bırakma yada vaz' bakımından mükelleflere yönelir.⁴⁵ Usûlcülerin terminolojisine göre hükmün tek çeşit olmadığı anlaşılır.

Usûlcülerin çoğunluğuna göre hüküm iki çeşittir.⁴⁶ Eğer şer'î hüküm, iktiza ve tahyir ifade ederse buna "teklîfî hüküm"; iki şeyi birbirine bağlarsa buna da "vazî hüküm" adı verilir.⁴⁷

Bazı usulcüler ise "ibaha"yı teklîfî ahkam'dan saymazlar. Zira mükellefin fiillerine gereklilik yönünden bağlanmaz. Bu sebeple tahyir içeren hükümlere "tahyîrî hüküm" adını verirler. Çünkü mubahta teklîf veya meşakkate dayalı bir ilzam yoktur.⁴⁸ Özellikle Âmidî (631/1234), mubahın teklîfî hükümden çıkarılması daha iyidir demiştir.⁴⁹

Usûlcülerin çoğunluğunun görüşlerine itibar edildiğinde hükmün iki temel kısmının olduğu anlaşılır.⁵⁰

1- Teklîfî hüküm

2- Vazî hüküm

Teklîfî hükümlerin ayrıntılarına geçmeden önce bu hüküm çeşitleri ve aralarındaki farklar hakkında bilgi vermek uygun olacaktır.

A- Teklîfî Hükümler

1- Teklîfî Hükümün Tanımı

Sözlükte K.L.F kökünden tef'îl babından mastar olan teklîf sorumlu tutma, zorlama anlamlarına gelir. Birini, kendisine zor gelen bir işi yapmaya zorlandığında "كَلَّفْتُ الرَّجُلَ" denir.⁵¹

45 Hallaf, a.g.e., s. 254, Zuhaylî, a.g.e., I, 42.

46 Molla Hüsrev; Mir'ât, s. 510; Şatibî, Ebu İshak İbrahim b. Musa, Muvâfakât, (Terc. Mehmet Erdoğan), İstanbul 1999, I, 100; Seyyid Bey; Usul-i Fıkh, s. 68.

47 Âmidî, a.g.e., I, 85; Hallaf, a.g.e., s. 254; Zuhaylî, a.g.e., I, 42.

48 Âmidî, a.g.e., I, 109; Medkûr, a.g.e., s. 60.

49 Mevsûâtü'l-Fıkhıyye, VIII, 66.

50 Beyânünî, a.g.e., s. 44; Seyyid Bey, a.g.e., s. 68-69.

51 Mevsûâtü'l-Fıkhıyye, VIII, s. 248.

Allahu Teâlâ da; "Allah hiçbir nefse yüklenebileceğinden başkasını teklif etmez"⁵² buyurmaktadır. Burada, "teklif" sorumlu tutma anlamındadır.

Bir kimseye meşakkatli bir şeyi emir ve ilzam etme, hukukun ehliyet ve salahiyet sahibi olan insanlara bir takım şeyleri yapmalarını, bir takım şeyleri de terk etmelerini emir ve ilzam etmesidir.⁵³

Istılâhî olarak teklîfî hüküm iki şekilde tanımlanabilir. Bunun ilki usulcülere göredir:

Şârî'in mükelleften bir fiili yapmasını veya yapmamasını istemesi yada onu yapıp yapmama arasında serbest bırakmasıdır.⁵⁴

Fakihler ise şöyle tanımlarlar: "Mükelleflerden sadır olan fiillere, şârî'in, yapılmasını yada yapılmamasını istemiş veya yapıp yapmama konusunda serbest bırakmış olmasına göre bağlanan şer'î vasıftır."⁵⁵

Tanımlarda geçen birinci duruma, "namaz kılın"⁵⁶, "Oruç size de farz kılındı"⁵⁷ ayetleri örnek verilebilir.

İkinci duruma ise, "Allah'ın muhterem kıldığı cana haksız yere kıymayın"⁵⁸, "Sizlere leş, kan ve domuz eti haram kılındı"⁵⁹ ayetleri örnek verilebilir.

Üçüncü duruma ise, "eğer siz de bunların Allah'ın verdiği yükümlülükleri doğru dürüst yerine getiremeyeceklerinden korkarsınız, kadının ayrılmak için erkeğe fidyeye vermesinde her iki taraf için de günah yoktur"⁶⁰, "Yolculuk ettiğinizde

52 Bakara, 2/286.

53 Es'adî, Şeyh Muhammed Ubeydullah, el-Mucez fî-Usûli'l-Fıkh, Kahire 1990, s. 28; Erdoğan, a.g.e., s. 449; Zeydan, a.g.e., s. 26; Evrensel Yüksek Adalet Kurumu, Fıkıh Usulü, İzmir 1992, s. 224.

54 Şa'ban, a.g.e., s. 200; Zuhaylî, a.g.e., I, 42; Hallaf, a.g.e., s. 254; Es'adî, a.g.e., s. 33; Sava Paşa, a.g.e., II, 232; Seyyid Bey, a.g.e., s. 68; Ebû Zehra, a.g.e., s. 36; Medkûr, a.g.e., 60.

55 Hallaf, a.g.e., s. 202; Atar, a.g.e., s. 117.

56 Bakara, 2/43.

57 Bakara, 2/183.

58 En'am, 6/151.

59 Mâide, 5/3.

60 Bakara, 2/229.

kafirlerin size bir fenalık yapmalarından korkuyorsanız namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur”⁶¹ ayetleri örnek olabilir.

2- Teklifî Hükümün Kısımları

Mükellefler için gerçekleşen hitâb, tanımlara dikkat edildiğinde ya kesin olur yada olmaz. Eğer kesin olursa ve bir şeyin yapılması isteniyorsa bu “icab”dır. Eğer terki isteniyorsa bu da “tahrim”dir. Eğer ki, kesin olmaz ve yapılması yada yapılmaması eşit ise bu da “İbaha”dır. Bir şeyin yapılması tercih ediliyorsa “nedb”, terk edilmesi tercih ediliyorsa bu da “kerahet” olur.⁶²

a- Cumhur Ulemaya Göre

Bundan anlaşıldığına göre tekliî ahkam beş ana kısımdan oluşur:

(1) İcab: Bir şeyin kesin bir şekilde yapılmasının istendiğini gösteren,⁶³ yapanın methedildiği, terk edenin kınandığı,⁶⁴ hatta cezalandırıldığı⁶⁵ şeydir. Mükelleflerin fiilindeki sonucu “vücûb”, bu yönde istenen fiil de “vâcib” olur.⁶⁶

(2) Nedb: Şâri’in yapılmasını bağlayıcı olmaksızın istediği şeydir. Bu şekilde istenen fiile de “mendûb” denir.⁶⁷ Yapılması sevabı gerektiren ve terki ile ceza gerektirmeyen, nafile namazlar, bağışlar bu türdendir.⁶⁸

(3) Tahrim: Kesin bir şekilde uzak durulmasının istendiği,⁶⁹ yapanın kötülendiği, uzak duranın övüldüğü⁷⁰ şeydir. Bunun sonucuna “hurmet”, terki istenen fiile ise haram yada “muharrem” denir.⁷¹

61 Nisa, 4/101.

62 Şevkânî, a.g.e., s. 6; Âmidî, a.g.e., I, 85; Gazzâlî, a.g.e., I, 89; Zuhaylî, a.g.e., I, 44; Zerkeşî, a.g.e., I, 175; el-İsnevî, Ebu Muhammed Cemaluddin Abdurrahim b. Hasan, Nihâyetü’s-Sûl fi-Şerhi Minhaci’l-Usûl, I, 71.

63 Hudarî, a.g.e., s. 30; Zeydan, a.g.e., s. 30; Zuhaylî, a.g.e., I, 44.

64 Şevkânî, a.g.e., s. 6; el-İsnevî, a.g.e., I, 73.

65 Gazzâlî, a.g.e., I, 90; Firûzabâdî, İmam Ebî İshak İbrahim b. Ali Şirâzî, el-Luma’u fi-Usûli’l-Fıkh, Şam 1995, s. 34.

66 Zeydan, a.g.e., s. 30.

67 Zuhaylî, a.g.e., I, 44; Zeydan, a.g.e., s. 30; Seyyid Bey, a.g.e., s. 77.

68 Firûzabâdî, a.g.e., s. 34.

69 Hudarî, a.g.e., s. 30; Zuhaylî, a.g.e., I, 44; Husarî, Ahmed, Nazariyetü’l-Hüküm fi-Usûli’l-Fıkh’l-İslâmî, Kahire, s. 40.

70 Şevkânî, a.g.e., 6; Firûzabâdî, a.g.e., s. 34.

71 Zeydan, a.g.e., s. 30.

(4) Kerahet: Fiilin kesin olmayan bir talep ile yapılmaması istenen⁷², terk edenin övüldüğü, yapanın cezalandırılmadığı şeydir.⁷³

(5) İbâha: Mükelleflerin yapmak ya da yapmamak konusunda serbest bırakıldıkları,⁷⁴ yapıldığında sevap, terk edildiğinde günah gerektirmeyen⁷⁵ şeydir.

Bu ayırım İslâm hukûku alimlerinin çoğunun kabul ettiği bir taksimdir. Bunun dışında Hanefîlerin teklîfi hükümleri yediye çıkardıklarını hatta bir kısmının dokuz kısma ayırdığını, bir kısmının da dört de kaldığını görüyoruz.

Teklîfi hüküm beş kısımdır diyenlerin ayırımına göre ibaha da bir teklîfi hükümdür. Fakat bazı fıkıh alimleri ibahayı çıkararak teklîfi ahkam dört tanedir derler. Bunun sebebi şudur:

Teklifi hükmün dört tane olduğunu söyleyenlere göre; "icab, nedb, tahrîm ve kerahe'nin yanında "ibaha" bir teklîfi hüküm değildir. Âmidî'ye göre mubah teklif içermez. Zira teklifte bir meşakkat, bir zorluk vardır. İbaha ise böyle bir zorluğu taşımaz.⁷⁶ İhtilafın kaynağı mubahın dinden olup olmamasıdır. Bu da mubahın açıklanmasındaki muhalefetten kaynaklanır.⁷⁷ Şâri'in yapıp yapmama konusunda mükellefi muhayyer bırakması anlamında ibaha bir tekliftir. Şâri'in yapıp yapmama konusunda hiçbir şey söylememesi anlamında ise bir teklif içermez.

b- Hanefîlere Göre

Hanefîlerin taksimine gelince, onlara göre teklîfi hükümler yedi kısımdır:

(1) Farz: Allah'ın kesin bir şekilde yapılmasını talep ettiği delili, Kur'ân ve mütevatir sünnet ile katî olan hitabıdır.⁷⁸ Sözlükte takdir anlamına gelen farz şer'an belirlenmiş, fazlalık ve eksiklik ihtimali taşımayan isimdir.⁷⁹

72 Hudaî, a.g.e., s. 31.

73 Şevkânî, a.g.e., s.6; Firûzabâdî, a.g.e., s. 34.

74 Hudaî, a.g.e., s. 31; Zeydan, a.g.e., s. 30.

75 Şevkânî, a.g.e., s. 6.

76 Es'adî, a.g.e., s. 28; Âmidî, a.g.e., I, 137; Seyyid Bey, a.g.e., s. 79.

77 Husarî, a.g.e., s. 37.

78 Lâmişî, Ebu's-Senâî Muhammed b. Zeyd, *Kitâbun fi-Usûli'l-Fıkh*, Beyrut 1995, s. 57; Serahsî, a.g.e., I, 110; Beyânünî, a.g.e., s. 59.

79 Lâmişî, a.g.e., s. 56; Serahsî, a.g.e., I, 110.

Allahu Teâlâ'nın "belirlediğiniz şeyin yarısı"⁸⁰, "indirdiğimiz ve hükümleri katî bir şekilde ortaya koyduğumuz süre"⁸¹ ayetleri buna örnektir.

Bu ayetlerde "farz" kelime anlamıyla kullanılmıştır. Allah'ın emrettiği şeylere verilen farz ismine örnek şu olabilir: Namazda kolay geleni okumanın istenmesi, "Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun."⁸²

(1) Vâcib: Şâri'in yapılmasını, mütevatir olmayan haberler veya kıyas gibi zannî delillerle istediği hitabıdır.⁸³ Şer'an edası veya terki helal veya haram olması sebebiyle gerekli şeydir. İsim vücûbdan alınmadır ve "düşme" anlamındadır.⁸⁴ Allahu Teâlâ'nın "yanlarına düştüklerinde"⁸⁵ ayetinde V.C.B. fiili düşmek, sükût anlamındadır. Bu sebeple, teklif de mükellef üzerine düşen bir görevdir.

Hanefîlere göre namazda fatihanın okunması vacibdir. Farz değildir. Çünkü okunması Hz. Peygamberin şu sözüyle sabittir: "Fatihayı okumayanın namazı olmaz."⁸⁶ Namazda fatihayı okumayanın namazı Hanefîlere göre batıl olmaz; bilakis kerahetle sahih olur. Çünkü fatihanın okunması zannî bir delil olan haber-i vahid ile sabittir ve bu sebeple vacibdir.⁸⁷ Vitir namazı da böyledir.

(2) Nedb: Yapılması istenen fakat kesinlik ifade etmeyen bir hitaptır. Serahsî (v.483/1090) buna "sünnet" diyerek "Hz. Peygamber'de gelen bir yol" olarak tarif eder.⁸⁸

(3) Tahrim: Allah'ın yapılmasından kesin bir şekilde uzak durulmasını isteği hitabıdır. Burada delil Kur'ân ve mütevatir haberler yani katî delillerdir. Zinadan

80 Bakara, 2/237.

81 Nur, 24/1.

82 Müzzemmil, 73/20.

83 Lâmişî, a.g.e., s. 57; Husarî, a.g.e., s. 37; Beyânûnî, a.g.e., s. 59.

84 Serahsî, a.g.e., I, 111.

85 Hac, 22/36.

86 Buharî, Ebvâbu Sıfâtî's-Salât, 25.

87 Hudarî, a.g.e., s. 31; Husarî, a.g.e., s. 39.

88 Serahsî, a.g.e., I, 113.

uzak durma ile ilgili hitâb bu türdendir. "Zinaya yaklaşmayın"⁸⁹ ayeti delaleti ve sübûtu katî olan bir hükümdür.⁹⁰

(4)Tahrimen Mekrûh: Hanefilere göre yapılmasının yasaklanması, zannî bir delil ile olursa bu "tahrîmî kerahet" olur.⁹¹ Erkeklerin ipek elbise giymesi, altın takmasının yasaklanması bu tür bir hükümdür. Bu hüküm şu hadise dayanır:

"Altın ve ipek ümmetimin kadınlarına helal, erkeklerine haram kılınmıştır."⁹² Haber-i vahid zan ifade ettiği için buradaki yasak tahrimen mekrûh seviyesinde kalır.

(5) Tenzihen Mekrûh: Hanefilere göre, şâri'in bir şeyden uzak durmayı kesin olmayan bir dille istemesidir. "At etinin yenmesi ve sütünün içilmesi"nin yasaklanması böyledir.⁹³

(2) İbâha: Şâri'in yapılmasını da terkini istemediği şeydir.⁹⁴ Mubah, yapanın övülüp, yerilmediği; yapmanın ve yapmamanın eşit olduğu şeydir. "Eşyada asıl olan ibâhâdir" külli kaidesi de buradan çıkarılmıştır. Mubah, nas da günahın nefyi ile bilinir.⁹⁵

Hanefilerin kısaca açıklamaya çalıştığımız bu yedili taksimlerinin yanında, dokuzlu taksimleri de vardır.⁹⁶ Buna göre teklîfi ahkam şöyledir.

1- Farz, 2-Vacib, 3-Sünnet, 4-Müstehab, 5-Haram, 6-Tahrîmen mekrûh, 7-Tenzihen Mekrûh, 8-Hilâfu'l-evlâ,⁹⁷ 9-Mubah.

Serahsî de teklîfi ahkamı farz, vâcib, sünnet ve nafîle olarak ifade etmektedir.⁹⁸

89 İsrâ, 17/22.

90 Beyânûnî, a.g.e., s. 59; Husarî, a.g.e., s. 40.

91 Es'âdî, a.g.e., s. 45; Hudarî, a.g.e., s. 32; Beyânûnî, a.g.e., s. 50.

92 Baharî, Libas, 30; İbn Mace, Libas, 19; Neseî, Ziyet, 40.

93 Husarî, a.g.e., s. 40.

94 Gazzâlî, a.g.e., I, 90.

95 Abdülhâmid, Nizamüddin, Mefhûmu'l-Fıkhi'l-İslâmî, Beyrut 1984, s. 109.

96 Es'âdî, a.g.e., s. 34.

97 Hilâfu'l-evlâ; yapılması güzel görülmeyen şey anlamında kullanılır. Mesela: Kuşluk namazının terki gibi. bkz. Es'âdî, a.g.e., s. 47.

98 Serahsî, a.g.e., I, 111.

c- Zâhirîlere Göre Teklîfî Hükümün Kısımları

Zahirîler teklîfî ahkamı beş kısma ayırırlar. Bununı açıklarken İbn Hazm (v.456/1064) şöyle der:

“Dinin tamamı ya vâcib ve lazım olan farz, ya nahyedilen ve günah anlamında haram, ya helal, ya mendûb olan tatavvu’, ya da mutlak mubahtır.”⁹⁹

Sıralayacak olursak zahirilerde teklîfî hükümler şöyledir:

1-Farz (Vacibi de içerir), 2-Haram, 3-Helal, 4-Mendûb ileyh, 5-mubah.

İbn Hazm şer’î hükümleri bu kısımlara Kitab ve Sünnetin zahirinden alarak ayırmakta ve bunu şöyle açıklamaktadır:

“Biz Allah’ın şöyle dediğini biliyoruz: “Yeryüzündeki her şeyi sizin için yarattı.”¹⁰⁰, “Size haram olan şeyleri sizin için belirledi”¹⁰¹, “Onun için Peygamberin emrine aykırı hareket edenler, başlarına bir bela gelmesinden veya kendilerine acıklı bir azap isabet etmesinden sakınsınlar.”¹⁰²

Hiz. Peygamber de şöyle buyurmaktadır: “...size bir şey emrettiğimde onu alın, nehyettiğimden de uzak durun.”¹⁰³

Bu tür nasların örnekleri çoktur. Bunlar Allah’ın ve Peygamberin bize emrettiği şeylerin “farz” ifade ettiğini ancak onların nedb, has ve mensuh olduğuna dair bir nas ve icma gelmesi halinde farklı olacağını gösterir.

Nas veya icma onun mekrûh, has veya mensuh olduğunu göstermez ise, Allah’ın ve Peygamberinin bir şeyden nehyetmek suretiyle belirlediği şey de haramdır.

99 Husarî, a.g.e., s. 81; Ayrıca bkz. İbn Hazm, a.g.e., I, 49.

100 Bakara, 2/29.

101 En’âm, 6/119.

102 Nur, 24/63.

103 Buhârî, İ’tisâm, 6; Müslim, Fedâil, 130, Hacc, 412; Nesâî, Hac, 9; İbn Mace, Mukaddime, 1.

Emir ve nehiy olmayan şey de mubahtır.¹⁰⁴ Allahu Teâlâ'nın "yeryüzünde her şeyi sizin için yarattı"¹⁰⁵ ayeti bunu ifade etmektedir. Hz. Peygamber de nehyedilen şeylerden uzak durmamızı emrederken bu konudan bahseder.

Zahirîlere göre farz ve tahrîm şöyle tanımlanabilir: Farz, yapılması emredilmek suretiyle vârid olan şeydir. Haram yada muharrem, şer'î nassın nehyetmek suretiyle varid olduğu şeydir. Hepsî de bir nas varid olana kadar "nedb" ve "kerahet" veya "nesh" e delalet eder.¹⁰⁶

İbn Hazm'a göre, Allah'ın ve Rasûlünün emirlerinin tamamı farzdır. Onların nehiyelerinin tamamı da haramdır. Kimse bu tür bir şeye nedb veya kerahet diyemez. Ancak açık, sahih bir nas veya icma olursa bu mümkündür. Allahu Teala Nur suresi altmış üçüncü ayette Hz. Peygamber'in emrine aykırı hareket etmeyi sert bir şekilde yasaklamaktadır. Bu sebeple Allah ve Rasûlünün emirleri ancak sahih bir delil ile farz ve haramlığın dışına çıkabilir.¹⁰⁷

Görülüyor ki, teklîfî ahkâmın kısımları bazı farklılıklarla birlikte beş ana başlıktan ibarettir: Vâcib, mendûb, haram, mekrûh, mubah. Hanefîler ve Zahirîlerdeki ayırımların yöntem ve tanımlama farklılığından kaynaklandığı açıktır. Bunlar ileriki bölümlerde işlenecektir.

B- Vaz'î Hükümler

1- Vaz'î Hükümün Tanımı

"Vaz" kelimesi sözlükte "koymak" anlamına gelmektedir. Bu çeşit hükümlerin "vaz" olarak isimlendirilmesi, şârî'in iki şey arasını sebebiyet, şartiyyet, illiyyet, rûkniyyet, aleniyyet, mâniyyet ile bağlamasındandır. Burada vaz' şârî tarafından mükellefin fiiline ilişkin olan iki şeyin birbirine bağlanmasını ifade

104 Husarî, a.g.e., s. 81.

105 Bakara, 2/29.

106 Husarî, a.g.e., s. 81.

107 Husarî, a.g.e., s. 81.

etmektedir.¹⁰⁸ Başka bir ifadeyle, bir şeyin, başka bir şey için sebep, şart ve mâni' olmasını gerektiren şeydir.¹⁰⁹

Tanımdan da anlaşıldığı gibi vaz'î hükümler temel olarak sebep, şart ve mâni' olarak üç tanedir.¹¹⁰ Fakat Âmidî, Gazâlî (v. 505/1111) ve Şâtibî gibi alimler azimet ve ruhsatı da vaz'î hüküm sayarlar. Hatta bunlara sahih ve batılı da eklerler.¹¹¹

Başka bir ayırma göre de; a- Rükün b- illet c- sebep d- şart e- alamet f- mâni' olmak üzere altı kısımdır.¹¹²

2- Vaz'î Hükümün Çeşitleri

Vaz'î hükümler, kısaca açıklayacak olursak şöyledir:

a- Sebep: Açık bir vasfı hükümün varlığı için alamet kılmaktır. Yani alametinin varlığı, hükümün varlığını gerektirir.¹¹³ Kendisi ile kastedilene ulaşır. Yokluğu hükümün yokluğunu gerektirir.¹¹⁴ Başka bir ifade ile Allah'ın hükümleri izafe ettiği şeyleri ifade eder.¹¹⁵

Meselâ: "Zeval vaktinden sonra namaz kıl"¹¹⁶, "Bu ayı sizden kim görürse oruç tutsun"¹¹⁷ ayetleri ile, Hz. Peygamber'in "hilali gördüğünüzde oruç tutun, tekrar gördüğünüzde iftar edin"¹¹⁸ hadisi böyledir.

Bu durum, yani hükümün sebeplere bağlanması durumu, namaz, oruç ve zekat gibi tekrar eden ibadetlerde açıktır. Bu ayetlerde ve hadiste, güneşin zevali, namazın vücubu için, hilalin görülmesi de orucun vücubu için sebep teşkil

108 Atar, a.g.e., s. 82; Medkûr, a.g.e., s. 60.

109 Zuhaylî, a.g.e., I, 43; Hallaf, a.g.e., s. 256.

110 Şevkânî, a.g.e., s. 107.

111 Gazzâlî, a.g.e., I, 135-145; Şâtibî, a.g.e., I, 183 vd.; Zuhaylî, a.g.e., I, 93; Hudarî, a.g.e., s. 54; Husarî, a.g.e., s. 123.

112 Atar, a.g.e., s. 133.

113 Şevkânî, a.g.e., s. 6; Zuhaylî, a.g.e., I, 93; Hudarî, a.g.e., s. 54.

114 Sava Paşa, a.g.e., II, 282; Zeydan, a.g.e., s. 55.

115 Gazzâlî, a.g.e., I, 135.

116 İsrâ, 17/78.

117 Bakara, 2/185.

118 Bahârî, Savm, 229; Tirmizî, Savm, 5; Neseî, Sıyâm, 8.

etmektedir. Yine haddin vâcib olması için zinanın, kısıtlamanın vâcib olması için de deliliğin alamet olması da bu türdendir.

b- Şart: Bir şeyin varlığı kendi varlığına bağlı olmakla beraber onun yapısından bir parça teşkil etmeyen iş veya vasıftır.¹¹⁹ Varlığı, hükmün de varlığını gerektirmez ama yokluğu onun da yokluğunu gerektirir.¹²⁰

Örneğin; hüküm teslim kudreti gibidir. Eğer yoksa bey'in hükmünü nefyeder ki o da intifa ibahasıdır.¹²¹ Namaz için "abdest" bir şarttır. Abdest bulunmayınca, geçerli bir namazın varlığından da söz edilemez. Bununla birlikte abdest namazdan bir parça değildir.

c- Mâni': Varlığı, sebep veya hükmün maksat ve amacını nefyeden şer'i bir iştir. Varlığından dolayı sebebin veya hükmün yokluğunu gerektiren açık belirli bir vasıftır.¹²²

Örneğin; vârisin, mûrisini öldürmesi, miras hükmünün doğmasına engel teşkil eder. Akrabalık miras için sebep olsa da "katil" bu sebebi de nefyeder.

Hayız ve nifas hali de namaz için bir engeldir. Namaz vacip olsa da vücûbunun sebebi gerçekleşse de bu mânialar hükmü engeller.¹²³

d- Sıhhat-Butlan: Sıhhat; hukûken geçerli olan şey anlamındadır. Istılahta ise amelin üzerine neticelerinin ya dünyada yada ahirette terettüb etmesidir.¹²⁴ "Mükelleflerin fiillerinin rükunleri ve şartlarıyla tam olarak gerçekleşmesi"¹²⁵ de sıhhatin genel kabul gören tanımıdır.

Mesela; namaz bütün rükûn ve şartları ile tam olarak eda edildiğinde bu namaza "sahih" denir. Yine mükellfe birkimsenin kendi malını usûlü dairsinde

119 Şevkânî, a.g.e., s. 7; Şa'ban, a.g.e., s. 229; Es'âdî, a.g.e., s. 58.

120 Hudarî, a.g.e., s. 59; Zeydan, a.g.e., s. 59; Sava Paşa, a.g.e., II, 287.

121 Hudarî, a.g.e., s. 59.

122 Husarî, a.g.e., s. 158.

123 Şa'ban, a.g.e., s. 232.

124 Şâtıbfî, a.g.e., I, 291.

125 Hudarî, a.g.e., s. 72.

birisine satması bir sahih satış muamelesidir. Böyle; şartlarını, rükünlerini tam olarak içeren bir akite de "sahih akit" denir.

Butlan; gayr-ı meşru ve hukuken geçersiz olma durumuna verilen isimdir. İstilahta ise mükellefin fiilleri rükün ve şartlarıyla tam olarak gerçekleşmez ise bu duruma butlan, böyle bir fiile de bâtil denir.¹²⁶ İslâm hukûku alimlerinin çoğunluğundan farklı olarak Hanefîler sahih olmayan akitleri batıl ve fasit diye bir ayırıma tabi tutarlar. Onlara göre eksiklik, akdin rûknünde olursa bu akit "batıl"dır ve sebep bulunmadığı için ondan hiçbir şey hasıl olmaz. Eğer eksiklik akdin şartında yani vasıflarından birinde ise sebep teşekkül etmiş olur ve buna bazı şeyler terettüp eder. Çünkü esas olan sebeptir, şart ise bunu tamamlayıcı mahiyettedir. Böyle bir akide de "fasit akit" denir. Böylece Hanefîlere göre akitler üç çeşittir:

a- Sahih akit, b- bâtil akit ve c- fâsit akit.¹²⁷

Meselâ; alım-satım (bey') akdinin rûknü, kabul ve icab ile maldır. Bunlar bulununca sebep teşkil eder. Akdin hükmünü tamamlayan şartlardan birisi de verilecek paranın satış veresiye ise vadesinin belli olmasıdır. Bunlardan birisi belli olmazsa akit fasid olur, batıl olmaz.

e- Azimet-Ruhsat: Azimet; baştan konan genel mahiyetli (külli) hükümlerdir.¹²⁸ Bu tarife göre azimet; farz, vâcib, haram, mekrûh, mendup, mubah gibi bütün teklîfi hükümleri içine alır. Hiç şüphesiz azimet hükümleri, zaruret, meşakkat gibi arzi hallere bağlı olmaksızın başlangıçta konmuş ve normal şartlarda bütün mükelleflerin uymakla yükümlü tutuldukları aslî hükümlerdir.¹²⁹

Mesela; oruç tutmak bütün mükelleflere vâcib (farz) dir. Bu vücub hükmü, aslî bir hükümdür, azimettir. Namaz da olduğu gibi.

¹²⁶ Zeydan, a.g.e., s. 63.

¹²⁷ Ebû Zehra, a.g.e., s. 64; Hudaî, a.g.e., s. 73.

¹²⁸ Şâtıbî, a.g.e., I, 301, Hudaî, a.g.e., s. 65.

¹²⁹ Atar, a.g.e., s. 130.

Ruhsat; haramlığı gerektiren küllî bir asıldan istisna olmak ve sadece ihtiyaç mahallerine has kılınmak üzere, meşakkat veren bir özür sebebiyle meşru kılınan hükümlerdir.¹³⁰

Ruhsatın birçok sebebi vardır. Zaruret ve meşakkatin giderilmesi, kolaylığın getirilmesi ve benzerleri. Meselâ: Normal şartlar altında murdar eti, domuz etini yemek, alkollü içki içmek haramdır. Ancak açlık ve susuzluk sebebiyle ölüm tehlikesine uğrayan bir kişi için bunlar, mubah olur. “zaruretler haramları mubah kılar” genel kaidesi bunu ifade etmektedir.

Azimet ve ruhsatın teklîfi hükümlere mi yoksa, vaz’î hükümlere mi ait olduğuna dair ihtilaflar vardır.¹³¹ Genel kanı azimet ve ruhsatın vaz’î birer ahkam olduğu yönünde olduğu için biz de vaz’î hükümlerin arasında zikrettik.

C- Teklîfi ve Vaz’î Hükümlerin Farkları

Her iki hükmün arasındaki farklar tanımlarından açıkça görülmektedir. Bunu üç yönden açıklayabiliriz:

a- Teklîfi hükümden maksat; mükelleften bir fiili yapmasının veya yapmamasının istenmesi ya da yapıp, yapmama konusunda muhayyer bırakılmasıdır.

Vaz’î hüküm ise teklîf ve tahyîr maksadı taşımaz. Onun maksadı bir işin veya emrin sebebiyet veya şartiyyet bakımından diğeri ile bağlantısını kurmaktır.¹³²

b- Teklîfi hükümde bir şeyi yapmayı veya terk etmeyi istemenin veya iki seçenek arasında muhayyer bırakmanın anlamı, bir şeyi yapmak veya uzak durmanın mükellefin gücü dahilinde olmasıdır. Namaz kılma, zekat verme vs. Çünkü bu konuda İslâm hukukunda benimsenen prensip şudur: “Güç yetirilemeyecek durumlarda mükellefiyet yüklenmez”, muhayyer bırakma da ancak güç yetirilebilecek iki şey arasında olabilir.

¹³⁰ Şâtıbî, a.g.e., I, 302; bkz. Hudarî, a.g.e., s. 65-68.

¹³¹ Atar, a.g.e., s. 130.

¹³² Zuhaylî, a.g.e., I, 43; Medkûr, a.g.e., s. 61.

Vaz'î hükümde ise, sebep, şart veya mani' olduğu belirlenen durum mükellefin gücü dahilinde olabileceği gibi onun gücü haricinde de olabilir.¹³³

Örneğin; hırsızlık, el kesme cezası¹³⁴ için bir sebeptir ve mükellefin gücü dahilindedir. "Güneşin batıya eğilmesi"¹³⁵ namazın farziyyetinin sebebidir. Fakat güneşin hareketi mükellefin gücü dahilinde değildir.

c- Teklifi hüküm; sadece mükellef ile ilgilidir. Vaz'î hüküm ise insan ile ilgilidir, mükellef olması ya da olmaması aynıdır. Çocuk ve deli gibi. Bunlar hakkında, alışverişin sıhhati gibi vaz'î hükümler sabit olur.¹³⁶

133 Şa'ban, a.g.e., s. 203.

134 Mâide, 5/38.

135 İsrâ, 17/78.

136 Zuhaylî, a.g.e., I, 44; Medkûr, a.g.e., s. 61-62.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEKLİFİ HÜKMÜN KISIMLARI

Önceki bölümde ele aldığımız teklîfi hükümlerin alimlerin çoğunluğuna göre beş ana kısımdan oluştuğuna kısaca değinmiştik. Şimdi sırasıyla bu hükümleri açıklamak uygun olacaktır.

I- VACİP

Daha önce vacibin sözlükte sükut yani düşme,¹³⁷ bir şeyi gerekli ve sabit kılma,¹³⁸ anlamlarında kullanıldığı ifade edilmişti.

İstılahta ise vâcib; terk edenin cezaya ve kötölemeye müstahak olduğu,¹³⁹ şer'an yapılması kesin olarak istenen fiil¹⁴⁰ anlamında idi.

Şârî'in yapılmasını kesin ve bağlayıcı bir tarzda istediği fiil olan vacibin talebinin bu tarzda oluşu; talep sigasının kendisinden anlaşılabilirliği gibi bir fiilin terk edilmesi halinde ağır ceza tertib edilmesinden de anlaşılabilir.¹⁴¹ Meselâ; mükelleflerden namaz kılma, zekat verme, haccetme, akitlere vefa göstermenin istenip, bunları terk etmenin ağır cezaya çarptırılma sebebi olduğunun bildirilmesi bu türdendir.

A- Hanefilerde Farz-Vâcib Ayrımı

Teklîfi hükümlerin kısımlarını açıklarken en belirgin ayırımın Hanefilerce yapıldığını söylemiştik. Hanefilere göre farz ve vâcib diye iki farklı teklif vardı. Bunun sebebi kısaca şöyle açıklanabilir:

137 Zerkeşî, a.g.e., I, 176; Âmidî, a.g.e., I, 86.

138 Rağîb el-İsfehâni, Ebu'l-Kasım Huseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*, Mısır 1961, V.C.B maddesi.

139 Serahsî, a.g.e., I, 110; İsnevî, a.g.e., s. 73; Gazzâlî, a.g.e., I, 9; Zeydan, a.g.e., s. 29; Hallaf, a.g.e., s. 105.

140 Husarî, a.g.e., s. 37; Hudarî, a.g.e., s. 30; Hallaf, a.g.e., Kahire 1968, s. 105.

141 Şa'ban, a.g.e., s. 207; Sava Paşa, a.g.e., II, 255.

Hanefiler farzı vâcib ile eş anlamda görmezler. Fakat sözlük bakımından aynı anlama geldiğini kabul ederler. Kesin olarak yapılmasının gerekli olduğunda da fakihlerin çoğu ile birleşirler.¹⁴²

Farz sözlükte kesmek ve belirlemek anlamlarında olup,¹⁴³ Kur'ân-ı Kerim'de şöyle geçer: "Allah'ın takdir ettiği bir şeyde peygambere hiçbir zorluk yoktur"¹⁴⁴ ayeti ve yine "eğer onlara bir mehir kesmiş (belirlemiş) bulunursanız"¹⁴⁵ ayetin de kelime anlamı esas alınmıştır.

Hanefilerin ıstılahında ise farz, kat'î bir delil ile, yapılması kesin bir şekilde istenen şeydir.¹⁴⁶ Beş vakit namaz, zekat, oruç, haz gibi. Kat'î bir delilden maksat, Hanefilere göre, Kur'ân-ı Kerim, mütevatir ve meşhur hadistir.¹⁴⁷ Ancak, böyle bir delil ile sabit olursa bir hüküm "farz" adını alır.

Örneğin, namazda Kur'ân'dan bir parça okumak farzdır. Çünkü kat'î bir delil olan Kur'ân ayetiyle sabittir.

Allahu Teâlâ der ki: "Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun."¹⁴⁸ Bu ayet kat'î bir delildir ve farziyyet ifade eder.

Hanefilerde vâcib ise; şârî'in mükelleften kesin bir şekilde yapılmasını istediği fiil, zannî bir delil ile sabit olmuş ise buna da vâcib adı veriliyor.¹⁴⁹ Farz ve vacibin her ikisi de Hanefilere göre gereklidir, fakat farziyyetin tesiri daha fazladır.¹⁵⁰

Örneği; fıtır sadakası, kurban kesme, vitir ve bayram namazları ile namazda "fatiha" suresini okuma hükümleri, Hanefilere göre zannî bir delil ile sabit oldukları için vacibdir. Zira haber-i âhâd hanefilerde zan bildirir.

142 Gazzâlî, a.g.e., I, 90; Atar, a.g.e., s. 120; Şâtıbî, a.g.e., I, 125.

143 Âmidî, a.g.e., I, 87; Serahsî, a.g.e., I, 110; Lâmişî, a.g.e., s. 56; Beyânûnî, a.g.e., s. 75.

144 Ahzab, 33/38.

145 Bakara, 2/237.

146 Zerkeşî, a.g.e., I, 181; Gazzâlî, a.g.e., I, 90; Beyânûnî, a.g.e., s. 76; Sava Paşa, a.g.e., II, 254.

147 Serahsî, a.g.e., I, 110; Beyânûnî, a.g.e., s. 56; Şa'ban, a.g.e., s. 207.

148 Müzzemmil, 73/20.

149 Zerkeşî, a.g.e., I, 182; Lâmişî, a.g.e., s. 57; Gazzâlî, el-Menhûl min Ta'likâti'l-Usûl, Şam 1980, s. 76.

150 Serahsî, a.g.e., I, 111.

Bu ayırım, görüldüğü gibi, hükmün, kat'î bir delil veya zannî bir delil ile sabit olması bakımından¹⁵¹ yapılmaktadır. Hanefîlerin bu taksimine fakihlerin çoğunluğu katılmaz. Çünkü bu ayırım aynı fiile iki farklı hüküm bağlanmasını gerektirmektedir. Şöyle ki, haber-i âhâd ile sabit olan bir hükmün delili zannî olduğundan, bu hükme vâcib deniyor. Bir başka deyişle delilin kesinliği hususunda şüphe bulunduğu için bu hüküm farz kadar kuvvetli görülüyor. Fakat bu durumda o hadisi bizzat Hz. Peygamber'den rivayet etmiş olan sahabî açısından delilin sıhhati konusunda herhangi bir şüphe olmadığına göre, o sahabî açısından bu hüküm "farz" olmaktadır. Böylece aynı fiil, hadisi rivayet eden sahabi hakkında "farz" diğer müslümanlar hakkında ise "vâcib" olacaktır.

Mesela namazda fatiha suresinin okunması örneğine göre, bu rivayeti aktaran için delil kat'îdir ve farz ifade eder, diğer müslümanlar için raviye güvensizlik söz konusu olduğundan delil zannîdir ve "vücûb" ifade eder. İlk duruma göre namazda ravi fatiha süresini terk ederse namaz batıl olacak, ikinci durumda ise namaz batıl olmayacaktır. Buna göre farz ve vâcib farklı anlamlara gelecektir.¹⁵²

Aslen buradaki ayırım tamamen lafzi bir meseledir. Zira farz ismi Kur'ân'da vâcib olma durumu için bir delildir. Örneğin; "Kim o aylarda haccı eda ederse"¹⁵³ anlamındaki ayette ifa etmek, eda etmek anlamında kullanılmıştır.¹⁵⁴ Buna göre hükmü kat'îlik ve zannîlik bakımından "farz" ve "vâcib" diye ayırıma tabi tutmak Hanefîler dışında kalan alimlere göre pek de tutarlı görülmemiştir.

B- Vâcibin Kısımları

Vâcib, kendi içinde de bir çok farklı taksîmata tabi tutulmuştur. Mükellefin belli olup olmamasına göre, aynî ve kifâî; yapılması istenen şeyin belirli olup olmamasına göre, muayyen ve muhayyer; zamanla kayıtlı olup olmamasına göre mutlak ve mukayyed; miktarının belli olup olmamasına göre muhadded ve gayr-ı muhadded diye bölümlere ayrılmıştır.

¹⁵¹ Beyânûnî, a.g.e., s. 77.

¹⁵² Şa'ban, a.g.e., s. 208.

¹⁵³ Bakara, 2/197.

¹⁵⁴ Âmidî, a.g.e., I, 88.

1- Mükellefin Belli Olup Olmamasına Göre

Vâcib bu yönden iki kısma ayrılır;

a- Aynî Vâcib

Şârî'in, mükelleflerin her birisine ayrı ayrı yönelttiği, yapılması gerekli bir emirdir. Bunu bırakıp yapmayan her fert kötülenme ve cezaya müstehak olur.¹⁵⁵

Her bir mükellefin bu vacibi yerine getirmesi gereklidir. Bazı mükelleflerin yerine getirmiş olması ile bu borç diğerlerinden düşmez.¹⁵⁶ Namaz,oruç,zekat,ahde vefa gibi ibadetler böyledir.

b- Kifâî Vâcib

Şârî'in ifasını mükelleflerin her birinden değil de hepsinden veya topluluktan istediği vacibdir.¹⁵⁷ Cemaatten bir kısmı bunu yerine getirirlerse, ötekilerden günah kalkar ve hiç birisi kötülenmeyi hak etmez.¹⁵⁸ Çünkü şârî'in kifâî vacibden kastı bizzat fiilin gerçekleşmesidir. Bunun bir kişi veya topluluk tarafından yapılması arasında fark yoktur.¹⁵⁹

Allah yolunda cihad, iyiliği emredip, kötülükten uzak tutmak, cenaze namazı ve cenazenin yıkanması, Müslümanlar arasında bir lider seçme gibi vacibler kifâî vacibdir.

Bu konuda Şatıbî der ki: "Usûlcülerin bu söyledikleri talebin külliliği açısından doğrudur. Cüz'iliği açısından ele aldığımızda ise tafsilat vardır ve kısımlara ayrılır. Ancak hepsi için geçerli olacak ve onları bir araya toplayacak kural şudur: Farz-ı kifâî'de talebin belirli bir kesime yönelmiş olmasıdır. Bu da rasgele bir kesim değil, bilakis istenilen fiili yapmaya ehil olan kesimdir. Yoksa talep genel olarak herkese yönelmez."¹⁶⁰

155 Es'âdî, a.g.e., s. 35; Beyânûnî, a.g.e., s. 99; Husarî, a.g.e., s. 55; Hallaf, a.g.e., s. 108.

156 Zeydan, a.g.e., s. 36; Zuhaylî, a.g.e., I, 60.

157 Es'âdî, a.g.e., s. 36; Hallaf, a.g.e., s. 108; Şa'ban, a.g.e., s. 212; Zeydan, a.g.e., s. 36; Zuhaylî, a.g.e., I, 62.

158 Şâtıbî, a.g.e., I, 168; Ebû Zehra, a.g.e., s. 42; Zeydan, a.g.e., s. 36.

159 Husarî, a.g.e., s. 55.

160 Şâtıbî, a.g.e., I, 168.

Buna delil olarak Şatıbî şu ayetleri gösterir: "İnananlar toptan savaşa çıkmamalıdır. Her topluluktan bir taifenin dini iyi öğrenmek ve milletlerini geri döndüklerinde uyarmak üzere geri kalmaları gerekli olmaz mı?"¹⁶¹

"Sizden iyiye çağıran, doğruluğu emreden ve fenalıktan men eden bir topluluk olsun."¹⁶²

"Ey Muhammed! Sen içlerinde olup da namazlarını kıldırдыңın zaman, bir kısmı seninle birlikte namaza dursun ve silahlarını da yanlarına alsınlar."¹⁶³

Bu ayetlerde görüldüğü gibi talep, herkese değil sadece bir kesime yönelerek gelmiştir.¹⁶⁴

Ancak buradaki hitaba göre vucubun sadece ehil olanlara yönelik olması ve diğer insanları şamil olmaması anlaşılmamalıdır. Ama ehil olanın yanında, yerine getiren kimse olmaz ise tüm müslümanların sorumlu olduğu sonucu çıkarılır.¹⁶⁵

Hitâbın umumi olduğunu illa ehil bir kesimden bahsedilmediğini söyleyenler de şu delilleri ortaya koyarlar:

Talepteki hitâbda bir genelleme vardır.¹⁶⁶ Şu ayetlerde bu genelleme açıkça görülür.

"Size savaş farz kılındı"¹⁶⁷, "Allah'ın yolunda savaşın"¹⁶⁸, bu ayetler "size oruç farz kılındı"¹⁶⁹ ayeti gibidir. Nasıl ki burada oruç tüm müslümülardan istenmektedir, savaş da öyledir.¹⁷⁰

Bunlardan anlaşılıyor ki, vâcib-i kifâi yi gerçekleştirmek herkesin vazifesidir. Vücûb konusunda bundan dolayı aynî vacib ile kifâi vâcib arasında bir fark yoktur.

161 Tevbe, 9/122.

162 Âlû İmrân, 3/104.

163 Nisâ, 8/102.

164 Şatıbî, a.g.e., I, 168.

165 Husarî, a.g.e., s. 56.

166 Zuhaylî, a.g.e., I, 62.

167 Bakara, 2/216.

168 Bakara, 2/190.

169 Bakara, 2/183.

170 Zuhaylî, a.g.e., I, 63.

Gücü yeten kifâi vacibi bilfiil yapacak, gücü yetmeyen de ötekine imkan hazırlayacaktır. Böylece bütün fertler bu işe katılmış olacaktır.¹⁷¹

2- Yapılması İstenen Şeyin Belirli Olup Olmamasına Göre

Buna göre vâcib iki kısma ayrılır:

a- Muayyen Vacib

Muayyen vâcib, şârî'in değişik işler arasında seçim hakkı tanımaksızın yapılacak işi aynen belirleyerek istediği vacibtir.¹⁷² Muayyen vâcibde istenen şey tektir. Namaz kılmak, oruç tutmak, zekat vermek böyledir.

b- Muhayyer Vâcib

Şârî'in bir tek işi aynen belirlemeden, birkaç işten birini yapmakta serbest bırakarak talep ettiği vacibtir.¹⁷³ Müphem bir icabtır.¹⁷⁴

Mesela yemin kefaretinde böyle bir vacib söz konusudur. Çünkü yüce Allah yeminini bozan kişiye şu üç işten birinin yapılmasını emretmiştir; on fakiri doyurmak yada giydirmek veya bir köle azad etmek. Şayet mükellef bu üç şeyden birine güç yetiremezse o zaman üç gün oruç tutmalıdır.

Nitekim ayet-i kerimede şöyle buyurulmuştur: "Allah, kasıtsız olarak ağzınızdan çıkıveren yeminlerinizden dolayı sizi sorumlu tutmaz, fakat bilerek yaptığınız yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun da keffareti, ailenize yedirdiğinizin orta hallisinden on fakiri doyurmak veya onları giydirmek ya da bir köle azad etmektir. Bunları bulamayan kimsenin üç gün oruç tutması gerekir."¹⁷⁵

Bu üç şeyden birini yapmak muhayyer vacibtir. Yeminini bozan kişi bunlardan herhangi birini seçmekte serbesttir. Seçtiği işi yerine getirdiğinde vâcib (farz) eda edilmiş olur.¹⁷⁶

¹⁷¹ Âmidî, a.g.e., I, 88.

¹⁷² Husarî, a.g.e., s. 61; Şa'ban, a.g.e., s. 212; Hallaf, a.g.e., s. 110; Beyânûnî, a.g.e., s. 129.

¹⁷³ Husarî, a.g.e., s. 62; Beyânûnî, a.g.e., s. 129; Hallaf, a.g.e., s. 110.

¹⁷⁴ Zerkeşî, a.g.e., I, 186; Zuhaylî, a.g.e., I, 65.

¹⁷⁵ Maide, 5/89.

¹⁷⁶ Şa'ban, a.g.e., s. 213.

3- Zamanla Kayıtlı Olup Olmamasına Göre

Vâcib bir zamana bağlı olup olmamasına göre iki kısımdır:

a- Mutlak Vacib

Edası belirli bir vakte bağlı olmayan vacibtir. Yemin keffaretleri, özürlü olarak terk edilen orucun kazası, zaman belirtilmeden yapılmış adaklar böyledir.¹⁷⁷

b- Mukayyed Vâcib

Şâri'in edası için belirli bir vakit tayin ettiği vacibtir.¹⁷⁸ Beş vakit namaz, ramazan orucu gibi.

Mukayyed vacibin de üç çeşidi vardır:

1- Vâcib-i Muvassa

2- Vâcib-i Mudayyak

3- Vâcib-i Zü's-Şebeheyn.

Bu taksimler gerçekte vacibin değil, vaktin sıfatıdır. Fakihlerin bunları vacibe sıfat olarak vermeleri mecazî bir yoldur. Bu müsebbebi zikredip sebebi murad etmektir.¹⁷⁹

Muvassa' vâcib, vacibin eda edilmesi için tayin olunan vakit, hem o vacibe, hem de o vâcib cinsinden başka bir ibadete imkan veren genişlikte ise buna "muvasa' vâcib" denir.¹⁸⁰ Hanefiler bu vakte "zarf" adını verirler.¹⁸¹

Allah şöyle buyurur, "Namaz müminlere belli vakitlerde farz kılındı."¹⁸² Bu ayete göre beş vakit namaz böyledir. Mesela öğle namazı vaktinde hem öğle namazı, hem de kazaya kalan başka namazlar kılınabilir. Bu vakitlerde hangi ibadet yapılacaksa onu tayin etmek için niyet gerekir. Bu zamanda niyet edilmeden

177 Serahsî, a.g.e., I, 26; Hallaf, a.g.e., s. 106; Beyânûnî, a.g.e., s. 110; Zuhaylî, a.g.e., I, 49.

178 Hallaf, a.g.e., s. 106; Beyânûnî, a.g.e., s. 110.

179 Beyânûnî, a.g.e., s. 110.

180 Şa'ban, a.g.e., s. 209; Şâtibî, a.g.e., I, 141; Zuhaylî, a.g.e., I, 50; Atar, a.g.e., s. 123.

181 Serahsî, a.g.e., I, 30; Beyânûnî, a.g.e., s. 111; Âmidî, a.g.e., I, 92.

182 Nisa, 4/103.

ifa edilen ibadet makbul değildir. Çünkü vakit onun edası için bir zarf ve şart, vücûbu için de sebeptir.¹⁸³

Mukayyed vâcib (dar zamanlı vâcib); vacibin eda edilmesi için tayin olunan vakit, o vâcib cinsinden başka bir ibadetin daha ifasına imkan vermiyorsa, ona mudayyak vâcib denir.¹⁸⁴ Mesela, ramazan orucu bu tür bir vacibtir. Zira bu orucun vakti kendisi dışında başka bir oruca imkan vermez.

Zü's-Şebeheyn vâcib (iki türlü benzerlik taşıyan vâcib); bir yönüyle dar, diğer yönüyle geniş vakitli vâcib olan bu tür, Hanefilerde müşkil adını alır.¹⁸⁵ Buna en iyi örnek hac ibadetidir. Haccın vakti belirli aylardır. Bu vakit aynı yıl içinde ancak bir hac yapılabilmesi açısından mudayyak vacibin vaktine benzemektedir; hac ile ilgili davranışların (menasikü'l-hacc) hac aylarının tamamını kapsamaması açısından ise müvassa' vacibin vaktine benzemektedir.¹⁸⁶

4- Miktarın Belli Olup Olmamasına Göre

Bu tür vâcib iki çeşittir:

a- Muhadded Vâcib

Şârî'in, hakkında belirli bir miktar tayin ettiği vacibtir.¹⁸⁷ Beş vakit namaz, zekat ve satın alınan malın bedeli gibi. Her beş vakit namaz bizatihi mükellefin üzerine, rekatları, rûkûn ve şartları ile eda edilinceye kadar zimmetlidir. Yine zekat nisabına ulaşan her çeşit maldan zekat vermek, miktarınca eda edilinceye kadar mükellefin zimmeti altındadır. Satın alınan malın bedelinin ödenmesi de böyledir.¹⁸⁸

¹⁸³ Serahsî, a.g.e., I, 30; Atar, a.g.e., s. 123.

¹⁸⁴ Serahsî, a.g.e., I, 36; Beyânûnî, a.g.e., s. 112; Şa'ban, a.g.e., s. 209; Zuhaylî, a.g.e., I, 50.

¹⁸⁵ Serahsî, a.g.e., I, 42; Atar, a.g.e., s. 124.

¹⁸⁶ Şa'ban, a.g.e., s. 210.

¹⁸⁷ Beyânûnî, a.g.e., s. 136; Hallaf, a.g.e., s. 109.

¹⁸⁸ Zuhaylî, a.g.e., I, 59.

b- Gayr-ı Muhadded Vâcib

Şârî'in hakkında belirli bir miktar tayin etmediği ve sınır olmaksızın talep ettiği vacibtir.¹⁸⁹ Allah yolunda infak, açları doyurmak, zulme uğrayan kişiyi kurtarmak, misafire ikramda bulunmak vs.

Şârî'in belirli bir miktarla sınırlamadığı vacibler bu çeşide girer. Çünkü bu çeşit vacibin gayesi ihtiyacın giderilmesidir. İhtiyacı gideren miktar ise durumdan duruma ve ihtiyaç sahiplerinin muhtaç oldukları şeylere göre değişir.¹⁹⁰

Muhadded vâcib bizzat mükellefin üzerine bir borç olduğu ve şartları ve erkanı üzere eda edilmedikçe mükellef bu borçtan kurtulamayacağı halde, gayr-ı muhadded vâcib, mükellef üzerine bir borç değildir. Ancak mahkeme kararı ve borçlunun rızası bunu gerçekleştirir. Zira bu tür vâcib belirli değildir. Mükellefin ifası esastır.¹⁹¹

189 Beyânûnî, a.g.e., s. 136; Zuhaylî, a.g.e., I, 59; Hallaf, a.g.e., s. 110.

190 Şa'ban, a.g.e., s. 211.

191 Beyânûnî, a.g.e., s. 137; Zuhaylî, a.g.e., I, 61; Şa'ban, a.g.e., s. 211.

II- MENDÛB

Yapılması sevabı gerektiren ve terki ile ceza gerektirmeyen,¹⁹² icab ve kesinlik olmaksızın istihbab yoluyla istenen şeydir. Nedb den alınmadır yapılması terkinden evladır.¹⁹³ Şâri' nazarında bu fiili yapmak racih olan şeydir. Menduba aynı zamanda murağğab fih, müstehab, nefl, tatavvu', ihsan ve sünnet de denilir.¹⁹⁴

Mendûb ya istek sigasının kesinlik ifade etmemesi ile veya kesin olmadığına gösteren karinelerin, istekle bir arada bulunması ile anlaşılır.¹⁹⁵ Bu karine, bir nas ve İslâm hukukunun genel kaidelerinden biri olabilir; fiilin terkine ceza bağlanmaması gibi başka bir karine de olabilir.¹⁹⁶

Meselâ, Yüce Allah'ın "Ey inananlar belirli bir müddet için borçlanmışsanız, onu yazın"¹⁹⁷ ayetinde, borcun yazılmasına dair emir bağlayıcı değildir. Fiilin mendûb olduğunu göstermektedir. Çünkü bağlayıcılık ihtimalini ortadan kaldıran karine bulunmaktadır. O da şu ayettir: "Şayet birbirinize güvenirseniz, kendisine güvenilen taraf, emanetini tamamen yerine getirsin."¹⁹⁸ Bu nas, borcun yazılmasından nedb murad olunduğunu, lüzum ve icab kast olunmadığını gösterir. Emir, kulların mallarını zarardan korumak için bir yol gösterici olarak kullanılmıştır.¹⁹⁹

Yine şu ayet de nedb ifade etmektedir: "Ellerinizin altında bulunanlardan (kölelerden) mükatebe yapmak isteyenlerle, eğer haklarında bir iyilik görürseniz, mükâtebe yapın."²⁰⁰ Bu ayette ifade edilen, kölelerle mükatebe – kölenin belirli bir kazanç getirmesi karşılığı azad sözleşmesi- yapma ile ilgili emir, icab içermez. Çünkü İslâm hukukundaki yerleşik kurallara göre, mâlik mülkünde dilediği gibi

192 Firuzâbâdi, a.g.e., s. 34; Zerkeşî, a.g.e., I, 284; Gazzâlî, el-Menhûl, s. 137.

193 Lâmişî, a.g.e., s. 58; Hallaf, a.g.e., s. 111; Âmidî, a.g.e., I, 103; Gazzâlî, Mustasfâ, I, 91.

194 Şevkânî, a.g.e., s. 6; Serahsî, a.g.e., I, 113; İsnevî, a.g.e., I, 77.

195 Hallaf, a.g.e., s. 111; Zeydan, a.g.e., s. 38.

196 Şa'ban, a.g.e., s. 213.

197 Bakara, 2/282.

198 Bakara, 2/283.

199 Zeydan, a.g.e., s. 38; Hallaf, a.g.e., s. 111.

200 Nur, 24/33.

tasarruf etmekte serbesttir. Zaruret veya ihtiyaç olmadıkça belirli bir tasarrufa zorlanamaz.²⁰¹

A- Mendûbun Kısımları

Mendûbun üç ana kısmı vardır. Sünnet olarak da adlandırılan mendûbun kısımları, bazı usûlcüler tarafından sünnet adı altında zikredilir ama çeşitleri farklıdır.

1- Yapılması Pekiştirilerek İstenen Mendub²⁰²

Bu çeşit mendûbun iki farklı yönü vardır. İlkine göre mendûb, dini vecibeler için birer tamamlayıcı niteliği taşıyan fiillerdir. Ezan, namazı cemaatle eda etmek gibi.²⁰³

Diğer çeşit ise, Hz. Peygamber'in devamlı yaptığı ve sırf bağlayıcı olmadığını göstermek üzere nadiren terk ettiği fiillerdir. Abdest alırken ağza su verme, sabah namazının farzından önce iki rekat namaz gibi.²⁰⁴

Bu çeşit menduba "Sünnet-i müekkede"²⁰⁵ veya "Sünnetü'l-Hüda"²⁰⁶ denir.

Bu kısma giren iki çeşit mendubun hükmü şudur: bu tür mendubu yerine getiren sevabı hak eder, terk eden ise, cezayı hak etmemekle beraber kınanma ve azarlanmaya müstahaktır.²⁰⁷ Şayet bu mendûb, ezan ve farz namazların cemaatle kılınması gibi dinî şarlardan ise bir belde ahali topluca onu terk etmek hususunda anlaşılırsa sünneti hafife almış olmalarından dolayı onları savaş da dahil olmak üzere cezalandırmak gerekir.²⁰⁸

201 Şa'ban, a.g.e., s. 214.

202 Hallaf, a.g.e., s. 112.

203 Şa'ban, a.g.e., s. 214; Hallaf, a.g.e., s. 212.

204 Husarî, a.g.e., s. 64.

205 Atar, a.g.e., s. 125; Zeydan, a.g.e., s. 39.

206 El-Haskefî, Muhammed Alaüddin b. Ali el-Haneffî, İfâdatü'l-Envâr alâ Usûli'l-Menâr, s. 184; Sava Paşa, a.g.e., II, 257.

207 Hallaf, a.g.e., s. 212; Zuhaylî, a.g.e., I, 78.

208 Şa'ban, a.g.e., s. 214.

2- Yapılması Meşru Olan Mendûb (Sünnet-i İktidâ)²⁰⁹

Taat nevinden olup da Hz. Peygamber'in bazen yapıp, bazen terk ettiği fiilerdir. Bu türde de yapana sevap verilir, yapmayan herhangi bir ceza veya kınanmaya müstehak olmaz.²¹⁰

Bütün nafileler, her hafta Perşembe günü tutulan oruç, fakirlere sadaka vermek bu tür bir mendubtur.

Bu tür menduba sünnet-i gayr-ı müekkede ve "sünnet-i revâtıb"²¹¹ da denir.

3- Zâid Mendûb

Hz. Peygamber'den insan olması itibariyle sadır olan, Allah'tan bir tebliğ ve Allah'ın dinini açıklama niteliği taşımayan normal beşerî davranışlardır.²¹² Bu çeşit mendubu yapmak mükellef için kemâlî şeylerdir.²¹³

Bu menduba, "fazilet", "edeb", "sünnet-i zevâid" isimleri de verilir.²¹⁴

Hz. Peygamber'in yemesi, içmesi, giydiği şeyler, konuşması vs. diğer hususlar "zâid mendûb" içine girer.

Serahsî'de mendûb anlamında sünneti iki kısma ayırır:

- 1- Yapılması hidayet, terk edilmesi dalalet olan sünnet.
- 2- Yapılması güzel olan, terk edilmesinde mahzur olmayan sünnet.

Bayram namazı, ezan, kâmet, cemaatle namaz kılmak birinci nevidendir. Bunun için bir grup bunları terk ederse kınanmayı ve azarı hak eder. Bir belde bunları terk ederse ve bunda ısrar ederlerse onlarla yaptıkları şey için savaşırlar.

İkinci duruma ise Hz. Peygamber'in duruşu, oturuşu, giysisi, yürümesi, hayvana binme tarzı örnektir.²¹⁵

209 Husarî, a.g.e., s. 64.

210 Hallaf, a.g.e., s. 112.

211 Zeydan, a.g.e., s. 39.

212 Şa'ban, a.g.e., s. 215; Zeydan, a.g.e., s. 39; Haskefî, a.g.e., s. 184.

213 Hallaf, a.g.e., s. 112; Zuhaylî, a.g.e., I, 79.

214 Sava Paşa, a.g.e., II, 257; Zeydan, a.g.e., s. 39.

215 Serahsî, a.g.e., I, 114.

III- HARAM

Haram, kelime olarak “men” ve “kat” anlamlarında kullanılır.²¹⁶ Allahu Teâlâ²¹⁷ ayetinde حَرَّمَ kelimesinin men etmek, engellemek anlamında “Biz önceden ona süt anneleri emmesini haram kılmıştık” yani engellemiştik, buyurmaktadır.

İstilahta ise şâri’in, uzak durulmasını kesin bir şekilde istediği şeydir.²¹⁸ Başka bir ifadeyle yapanın, yaptığından dolayı zemmedildiği şeydir.²¹⁹ Hanefilerde ise kat’î bir delil ile terki istenen şeye haram denir.²²⁰ Bilindiği gibi Hanefilerde kat’î delil ancak Kur’ân ve mütevatir sünnettir.²²¹ Bunlarla sabit olan bir yasaklama hükmü haram ismini alır.

Haramın aynı zamanda “muharrem, menhî anh, mahzûr” gibi isimleri de vardır.²²² Bir hükmün haramlığı ya uzak durmayı ifade eden men’, nehy, tahrim gibi kelimelerle açıkça; ya helallığın nefyedilmesi ile; yada fiilden sakınmanın bir görev olduğunu gösteren bir delil ile kullanılan “ictinâb” lafzı ile anlaşılır.²²³

Örnekleri;

“Size leş, kan ve domuz eti haram kılındı”²²⁴ “Size analarınızla, kızlarınızla... nikahlanmak haram kılındı”²²⁵ ayetleri birinci duruma;

“Ey iman edenler! Kadınlara zorla mirasçı olmanız size helal değildir”²²⁶ ayeti ikinci duruma;

216 Âmidî, a.g.e., I, 98; Zerkeşî, a.g.e., I, 255.

217 Kasas, 28/12.

218 Zuhaylî, a.g.e., I, 80; Hallaf, a.g.e., s. 113.

219 İsnevî, a.g.e., I, 79; Âmidî, a.g.e., I, 99.

220 Es’âdî, a.g.e., s. 44; Husarî, a.g.e., s. 66; Zerkeşî, a.g.e., I, 255.

221 Husarî, a.g.e., s. 40.

222 Lâmişî, a.g.e., s. 61.

223 Es’âdî, a.g.e., s. 44; Husarî, a.g.e., s. 66; Hallaf, a.g.e., s. 113; Zuhaylî, a.g.e., I, 81; Şa’ban, a.g.e., s. 215.

224 Mâide, 5/3.

225 Nisa, 4/23.

226 Nisa, 4/19.

“Yalan sözden kaçının”²²⁷ ve “Ey iman edenler” şarap, kumar, putlar ve şans okları birer şeytan işi pisliklerdir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz”²²⁸ ayetleri üçüncü duruma uygun örneklerdir. Bunları Kur’ân’ın ahkâmı açıklama üslûbunu işlerken çoğaltıp çeşitlerini ayrıntıları ile açıklamaya çalışacağız.

Haramın tüm fıkıhçıların kabul ettiği, yasaklanan şeye bağlı olan iki çeşidi vardır. Şimdi onları görelim:

A- Haramın Kısımları

Haram iki çeşittir. Lizâtihî haram, liğayrihî haram.²²⁹

1- Haram Lizâtihî (Zatından Dolayı Haram Olan)

Liaynihî haram da denilen bu çeşit, şârî’in, geçici bir sebebe binaen olmaksızın baştan itibaren ve temelden haramlığa hükmettiği fiildir.²³⁰ Meselâ zina hırsızlık, abdestsiz namaz, leş, kan, domuz eti yamak bu türden harlardır. Yasak bu fiillerin bizatihi kendisiyle ilgilidir.²³¹

Bu çeşidin hükmü, fiilin temelden gayr-i meşru sayılmasıdır. Mükellef bu fiili yaparsa batıl kabil edilir, fiile hiçbir olumlu sonuç bağlanmaz ve ulaşılmak istenen menfaat fiilin sahibi için tanınmaz. Mesela, zina fiili, nesep ve mirasçılığın sübûtu için sebep olamaz. Hırsızlık fiili de mülkiyetin sübûtu için sebep teşkil edemez. Abdestsiz kılınan namaz da bu sebeple batıl olur.²³²

2- Haram Liğayrihi (Geçici Bir Nesneden Dolayı Haram Olan)

Esasen meşru olduğu halde, haram kılınmasını gerekli kılan geçici bir durumla ilişkili olan fiildir.²³³ Yani şer’î hüküm başlangıçta vücut, mendûb veya mubahlık iken, sonradan kendisini haram yapacak bir şey ile birlikte olan fiile²³⁴ haram liğayrihi adı verilir.

227 Hacc, 22/30.

228 Maide, 5/90.

229 Husarî, a.g.e., s. 66; Zuhaylî, a.g.e., I, 81; Beyânûnî, a.g.e., s. 200.

230 Şa’ban, a.g.e., s. 216.

231 Hallaf, a.g.e., s. 113.

232 Zuhaylî, a.g.e., I, 82; Şa’ban, a.g.e., s. 216; Husarî, a.g.e., s. 67.

233 Zuhaylî, a.g.e., I, 82; Beyânûnî, a.g.e., s. 201.

234 Hallaf, a.g.e., s. 113.

Mesela, bayram gününde oruç tutmak böyledir. Esasen oruç tutmak meşru bir fiildir. Fakat şârî' tarafından bayram günü oruç tutulması haram kılınmıştır. Yine gasp edilmiş bir elbise ile namaz kılmak, aldatma bulunan alışveriş, savm-ı visal gibi eylemler de haramdır.

Bazı alimler liğayrihi haramı üç kısma ayırırlar,²³⁵

1- Sifatından dolayı nehyedilen şey: Hayızlının namaza engel bir temizlik sorunu olduğu için namazdan nehy edilmesi buna örnek verilir.

2- Kendisine lazım gelen bir durumdan dolayı nehy edilen şey: Bayram gününde oruç tutmaktan nehy etmek bu türdendir. Zira Allah bayram günü ziyafeti gerekli kılmıştır.

3- Kendisinin dışındaki bir durumdan dolayı nehy edilen şey: Gasp edilen bir su ile abdest almak yada gasp edilen bir yerde namaz kılmak bu türdendir.

Tanımlardan da anlaşılacağı gibi haram lizatihi ve haram liğayrihi arasında belirgin farklar şunlardır:

Haram lizatihi, aslen meşrû değildir ve bu yüzden şer'î hiçbir sonuç bu eylemle gerçekleşmez. Çünkü bizzat eylem batıl olunca sonuçları da batıl olacaktır.²³⁶

Abdestsiz namaz kılmak, mahrem biri ile evlenmek, haram olan şeyin alınıp satılması gibi durumlar buna örnektir.

Haram liğayrihîde ise eylem aslen meşru ve geçerlidir. Fakat geçici bir durum bunu haram yapar. Bunun için şer'î bir sebep olması sahih olur ve bunun için gerçekleşen fiile bazı sonuçların terettüb etmesi caizdir.

Gasp edilen bir elbise ile namaz kılmak buna örnektir. Fakihlerin büyük çoğunluğuna göre bu namaz sahihtir. Fakat gasbın günahı bakidir. Namazın

235 Beyânûnî, a.g.e., s. 201.

236 Hallaf, a.g.e., s. 113; Sava Paşa, a.g.e., II, 259.

sıhhatini engellemez. Çünkü bu, namazın dışında olan bir durumdur.²³⁷ Fakat Ahmed b. Hanbel (v. 241/885) bu görüşe katılmaz.²³⁸

Ayrıca haram nehyedilen şeye göre iki kısma daha ayrılmaktadır. Buna göre nehyedilen şeyin belirli olup olmaması itibariyle haramın şu kısımlara ayrıldığını görürüz:

1-Muayyen Haram: Nehy edilen, belirli bir şey ise muayyen haram adını alır. Leş yemek, faiz vb.

2-Muhayyer Haram: Nehy edilen, bir şeyle belirlenmemiş ise buna da muhayyer haram denir. Bu konuda ehl-i sünnet ile mutezile ihtilaf etmişlerdir. Ehl-i sünnet aklen bunun cevazını iddia ederken, Mu'tezile, delil olarak gösterilen "o kafirlerden bir suçluya veya nanköre uyma"²³⁹ ayetindeki "veya"nın, tahyir değil cem' ifade ettiğini söyler. Bu manada ittifak vardır. Bu sebeple aklen, mu'tezilenin görüşü daha mantıklıdır.²⁴⁰

237 Hallaf, a.g.e., s. 113.

238 Beyânûnî, a.g.e., s. 203.

239 İnsân, 76/24.

240 Beyânûnî, a.g.e., s. 204, ayrıca bkz. s. 215-216.

IV- MEKRÛH

Mekrûh lügatte bir şeyi sevmemek, ondan hoşlanmamak anlamında “K.R.H” kökünden gelir. Kerahet veya kerahiyet aynı anlamda kullanılır.

İstılahta ise şârî'in mükellefin bir işten uzak durmasını kesin olmayan bir talep ile istediği şeydir.²⁴¹ Bundan uzak duran kişi övülürken, yapan kişi de kötülenmez.²⁴²

Bir fiilin mekrûh olduğunu belirten bazı karineler vardır. Örneğin, bizzat “kerahet” kelimesi kullanılarak hüküm açıklanır. Hz. Peygamber'in “Allah sizin için dedikoduyu, çok soru sormayı ve malı boşa harcamayı mekrûh kıldı”²⁴³ hadisi, buna örnektir.

Ayrıca şârî' nehyî sîgası kullanmıştır, fakat bu nehyin haramlığı değil mekruhluğu ifade ettiğini gösteren bir karine bulunmaktadır. Mesela; “Ey iman edenler! Size açıklanınca hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın”²⁴⁴ ayeti bu hükümdedir.

Burada verdiğimiz tarif fakihlerin büyük çoğunluğunun kabul ettiği tariftir. Nehy edilen şeyin kati veya zannî bir delil ile sabit olması herhangi bir fark teşkil etmez.²⁴⁵

Hanefiler ise, farz ve vâcib ayırımında yaptıkları gibi burada da hükmün katîliği ve zannîliğine göre farklı bir ayırım yaparlar.

A- Mekrûhun Kısımları

Hanefilere göre haram; katî bir delil olan Kur'ân ve mütevatir sünnetle yapılmaması istenen şeydir. Eğer delil zannî ise bu durumda yapılmaması istenilen hüküm mekruhtur.²⁴⁶ Fakat Hanefiler mekrûhu iki kısma ayırırlar:

241 Husarî, a.g.e., s. 68; Şa'ban, a.g.e., s. 217; Hallaf, a.g.e., s. 114.

242 Gazzâlî, Mustasfâ, I, 91; Âmidî, a.g.e., I, 106; İsnevî, a.g.e., I, 79; Husarî, a.g.e., s. 68.

243 Buharî, Rikâk, 22; Müslim, Akdiyye, 10.

244 Mâide, 5/101.

245 Husarî, a.g.e., s. 69.

246 Beyânûnî, a.g.e., s. 205; Şa'ban, a.g.e., s. 219.

1- Tahrimen Mekruh

Tahrimen mekrûh; şâri'in yapılmamasını kesin ve bağlayıcı bir tarzda istediği fiil olmakla beraber, bu talep haber-i vahid gibi zannî bir delil ile sabit olmuştur.²⁴⁷ Harama yakındır.²⁴⁸

Örneğin erkeğin ipek elbise giymesi, altın ziynet takması; birinin alışverişine müdahale ederek fiyat yükseltmek gibi.

Bu çeşit mekruhun hükmü: bu neviye giren fiili işlemek haram bir fiili işlemek gibi telakki edilir. Fakat haramdakinden farklı olarak, bu fiilin hükmünü inkâr eden kişi kafir sayılmaz.²⁴⁹

2- Tenzihen Mekrûh

Bu, yapılmasına ceza verilmediği halde, terk edilmesi yapılmasından daha hayırlı olduğu hissedilen şeydir. Bu anlamda mekruh, mendubun mukabili olmaktadır. Nitekim, mendub, yapılması tek edilmesinden daha hayırlı olduğu anlaşılan şeydir.²⁵⁰

İkinci namazından sonra ve güneşin batmasından az önce nafile namaz kılmak, buna örnek verilebilir.

Bu ayırım İmam A'zam ile İmam Ebû Yusuf'a aittir. İmam Muhammed'e göre kerahetin haram ile hiçbir şekilde ilgisi yoktur. Eğer fiil harama yaklaşmış, o vasfı gösterir bir vaziyette bulunmuş ise artık o şey veya fiilin kerahetle bir alakası kalmayıp dorudan doğruya haram olmuş olur.²⁵¹

Şâfiî (v.204/819) bu ayırımı katılmasa da bir çok yerde "bunu kerih görüyorum" demiş ve bununla haramı kastetmiştir.²⁵²

Açıklamalardan da anlaşılmaktadır ki, fakihlerin çoğunluğu ile Hanefî bilginler arasındaki ihtilaf, şâri'in yapılmamasını kesin ve bağlayıcı bir tarzda isteyip

247 Husarî, a.g.e., s. 205; Zeydan, a.g.e., s. 46; Zerkeşî, a.g.e., I, 296.

248 Sava Paşa, a.g.e., II, 260.

249 Zuhaylî, a.g.e., I, 86; Şa'ban, a.g.e., s. 219.

250 Gazzâlî, Mustasfâ, I, 91.

251 Sava Paşa, a.g.e., II, 260; Zuhaylî, a.g.e., I, 86.

252 Gazzâlî, Mustasfâ, I, 91.

de bu isteğin zannî bir delil ile sabit olduğu durumlar hakkındadır. Mesela, başkasının evlenme teklifi üzerine evlenme teklifinde bulunmayı ve fasit bir şart içeren alım-satım sözleşmesini cumhur “haram” olarak nitelemekte, Hanefî alimler ise böyle durumları özel bir kısım olarak kabul edip “tahrimen mekrûh” diye özel bir terim ile belirtmektedirler.²⁵³

253 Şa'ban, a.g.e., s. 219.

V- MUBAH

Mubah, yapan veya tek eden için herhangi bir övgü veya yergi söz konusu edilmeksizin, yapılması veya terk edilmesi hususunda Allah'ın izin verdiği şeydir.²⁵⁴ Helal, caiz ve mutlak sözleri de aynı anlamda kullanılmaktadır.

Mubah, mükellef ile, şârî'in kendisini bir fiili yapmak veya yapmamak konusunda muhayyer bırakması bakımından ilgili olan bir hitâb olduğu için fakihlere göre bir hükümdür.²⁵⁵

Mubahın sübûtu şu üç durumla bilinir: 1- Günah olmadığı bildirilmekle, 2- Haram olduğuna dair bir nas bulunmamakla ve 3- Helal olduğuna dair bir nas bulunmakla.²⁵⁶

"Şüphesiz o, size leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı. Fakat kim mecbur kalırsa, aşırı gitmemek ve haddi aşmamak şartıyla günah yoktur..."²⁵⁷ ayeti ilk duruma;

İsmi anılmamış birçok şey "eşyada asıl olan ibâhâdır" kaidesince mubahtır. Yeme, içme, yürümek, vs.

"Bugün size temiz olan şeyler helal kılındı"²⁵⁸ ayeti de üçüncü duruma örnek olabilir.

A- Mubahın Kısımları

Mubah, istenilen şeye hizmeti bakımından dört kısma ayrılır:

1- İşlenmesi Matlub Olan Bir Şeye Hizmet Eden Mubah

Yapılması istenilen bir şeye yardımcı olan bu ilk kısımda, bu cüz itibariyle mubahtır. Külliye ele alındığında da işlenmesi matluptur (mendûb veya vâcib)²⁵⁹

254 Gazzâlî, *Mustasfâ*, I, 91; Şevkânî, a.g.e., s. 6; Âmidî, a.g.e., I, 106; Zerkeşî, a.g.e., I, 275.

255 Husarî, a.g.e., s. 74.

256 Ebû Zehra, a.g.e., s. 51; Şa'ban, a.g.e., s. 220; Zuhaylî, a.g.e., I, 87.

257 Bakara, 2/173.

258 Mâide, 5/5.

259 Şâtıbî, a.g.e., I, 130.

Yiyip-içmek ve evlenmek bu kısma girer. Bunları tamamen terk etmek doğru olmaz. Bunları külliyen düşündüğümüzde vâcib hükmüne ulaşırlar, tamamen terki caiz olmaz²⁶⁰

2- Terki Matlub Olan Bir Şeye Hizmet Eden Mubah

Bu kısım, cüz olarak ele alındığında mubah, kül olarak ele alındığında ise terki matluptur. (Mekrûh ya da haram düzeyinde.) Buradaki terkten maksat, o şey üzerinde müdavim olmak demektir. Bunların cüz'î olarak işlenmeleri mubah olmakla birlikte, küllî olarak ele alındıklarında yani devamlı olarak işlenmeleri durumunda yasaklanmışlardır.²⁶¹

Eğlence ve müzik dinleme bu kısımla örnektir. Kişinin bütün vaktini bunlarla boşuna geçirmesi ve işini gücünü bırakıp gezmesi caiz olmaz.²⁶²

3- Terk ve İşlenmesi Tercihe Bırakılan Mubah

Bu kısım mubahlar Şâtıbî'ye göre ikinci kısımla ortaktır aynı hükmü alırlar.bu sebeple ayrıca açıklanmamıştır.

4- Bunlardan Biri Altına Girmeyen Mubah

Bu kısımlara giren mubah ikinci kısmın hükmünü alır. Şöyle ki: Mubah görüldüğü gibi, eğer bir başkasına hizmet ediyor ise, hizmet ettiği şeye nisbetle hüküm almaktadır. Burada hizmet bozan mübahın terki tarafında bulunur. Mesela devamlı gezmek, musiki dinlemek gibi. Bunlar matlup bulunmaktadırlar. Bazen de hizmet, mubahın işlenmesi tarafında bulunur; temiz ve helal olan şeylerin faydalanmak gibi. Çünkü israf olmamak kaydıyla bunlardan imkan nisbetinde faydalanmak istenmektedir. Çünkü bunlar zaruriyattan olan nefsin korunması prensibinin yerine getirilmesine hizmet eder.²⁶³

260 Beyânûnî, a.g.e., s. 238.

261 Şâtıbî, a.g.e., I, 130-131.

262 Ebû Zehra, a.g.e., s. 52; Beyânûnî, a.g.e., s. 239.

263 Şâtıbî, a.g.e., I, 131.

Dördüncü ise, mubahın itibara alınacak herhangi bir şeye hizmeti olmuyorsa, onun işlenmesi sağduyu sahiplerince abesle iştigal yada o manada bir şey olur; dolayısıyla o da, terki matlup bir hal olur.²⁶⁴

Buradan mubahın hükmü ile ilgili şöyle bir sonuç çıkarılabilir: Mubahın hükmü kendi dışındaki etkenlerle değişir. Eğer terk edildiğinde sonuç kötü olursa, mubah vâcib hükmünü alır. Yapıldığında bir farzı geciktirecek ve mefsedete sebep olacak ise, o zaman haram hükmünü alır. Mekruha yanaştıran bir şey varsa hükmü mekrûh olur. İtaate yönelten bir yardım kastedildiğinde de mendûb olur.²⁶⁵

Mubah, her ne kadar tanım ve içeriği konusunda alimlerce kabul gören bir hüküm gibi görünse de, usûlcülerin mubah üzerinde anlaşılmadıkları bir çok mesele vardır. Bunlardan bir kaçını şöyle sıralayabiliriz:

- 1- Eşyanın aslı ibaha mıdır?
- 2- Mubah emredilen bir şey midir?
- 3- Mubah teklife dahil midir?
- 4- Mubah, vâcib ismine dahil midir, değil midir?

Mubah emredilen bir şey olmadığı, bir teklif içermediği, dolayısıyla teklifi bir hüküm olmadığı ile ilgili görüşleri ve konuları gelecek bölümde işlemeye çalışacağız.

Şimdi ilk soru ile ilgili görüşlere bir göz atalım:

Eşyanın aslı ibâha mıdır?

Alimler, herhangi bir şer'i kural gelmeden önce eşyanın hükmü konusunda ihtilaf etmişlerdir. Eşya ibaha üzere midir, yoksa günah üzere midir? Bu konuda üç farklı görüş vardır:

1- Hanefilerden bir grup eşyada asıl olanın ibaha olduğu görüşündedirler. Çünkü biz eşyadan faydalanmaktayız. Bize veya başkalarına bir zararı yoktur. Zira

264 Şâtıbî, a.g.e., I, 131.

265 Zerkeşî, a.g.e., I, 175; Zeydan, a.g.e., s. 49.

Allah dünyadaki hiçbir şeyi boşuna yaratmamıştır, bir hikmeti vardır. Eşyanın bizim faydamız için olduğu sabittir, dolayısıyla mubahtır.²⁶⁶

Allahu Teâlâ'nın "De ki; Allah'ın kulları için çıkardığı ziyneti ve rızkın helal, hoş olanlarını kim haram etmiş"²⁶⁷ ayeti açıkça ortaya koymaktadır ki Allah'ın aksini bildirmediği her şey kulları için mubahtır ve helaldir.

2- Başka bir grup da, "eşyada asıl olan tahrimdir"²⁶⁸ derler. Şöyle bir akıl yürütme ile bu sonuca varmışlardır;

Onlara göre, başkasının mülkünde, başka birinin izin olmaksızın tasarruf hakkı yoktur. Bütün bu eşya'da Allah'ın mülküdür ve biz onun izni olup olmadığını bilmiyoruz. O halde bu eşya bizim için haram olur.

3- Diğer bir grup da bu konuda tepkisizdir. Yani onlara göre eşyanın herhangi bir hükmü yoktur. Ancak şâri' onun hükmünü beyan ettiğinde bilinir. Zira hitâbın hükmüne göre şer' varid olmadan önce hitâb olmaz. Aklen düşünüldüğünde de hiçbir şey mubah yada haram kılınmamıştır.²⁶⁹

266 İbn Nuceym, Zeynuddin b. İbrahim el-Hanefî, el-Eşbah ve'n-Nazâir (Thk. Ahmed b. Muhammed el-Ankari) Kahire 1290, I,97; es-Suyuti, Celaluddin Abdurrahman, el-Eşbah ve'n-Nazâir fi Kavaidin ve Fıkhi's-Şafiyyeti, Mısır 1959 s,60; Beyânûnî, a.g.e., s. 240.

267 A'râf, 7/32.

268 İbn Nuceym a.g.e., I,97; es-Suyuti, a.g.e., s,60 Beyânûnî, a.g.e., s. 240.

269 İbn Nuceym, a.g.e., I,97; es-Suyuti, a.g.e., s,60 Beyânûnî, a.g.e., s. 242.

İKİNCİ BÖLÜM

TEKLİFİ HÜKMÜN DERECELENDİRİLMESİNE TESİR EDEN FAKTÖRLER

İ- GİRİŞ

Birinci bölümde şer'î hükümleri anlatırken de söylediğimiz gibi "teklifî hüküm şârî'in iktiza veya tahyîr bakımından mükelleflerin fiillerine ilişkin olan hitabıdır. İktiza talep demektir. Tahyîr de, muhayyer bırakmak, yani ibâhatdır. Talep bir şeyin yapılmasını veya yapılmamasını istemektir.²⁷⁰

Tanımdan anlaşılmaktadır ki hüküm, Allah ve Peygamber'i tarafından ortaya konan naslardan çıkarılır. Hükümün ortaya konulması için de naslarda asla tek tip bir şekil ve yöntem kullanılmamıştır. Çünkü bu Kur'ân-ı Kerîm'in üslubuna aykırıdır. Kur'ân inananlarla ilgili hükümlerini açıklarken, maddeler halinde sistemleştirilmiş kurallar manzumesi, bir yasa metni vermez.

Mükelleflerle ilgili hükümleri ortaya çıkarmak, teklif derecesine göre sıraya koymak ve derecelenmeye tabi tutmak için hükümlerin temel kaynakları olan Kur'ân, Sünnet ve bunlardan istinbat yoluyla çıkarılan fikhî ıstılahları incelemek gerekir. Teklifî hükümler derecelendirilirken etken olan temel faktörler, bu üç ana kaynaktan çıkarılabilir. Hangi şartlar ve ıstılahlar bir hükümün vâcib, mendûb, haram, mekrûh ya da ibâha ifade ettiğini bu bölümde vermeye çalışacağız.

Biz biliyoruz ki İslâm hukûkunun temel kaynakları Kur'ân ve Sünnet'tir. Buna göre işlenecek temel faktörlerde bunlarla ilgili olmalıdır. Kur'ân ve Hz. Peygamber'in hadisleri incelendiğinde teklifî bir hükümün hangi seviyede kesinlik ifade ettiğini ilk bakışta bize veren şey hükümleri açıklarken kullanılan üsluptur. Zira hiçbir hüküm tek düze bir üslupla verilmemiştir. Yine Kur'ân ve Sünnet'teki emir ve nehiyler, bunların hükümlere delaleti de bir diğer faktör olarak karşımıza çıkar.

Bir diğer önemli nokta da bir şârî' yani hüküm koyucu olarak Hz. Peygamber'in hadislerinin kesinliği ile ilgili meselelerdir. Zira Hz. Peygamber de inananları mükellef tutan bazı hükümler ortaya koymuştur. Bu hükümlerin üslup ile ilgili olan kısmı Kur'ân'daki üsluplarla, emir ve nehiyle ilgili şartlarla hemen hemen benzerlik gösterir. Fakat özellikle hadislerinin rivayeti ile ilgili sıhhat meselesi, Hz.

270 Şevkânî, a.g.e., s. 6.

Peygamber'den bize iletilen hükümlerin derecelerini etkileyen bir faktördür. Sırası gelince bunları işleyeceğiz.

Hükümler doğal olarak sadece nassın lafzından zahiren çıkarılmaz. Kur'an'ın yapısı gereği İslâm hukûkçuları da kendilerine göre birtakım yöntemler geliştirmişler, bunları hüküm istinbatı için ve teklîfi hükümlerin sıralanması için kullanmışlardır. Burada özellikle hükmün kat'î ve zannî olmasına göre ya da lafzın delaletinden kaynaklanan ıstılâhî görüş ayrılıkları da teklîfi bir hükmün hangi sıraya konulacağında etkili olmuştur. Teklîfi hükmün derecelenmesinden maksat, hükmün mükellef nazarında yapılmasının veya yapılmamasının kesinliğidir. Bu kesinliği etkileyen yukarıda kısaca açıklamaya çalıştığımız faktörleri bu bölümde inceleyeceğiz.

II- NASLARIN HÜKÜMLERİ AÇIKLAMA ÜSLUBU ve TEKLİF SİGALARI

A- Teklifi Hükümleri Ortaya Koyan Üsluplar

Kur'ân-ı Kerim teşriî hükümleri açıklarken muhataplarını aciz bırakması, hüsnü kabul görmesi ve severek uyulmasının sağlanması için kendine has belağatının gerektirdiği çeşitli üsluplar kullanmıştır.²⁷¹ Teklifi hükümlerin bilinmesi bunları bilmeye bağlıdır. Çünkü Kur'ân asla her bir hüküm için belli bir kalıp kullanmamıştır.

Bilindiği gibi mükelleflerin fiilleri için sabit olan hükümler "vâcib", "haram" "mübah", mendûb" ve "mekrûh" olmak üzere beş tanedir. Bu ayırımın hareket noktası da şudur: şâri'in hitâbı ya "yapmayı gerektirici " bir şekilde ya "terk etmeyi gerektirici" bir şekilde ya da "yapma ve terk etme arasında serbest bırakma" şeklinde vârid olur.²⁷²

Eğer şâri'in hitâbı yapmayı gerektirici bir şekilde vârid olmuşsa bu hitâb emirdir. Bu hitaba söz konusu fiilin terk edilmesi karşılığında ceza olduğunu hissettiren bir şey bitişmiş ise, bu emir vâcib; ceza verileceğini hissettiren bir şey yoksa bu emir nedb olur. Yapmamayı gerektirme şeklinde vârid olan hitâb, yapma durumunda ceza olacağını hissettiriyorsa haram; ceza olacağını hissettirmiyorsa "kerâhiyet" tir. Hitâb serbest bırakma biçiminde vârid olmuşsa bu da mübah'dır.²⁷³

Kur'ân-ı Kerim'in üslubu bu durumda ayırıcı bir özellik taşır. Buna göre bir hükmün vâcib olduğunu anlamak için bir çok farklı ifadeyi Kur'ân'dan çıkarmak gerekir. Örneğin vâcibi bildirmek için bazen doğrudan doğruya vüçûb ifade eden emir fiiller kullanılmış, bazen fiilin mükelleflerin üzerine yazılı olduğunu bildirilmiştir. Haramlık için nehy sigalarının yanında, yapana ceza verilmiş, mükellef tehdit edilmiştir. Mübahlık ve mendûbluk Kur'ân'da lafız olarak geçmemesine rağmen²⁷⁴ emir ve nehyin bir ceza'ya veya zorunluluk ifade eden başka bir karinenin bitişmemiş olmasıyla anlaşılmıştır. Aksi halde Allahu Teâlâ, vâcib hükmünü koyacağı her yerde "hurmet" ifadesini ve fıkıh kitaplarında gördüğümüz diğer ifadeleri kullanmamıştır.²⁷⁵

271 Şa'bân, a.g.e., s. 58.

272 Gazâlî, Mustasfâ, I, 89.

273 Gazâlî, Mustasfâ, I, 89.

274 Beyânûnî, a.g.e., s. 65.

275 Şa'bân, a.g.e., s. 58.

Kısaca ifade edecek olursak bir davranışın şer'an yapılmasının istendiği veya yasaklandığını ya da mübah kılındığını anlamada karşımıza şu üç ana kural çıkar:

a- Şâri'in bir fiili emretmesi, yüceltmesi, fiili veya failini övmesi, fiili veya failini sevdiğini ifade etmesi yahut bir fiili doğru veya kutlu olarak nitelendirmesi, bir fiil veya faili üzerine yemin etmesi vb. durumlar bu fiilin ya vücûbunu ya da nedbini gösterir. Şayet Arap dilindeki kullanılışa göre tek başına bu sîga fiilin kesin olarak yapılması gerektiğini gösteren bir sîga ise, ya da fiilin yapılmasının kesin tarzda istendiğini gösteren başka bir unsur bu sîganın yanında yer almışsa, fiilin hükmü "vâcib" dir. Aksi takdirde mendûbdur.

b- Şâri'in bir fiilin terkin istemesi, fiili veya fâilini kötülemesi, fiili işleyeni lanetlemesi, hayvanlar veya şeytanlara benzetmesi, fiili dünyevi ve uhrevî bir azabın sebebi olarak göstermesi. Yahut pis, kötü ve çirkin olarak nitelemesi, şeytan işine ve sözüne nisbet etmesi, insanlar arasına düşmanlık ve buğz sokmaya sebep göstermesi bu fiilin ya "haram" olduğunu ya da "mekrûh" olduğunu gösterir. Eğer tek başına bu sîga, fiilin kesin olarak terk edilmesi gerektiğini gösteren bir sîga ise ya da fiilin yapılmamasını gösteren başka bir şiddetli tehdîd ifadesi ile birlikte bulunuyorsa fiilin hükmü "haram"dır, aksi takdirde "mekrûh"tur.

c- Fiilin helal kılındığını, izin verildiğini, günah veya zorluğun kaldırıldığını ifade eden lafızlar kullanılmış ise bu fiilin "mübah" olduğunu ve kişinin bunu yapıp yapmama serbest bırakıldığını gösterir.²⁷⁶

Buna göre teklîfi hükümlerin üslup ve sîgaları şöyledir:

1- Vâcib:

Emredilen teklîfi hükümlerin ilki olan vâcib, şâri'in ilzam yoluyla yapılmasını istediği şeydir.²⁷⁷ Bu talebin naslarda birçok sîga ve üslubu vardır.

a- Emir Sîgası: Vücûb hükmü mücerred bir emir sîgasından çıkarılır.²⁷⁸ Çünkü emir sîgası genellikle vücub hükmü ifade eder.²⁷⁹

276 Selemî, İzzeddin Abdülaziz b. Abdisselam, *el-İmâm fî-Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, Beyrût 1987, s. 85-87 ve 105; Şa'bân, a.g.e., s.60-61; Zeydân, a.g.e., s. 158-159.

277 Medkûr, a.g.e., s. 68.

278 Es'adî, a.g.e., s. 38; Zeydan, a.g.e., s. 31.

279 Abdulhâmid, Nizameddin, *Mefhûmu'l-Fıkhi'l-İslâmî*, Beyrût 1984, s. 108; Atar, a.g.e., s. 120.

Örnekler:

"Namazı kılın, zekatı verin."²⁸⁰

"Allah için şâhâdeti yerine getirin."²⁸¹

"Size karşı savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın."²⁸²

"Size verdiğimiz rızıklardan infâk edin."²⁸³

"Rabbin için namaz kıl, kurban kes."²⁸⁴

"Cuma günü namaz için çağrıldığında, Allah'ı anmaya koşun."²⁸⁵

"Ey iman edenler akitlerinizi yerine getirin."²⁸⁶

"Erkek ve kadın hırsızın ellerini kesin."²⁸⁷

Hiz. Peygamber de şöyle buyurur:

"Hilali gördüğünüzde oruca başlayın. Hilali gördüğünüzde de bayram yapın."²⁸⁸

Ayetlerde ve hadiste fiilin yapılmasını istemek için mücerret emir sîgası kullanılmıştı. Bu tip emirlerde teklîf derecesi en üst seviyede olan hüküm anlamını ifade eder. Ayetlere bakıldığında namaz kılmanın, zekat vermenin, şahitlik yapmanın, Allah yolunda savaşmanın, ihtiyaç sahiplerine infak etmenin, kurban kesmenin, cuma namazı kılmanın özellikle vâcib olduğu anlaşılır. Emir sîgası sarîh olduğu için hükmün derecesi de vûcub olmaktadır.²⁸⁹

b- Emir Lâm'ı Bitişmiş Muzârî Fiil

Emir lâm'ı bitişmiş muzari fiil de vûcûb ifade eder.²⁹⁰

280 Bakara, 2/43.

281 Talak, 24/2.

282 Bakara, 2/194.

283 Munâfikûn, 63/10.

284 Kevser, 108/2.

285 Cum'a, 62/9.

286 Mâide, 5/1.

287 Mâide, 5/38.

288 Buhârî, Savm, 11.

289 Karaman, Hayreddin, Fıkıh Usûlü, İstanbul 1967, s. 99.

290 Medkûr, a.g.e., s. 68. Beyânûnî, a.g.e., s. 95.

Örneğin:

“Sonra kirlerini atsinlar ve adaklarını yapsınlar da, o Beyt-i Atîk’ı tavaf etsinler.”²⁹¹

“Hali vakti yerinde olan, haline göre nafaka versin. Rızkı dar olan da Allah’ın kendisine verdiğinden sarfetsin.”²⁹²

“O halde onlar da benim davetime uysunlar ve bana hakkıyla inansınlar.”²⁹³

“Sen cemaatin içinde olup da onlara namazı kıldırırsan, askerin bir kısmı seninle namaza dursun. Silahlarını da yanlarına alsınlar.”²⁹⁴

Bu ayetlerde geçen tüm emirler, emir lam’ı ile yapılmıştır. Üslûba dikkat edildiğinde kesin bir ilzâmın olduğu görülür. Bu da hükmün vâcib olduğunun açık bir göstergesidir.

c- Emir Fiili Yerine Geçen Masterlar

Emir fiili yerine geçen masterlar da emir hükmünde kabul edilir ve vücûb ifade eder.²⁹⁵

Örnekler:

“Kafirlerle karşılaştığınızda boyunlarını vurun.”²⁹⁶

“Sonra affedin veya fidye isteyin.”²⁹⁷

Bu ayetlerde “darb”, “men” ve “fidye” lafızları emir fiil yerine geçmiş masterlardır.²⁹⁸

d- Emir Filin İsmi veya “Aleykum” ve “Meh” Lafızlarının Kullanıldığı Cümleler.²⁹⁹

“Ey iman edenler siz kendinize bakın.”³⁰⁰

291 Hac, 22/29.

292 Talak, 65/7.

293 Bakara, 2/186.

294 Nisâ, 4/102.

295 Medkûr, a.g.e., s. 68; Es’âdî, a.g.e., s. 38; Beyânûnî, a.g.e., s. 96.

296 Muhammed, 47/4.

297 Muhammed, 47/4.

298 Medkûr, a.g.e., s. 68.

299 Beyânûnî, a.g.e., s. 96

300 Mâide, 5/105.

Ayeti buna örnek verilebilir. Bu üslub Hz. Peygamber tarafından da çok kullanılmaktadır.

Örneğin, Haz Peygamber buyuruyor ki:

"Size amellerden yapabildikleriniz gereklidir."³⁰¹

"Size doğruluk gereklidir."³⁰²

Bu hadislerde Hz. Peygamber, doğruluğun ve amellerden yapabildiklerimizin vâcib olduğunu bildirirken, ilk hadiste **عليكم** lafızlarını, ikincisinde sadece **عليكم** lafzını kullanmıştır. Bu ifadeler bu davranışların da vâcib olduğunu göstermektedir.

Bu sîgaların tamamı cem yoluyla taleb içindir. Bunlarda vâcib ve farzı ifade eder. Ayrıca, bunların dışında yine vüçûb ifade eden başka sîgalar da vardır. Bunlar aslî olmayan sîgalarla vüçûb ifade ederler.³⁰³

a- Şâri'in "emir" lafzını kullanması da açıkça vüçûb ifade eder.³⁰⁴

"Size Allah emanetleri ehline vermenizi emreder."³⁰⁵

"Muhakkak Allah adaleti, iyiliği ve akrabaya vermeyi emreder."³⁰⁶

Bu ayetlerde açıkça adalet, iyilik, emaneti ehline vermek emredilmektedir. Kesin bir ifade olduğundan ayetlerden çıkarılabilecek hüküm vüçûbtur.

b- Kesin taleb yine mecazen vüçûb ifade eden diğer bazı üsluplardan da anlaşılır.³⁰⁷

(K.T.B) yazmak fiili "alâ" harf-i cerri ile kullanıldığında vüçûb ifade eder.

"Size oruç farz kılındı (yazıldı)."³⁰⁸

"Ey iman edenler, öldürülen insanlar hakkında size kısas farz kılındı."³⁰⁹

301 Müslim, *Musâfirîn*, 221; Nesai, *İman*, 29.

302 Buhâri, *Edeb*, 67; Müslim, *Birr*, 105; Ebû Dâvud, *Edeb*, 80.

303 *Beyânûnî*, a.g.e., s. 96.

304 *Medkûr*, a.g.e., s.69.

305 *Nisâ*, 4/58.

306 *Nahl*, 16/90.

307 *Medkûr*, a.g.e., s. 68.

308 *Bakara*, 2/183.

309 *Bakara*, 2/178.

“Sizden birinize ölüm geldiği vakit şayet bir hayır bırakacaksa anasına, babasına ve akrabasına meşru bir şekilde vasiyet etmek, takva sahipleri üzerine icrası gerekli bir hak olarak farz kılındı.”³¹⁰

“Savaş size farz kılındı.”³¹¹

“Onlara savaş farz kılındığında onlardan pek azı hariç yüz çevirdiler.”³¹²

Bu ayetlerin tümünde “farz kılındı” anlamı “kütibe ‘alâ” kalıbıyla verilmiştir. “Ketebe” fiili burada tamamen farz ve vâcib kılma anlamında kullanılmıştır.

“Farz” kelimesinin kullanıldığı şu ayet de bu türdendir.

“Sadakalar, Allah’tan bir farz olarak ancak fakirlere... mahsustur.”³¹³

c- Bazen kendilerinden haber verme değil de emir kastedilen haber cümleleri de vücûb ifade eder.³¹⁴

“Boşanmış kadınlar kendi başlarına üç hayız dönemi beklerler.”³¹⁵

“Sizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri kendi kendilerine dört ay on gün beklerler.”³¹⁶

Ayetlerinde “beklerler” fiili “beklesinler” anlamındadır.

“Anneler çocuklarını tam iki yıl emzirirler (bu hüküm) emmeyi tamam yaptırmak isteyenler içindir.”³¹⁷ Ayetlerindeki “emzirirler” fiili de “emzirsinler” anlamında kullanılmıştır.

d- Bir işin bütün insanlara veya belirli bir zümreye yüklendiğini haber veren naslar da vücûb ifade ederler.³¹⁸

“Ona gücü yetenlerin Beyti (Kâbe’yi) hacetmeleri Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.”³¹⁹

310 Bakara, 2/180.

311 Bakara, 2/216.

312 Bakara, 2/246.

313 Tevbe, 9/60.

314 Atar, a.g.e., s. 121; Selemî, a.g.e., s. 81.

315 Bakara, 2/228.

316 Bakara, 2/228.

317 Bakara, 2/233.

318 Atar, a.g.e., s. 121.

319 Âlû İmrân, 3/97.

“Onların (annelerin) örf ve adete göre yiyeceği, giyeceği, çocuğu kendisinden olana aittir.”³²⁰

“Artık içinizden kim hasta olur yahut başından bir rahatsızlığı bulunursa oruçtan, sadakadan yada kurbandan biri ile fidye versin.”³²¹

“Allah sizi yeminlerinizde bilmeyerek yaptığınız hatadan dolayı sorumlu tutmaz. Fakat bile bile yaptığınız yeminlerle sizi sorumlu tutar. Bunun da kefâreti âilenize yedirdiğinizin orta derecesinden on fakiri doyurmaktır.”³²²

e- Bir fiili yapana güzel bir karşılık ve sevap verileceğini ifade eden naslar da vücûb ifade eder.³²³

“Kim Allah’a ve peygamberine itaat ederse, (Allah) onu cennetlere koyar.”³²⁴

“Allah ve Peygamberlerine iman edenler yok mu, işte onlar sıddîk olanlardır.”³²⁵

Bu ayetler Allah ve Rasûlüne itaat etmenin vâcib olduğunu göstermektedir.

Görülüyor ki, bir hükmün vücûb ifade etmesi için yapılması kesin birteklif olması için bir çok üslup ve sîgalar vardır. Bir hükmün derecesini belirlerken bu üsluplar ve sîgalar mutlaka dikkate alınmalı, vücûb için sadece emir veya vücûb lafzı ile sınırlı kalınmamalıdır. Bu durum Kur’ân’ın belağatının zenginliğini gösteren ince bir noktadır. Ayrı bir başlık altında göreceğimiz gibi her emir mutlak vücûb ifade etmeyeceği gibi her vücûb ta mutlak emirden kaynaklanmaz.

2- Nedb

Mendûb kelimesi Kur’ân veya Sünnet’de kullanılan bir kelime değildir. İstılâhî anlamda mendûbu ifade etmek için kullanılan “Sünnet” kelimesi, Kur’ân ve hadislerde sözlük anlamı ile ifade edilir.³²⁶

Allah şöyle buyurur:

320 Bakara, 2/233.

321 Bakara, 2/196.

322 Mâide, 5/89.

323 Atar, a.g.e., s. 121; Selemî, a.g.e., s. 81; Abdulhamid, a.g.e., s. 108.

324 Nisâ, 4/13.

325 Hadîd, 57/19.

326 Beyânûnî, a.g.e., s. 65.

“Allah’ın sünnetinde bir değişiklik bulamazsın.”³²⁷

Hız. Peygamber de bu anlamda buyurur ki:

“Size sünnetim ve halifelerin sünneti gereklidir.”³²⁸

Bu naslarda sünnetten murad mutlak olarak yoldur. Vâcib veya mendûb olması aynıdır.³²⁹

Mendûb emredilen iktizâî hükümlerin ikincisidir. Vâcib ve mendûb’un her ikisi de emir sîgası ile gerçekleşir. Bu durumda bunlar arasında bazı farklar vardır.³³⁰

Emir, usulcülere göre mutlak olduğunda vücûb’a delalet eder. Nedb ibâha veya başka bir şeye delalet etmez.³³¹ Bunun için şunlar gibi bazı karinelerin bulunması gerekir.

a- Hükümün siyakı ile anlaşılır.

Emir sîgası ile verilen bir hükümün mecburiyet değil de “nedb” ifade ettiğini gösteren karinelerden biri âyeti takiben gelen açıklayıcı bir diğer âyettir. Bir önceki âyette emir sîgasıyla verilen hükümün zorunluluk derecesini ikinci âyet nedb’e indirger.³³²

“Ey iman edenler belli bir vakte kadar borçlandığınızda onu yazın”³³³ âyetindeki emir sîgası mücerred olarak yazmanın vâcib olduğunu gösterir. Fakat âyetin siyakında gelen;

“Eğer birbirinize güveniyorsanız kendisine güvenilen kişi emanetini tamamen ödesin”³³⁴ âyeti bu yazma hükümünün mecburiyetinin kalkmasını sağlar. Zira burada yazmanın güven ile vasf edilmesi yazmanın zarar veya kayıp

327 Fetih, 48/23.

328 Ebû Dâvud, **Sünnet**, 5; Tirmizî, **İlm**, 16.

329 Beyânûnî, a.g.e., s. 66.

330 Medkûr, a.g.e., 43

331 el-Haskefî, Muhammed Alâuddin b. Ali el-Hanefî, **İfâdâtü'l-Envâr ‘alâ Usûl'l-Menâr**, Şam 1992, s. 59.

332 Atar, a.g.e., s. 126; Medkûr, a.g.e., s. 93; Beyânûnî, a.g.e., s. 38.

333 Bakara, 2/282.

334 Bakara, 2/283.

korkusundan emin olmak için önerildiğini gösterir. Bu da yazma emrinin vücûb ifade etmediğine delalet eder.³³⁵

b- Bazen vücûb ifade eden emiri külli kaidelerle nedb anlamına taşınır.³³⁶

“Eğer onlarda bir hayır görürseniz, kendileriyle mukâtebe yapın”³³⁷ ayetinde köle ile anlaşma yapmak emrediliyor. Emrin nedb ifade ettiğini burada “bir hayır görürseniz” ifadesiyle kayda bağlanması ve mâlikin mülkü ile ilgili tasarrufunda hür olduğuna dair küllî bir kâidenin bulunmasından anlıyoruz.³³⁸

c- Nasıl ki vücûb bazen emir sigâsı dışında Arap dilindeki lüzûma ve kesinliğe delalet eden kelimelerle anlaşılıyorsa, “nedb” de bazen emir sigâsı dışında Arap diline özgü râğbete delalet eden ilzam ve kesinlik ifade etmeyen şeylerle anlaşılır.³³⁹

Bunun örneklerine daha çok Hz. Peygamber’in hadislerinde rastlıyoruz. Meselâ Cuma günü gusûl ile ilgili olarak,

“Kim Cuma günü guslederse, günün dörtte birini ihya etmiştir.”³⁴⁰

“Her kim Ramazan’ı inanarak ve Allah rızası için ihya ederse geçmiş günahları affedilir.”³⁴¹

d- Allah’ın sevdiğine, hoşnut olduğuna dair ifadeler de mendûb anlamına gelir. Yapılması hoş görülen fiilin hükmü “nedb” derecesinde olur.³⁴²

“Her kim ahdini yerine getirirse ve Allah’dan korkarsa bilsin ki, Allah muhakkak takva sahiplerini sever.”³⁴³

“Allah sabredenleri sever.”³⁴⁴

“Allah tevekkül edenleri sever.”³⁴⁵

335 Medkûr, a.g.e., s. 93; Beyânûnî, a.g.e., s. 179; Zeydân, a.g.e., s. 38.

336 Medkûr, a.g.e., s. 93.

337 Nûr, 24/33.

338 Medkûr, a.g.e., s. 93.

339 Medkûr, a.g.e., s. 93; Beyânûnî, a.g.e., s. 179.

340 Buhârî, *Cumu’a* 4, 19; Müslim, *Cumu’a*, 10.

341 Tirmizî, *Savm*, 50.

342 Medkûr, a.g.e., s. 94.

343 Âlû Imrân, 3/76.

344 Âlû Imrân, 3/146.

345 Âlû Imrân, 3/150.

“...eğer sana gelirlerse aralarında adaletle hükmet. Çünkü Allah adaletli olanları sever”³⁴⁶

“Bunlar size karşı dürüst hareket ettikçe siz de onlara karşı dürüst hareket edin. Şüphesiz Allah sakınanları sever.”³⁴⁷

Bu âyetlerde Allah açıkça takvayı, sabrı, tevekkülü, adaleti, yanlış davranıştan sakınmayı sevdiğini ifade ediyor. Bunlar da bu ayetin “nedb” ifade eden bir hüküm olduğunu gösterir.

Hiz. Peygamber’in de bu anlamda bazı hadisleri vardır;

“Muhakkak Allah nimetinin eserini kulunda görmeyi sever.”³⁴⁸

“Allah masiyetleri vermeyi kerih gördüğü gibi ruhsatları vermeyi de sever.”³⁴⁹

“Muhakkak Allah güzeldir güzelliği sever.”³⁵⁰

Bu örnekler emir sîgası kullanılmaksızın ilzam ve kesinlik olmadan bir şeyin yapılmasını istemektedir. İstenilen şeyler de “nedb” derecesindedir.³⁵¹

3- Haram

Şârî’ tarafından yapılmaması kesin bir şekilde istenen, yapıldığında cezayı gerektiren hükümlere haram denir.³⁵² Bunu daha önce açıklamıştık.

Bir fiilin yapılmamasının istenmesi ve buna kesinliğin bağlanması Kur’ân-ı Kerim’de bizzat kendi sîgaları ile anlaşılabilceği gibi, “nehy” ve “kaçınma” anlamı taşıyan farklı karinelerle de anlaşılabilir. Bu durum Kur’ân’ın ayetlerinden açıkça görülebilir. Diğer teklîfî hükümler için olduğu gibi haram için de bir çok farklı sîgalar, cümleler ve kelimeler vardır.

a- Nehy Sîgası

Hürmet hükmü âyetlerde geçen ve olumsuz anlam veren nehiy sîgası ile anlaşılabilir. Çünkü karinelerden soyutlanmış bir nehiy sîgası genellikle tahrîm ifade eder.³⁵³

346 Mâide, 5/42; bkz. 49/9; 60/8.

347 Tevbe, 9/7.

348 Tirmîzî, Edeb, 54; Ahmed b. Hanbel, II, 311.

349 Ahmed b. Hanbel, II, 108.

350 Ahmed b. Hanbel, IV, 133.

351 Medkûr, a.g.e., s. 94.

352 Şevkânî, a.g.e., s. 6; Zerkeşî, a.g.e., I, 255; İsnevî, a.g.e., I, 79; Zuhaylî, a.g.e., I, 80.

353 Medkûr, a.g.e., s. 99; Abdulhamid, a.g.e., s. 109.

“Sarhoşken namaza yaklaşmayın.”³⁵⁴

“Zinâya yaklaşmayın çünkü o açık bir fuhşiyattır.”³⁵⁵

“Yeryüzünde gururla yürümeyin.”³⁵⁶

“Kendinizi tehlikeye atmayın.”³⁵⁷

“Hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyin peşinden gitme.”³⁵⁸

“Haklı bir sebep olmadıkça Allah’ın haram kıldığı cana kıymayın.”³⁵⁹

“Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin,”³⁶⁰

“Ey iman edenler, kat kat faiz yemeyin.”³⁶¹

“Ey iman edenler kendi (dindaş)larınızdan başkasını dost edinmeyin.”³⁶²

Ayetlerin tamamı nehiy sîgasıyla verilmiştir ve hürmet ifade etmektedir. Mutlak olarak yapmamayı ifade için kullanılan bu üslubun örnekleri Kur’ân’da çoktur. Aynı üslubu Hz. Peygamber de kullanmıştır. Nehiy sîgasıyla Kur’ân’da bulunmayan bazı hükümleri açıklamıştır. Buna şu hadisler örnek verilebilir;

“Birbirinizin alışveriş üzerine alışveriş yapmayın”³⁶³ hadisinde Hz. Peygamber bir kişi alışveriş yaparken bir diğerinin, bunu bozmak veya başka amaçla amaçla alışverişe müdahale etmesini yasaklıyor.

“Ölümlere sövmeyin.”³⁶⁴

Bu hadiste bu dünyadan ayrılmış olanlara kötü söz söylemeyi yasaklamaktadır.

“Kabirlere oturmayın ve onlara doğru namaz kılmayın.”³⁶⁵

Bu hadiste kabirlere oturmayı, orada namaz kılmayı yasaklamaktadır.

354 Nîsâ, 4/43.

355 İsrâ, 17/31.

356 İsrâ, 17/37.

357 Bakara, 2/295.

358 İsrâ, 17/36.

359 İsrâ, 17/33.

360 İsrâ, 17/31.

361 Âl-i İmrân, 3/130.

362 Âl-i İmrân, 3/118.

363 Buhârî, **Buyû**’, 58; Müslim, **Buyû**’, 7; Ahmed b. Hanbel, II, 108.

364 Buhârî, **Cenâiz**, 97; Müslim, **Fadâilu’s-Sahâbe**, 221.

365 Ebû Dâvud, **Cenâiz**, 77.

Bu tip nehiyeler tahrime delâlette asıldır. Tahrir üsluplarının çoğu, âyetlerde ve ahkam hadislerinde kullanılır.³⁶⁶

b- Tahrir Lafzı ve Müştaklarının Kullanılması:

Bu çeşit anlamda haramlığın açıklanması için “haram kılındı” veya “haramdır” gibi ifadelerle gerçekleşir.

“Size leş, kan ve domuz eti haram kılındı.”³⁶⁷

“Anneleriniz, kız kardeşleriniz... size haram kılındı.”³⁶⁸

“Onları yurtlarından çıkarmak haram kılınmıştır.”³⁶⁹

“Biz Yahudilere her çeşit tırnaklı hayvanı haram ettik.”³⁷⁰

“Allah alışverişi helal, faizi haram kılmıştır.”³⁷¹

Haram kılma lafzı âyetlerin hükmünü açıkça ortaya koymaktadır. Böyle bir durumda haram kılındığı söylenen şeylerin hükmünün başka bir ihtimali yoktur.

Hız. Peygamber’in hadislerinde de bu tip tahrime örnek bulabiliyoruz:

“Allah size ebeveyne itaatsızlığı haram kıldı.”³⁷²

Görülüyor ki bir şeyin haramlık derecesini alması için direkt olarak haramlık lafzı da kullanılmaktadır. Açık bir ifade olduğu için herhangi bir delalet veya karineye muhtaç olmaksızın tahrir anlaşılabilir.

c- Cevâzın veya Helalliğin Nefyi:

Bazen naslar “doğrudan doğruya haramdır” şeklinde tahriri ifade etmek yerine helal olmadığını, yapılmasının caiz olmadığını bildiren ifadeleri kullanır. Bu da dolaylı olarak tahrime delalet eder.³⁷³

“Eğer erkek kadını üçüncü defa boşarsa ondan sonra kadın başka bir erkekle evlenmedikçe ilk kocasına helâl olmaz.”³⁷⁴

366 Medkûr, a.g.e., s. 99.

367 Mâide, 5/3.

368 Nisâ, 4/23.

369 Bakara, 2/85.

370 En’âm, 6/146.

371 Bakara, 2/275.

372 Buhâri, Edeb, 6, İstizân, 35.

373 Atar, a.g.e., s. 128; Beyânûnî, a.g.e., s. 198; Medkûr, a.g.e., s. 100.

374 Bakara, 2/230.

"Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorlarsa kadınların Allah'ın rahimlerinde yarattığı çocuğu saklamaları kendilerine helal olmaz"³⁷⁵

"Kadınlara verdiğiniz mehirde bir şeyi geri almanız size helal olmaz"³⁷⁶

"Ey iman edenler! Kadınlara zorla mirasçı olmanız size helal değildir"³⁷⁷

"Bundan sonra kadınlar sana helal olmaz"³⁷⁸

Ayetlerde açıkça görülmektedir ki üç talakla boşanan bir kadın ancak başka bir erkekle evlenirse ilk eşine helal olur. Aksi halde haramdır. Ayrılan kadınların hamileliklerini gizlemeleri, mehirin geri alınması da aynı şekilde haramdır. Son ayette Hz. Peygamber'e has olarak artık başka kadınlarla evlenmesinin haram olduğu açıklanıyor.³⁷⁹

Hiz. Peygamber şu hadislerinde bu üslubu kullanır:

"Beş vesk oluncaya kadar buğday ve hurmadan zekat vermek helal değildir."³⁸⁰

"Bir müslümanın kanı şu üçü hariç helal değildir: Zina eden dul kadın, birini öldürenin canı, topluluktan ayrılıp savaş alanını terk eden kişi"³⁸¹

d- Yapılması halinde ceza tertib edilmesi:

Bu tip naslarda fiili işleyene fiil karşılığında ceza tertib edilir. Bazen de tehdit edilir. Buradan da ayetin tahrir bildirdiği anlaşılır"³⁸²

"Muhakkak temiz, saf mümin kadınlara iftira edenler dünyada ve ahirette lanete uğramışlardır. Onlara büyük bir azap vardır"³⁸³

"Temiz kadınlara, iftira atıp sonra dört şahit getiremeyenlere seksen sopa vurun."³⁸⁴

375 Bakara, 2/228.

376 Bakara, 2/229.

377 Nisâ, 4/19.

378 Ahzâb, 33/52.

379 Kutup, Seyyid, Fî-Zılâli'l-Kur'ân, İstanbul 1994, IX, 350.

380 Nesâî, Zekât, 22.

381 Buhârî, Diyât, 6.

382 Medkûr, a.g.e., s. 100; Beyânunî, a.g.e., s. 198.

383 Nûr, 24/23

384 Nûr, 24/4.

“Şüphesiz yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler karınlarına ancak bir ateş dolduruyorlar. Onlar azgın bir ateşe gireceklerdir”³⁸⁵

“Kimde Allah’a ve Peygamberine isyan eder ve onun kanunlarını çiğnerse , onu içinde ebediyen kalacağı ateşe sokar”³⁸⁶

“Bir mü’mini kasten öldürenin cezası içinde ebediyen kalacağı cehennemdir.”³⁸⁷

“Erkek ve kadın hırsızın yaptıklarına ceza ve Allah’tan bir azap olmak üzere ellerini kesin.”³⁸⁸

“Zina eden erkek ve kadının her birine yüzer değnek vurun”³⁸⁹

Bu ve buna benzer birçok âyet fiile dünyevî veya uhrevî bir ceza ortaya koyarak o fiilden uzak durulmasını mükelleflerden istiyor. Bu da göstermektedir ki ayette verilen fiilleri yapmak haramdır.

e- Terk ve men’ ifade eden emir sîgaları:

Uzak durma anlamı içeren ve tahrimden başka bir anlama gelmeyen kelimeler de hükmü haram adı altına sokar.³⁹⁰

Bu kelimeler ictinâb, kef, nehy, men’, terk gibi kelimelerdir ve uzak durma anlamı içerir.³⁹¹

“Size okunanlar müstesna, bütün davarlar helal kılındı. O halde çirkef putlardan sakının, yalan sözden sakının.”³⁹²

“Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili putlar, fal okları ancak şeytan işi pisliklerdir. Onlardan sakının ki kurtuluşa eresiniz.”³⁹³

“Biz muhakkak her ümmete, Allah’a ibadet edin, putlara tapmaktan sakının diye bir peygamber gönderdik.”³⁹⁴

385 Nîsâ, 4/10.

386 Nîsâ, 4/14.

387 Nîsâ, 4/93.

388 Mâide, 5/38.

389 Nûr, 24/2.

390 Medkûr, a.g.e., s. 90.

391 Beyânûnî, a.g.e., s. 199; Es’âdî, a.g.e., s. 45.

392 Hac, 22/30.

393 Mâide, 5/90.

394 Nahl, 16/36.

"Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve eğer gerçek müminlerseniz, faiz hesabından kalanı terk edin."³⁹⁵

"Allah fuhşiyatı, münkeri ve bağıy nehyeder."³⁹⁶

Allahu Teâlâ bu âyetlerde açıkça içki, kumar, putlar, fal, faiz, boş söz ve kötülüğün her türlüsünü haram kılmaktadır.

Hiz. Peygamber (as)'ın :

"Şu yedi suçtan uzak durun: Allah'a şirk koşmak, sihir, faiz yemek, yetim malı yemek, ebeveyne itaatsizlik. Mü'min kadına iftira, savaştan kaçmak"³⁹⁷ hadisi bu türe örnektir.

Bu tür tahrimi bazı usulcüler nehy kısmından değil de emir kısmından sayarlar. Çünkü o, sigasıyla fiili talep etmektedir. O da emir kabilindendir ve vücûb ifade eder. Ancak burada sigaya değil de manâya ve ifade ettiğı şeye göre değerlendirildiğinde, bu türün nehy kısmına dahil olduğu açıktır. Zira burada bir fiilden uzak durulması emredilmektedir ve uzak durulması istenen şey de haramdır.³⁹⁸

Tahrim ile ilgili sîga ve üsluplar genel olarak bu şekildedir.

4- Mekkûh

Kerâhet, yapılmaması kesin olmayan bir şekilde istenen, terki halinde ceza gerektirmeyen hükümlerdir.³⁹⁹

Bir fiilin kerâhetine hükmetmek için kendisi hakkında varid olan nasların üslupları temel etkindir. Zira nehiy sîgası karinelere mücerred olduğunda harama delalet eder. Ancak bir karine olursa kerâhet hükmü anlaşılır.⁴⁰⁰

Hanefilerin keraheti, tahrimî ve tenzihî diye yaptıkları ayırıma, kerâhet ile ilgili üslupları verirken girmeyip her ikisini de tek tip olarak vereceğı.

Kerahet için kullanılan kelime, cümle ve sîgalar şöyledir:

395 Bakara, 2/278.

396 Nahl, 16/90.

397 Buhârî, Vesâyâ, 24; Müslim, İman, 144; Ebû dâvud, Vesâyâ, 10.

398 Medkûr, a.g.e., s. 99.

399 Husarî, a.g.e., s. 68.

400 Es'adî, a.g.e., s. 96; Karaman, a.g.e., s. 104.

a- Hükümün siyâkı

Mendûbun üsluplarını anlatırken, bir emir eğer nedbe delâlet eden bir karine ile gelirse o zaman îcab değil nedb ifade ediyordu. Bunun sebebi de emirden sonra gelen başka bir âyetteki açıklama idi. Aynı durum kerahet için de geçerlidir. Eğer bir nehy sîgası kerâhete delâlet eden bir karine ile kullanılırsa tahrîm değil kerâhet ifade eder.⁴⁰¹

Buna şu ayet örnek verilebilir;

“Duyduğunuzda hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın”⁴⁰² âyetinde Allahu Teâlâ soru sormayı yasaklamaktadır. Sadece bu cümleyi ele aldığımızda hoşumuza gitmeyeceğini düşündüğümüz şeyleri sormak haram sayılır. Fakat ayetin devamındaki ifadeler buradaki nehyin tahrîm için olmadığını gösterir.

“Eğer bunları Kur’ân nazil olurken sorarsanız, size açıklanır. Halbuki Allah onları affetmiştir. Allah çok yargılayıcıdır. Ceza da aceleci değildir.”⁴⁰³

“Eğer bilmiyorsanız bilene sorun”⁴⁰⁴ âyetinde bilmeme durumunda sormayı talep etmektedir. Bu durumda yukarıda geçen sorma yasağı her durum için söz konusu değildir.

b- K. R. H. Lafzının ve müştaklarının kullanılması

Naslarda eğer hoşlanmamak, kötü görmek anlamında “kerihe” lafzı kullanılmış ise bu da açıkça hükümün kerahetini gösterir.⁴⁰⁵

“Fakat Allah size imanı sevdirdi ve kalplerinizde onu güzelleştirdi ve size küfrü, fasıklığı ve isyanı kerih gördü.”⁴⁰⁶

“Eğer cihada çıkmak isteselerdi, elbette onun için hazırlık yaparlardı. Fakat Allah onların davranışlarından hoşlanmadı da onları oyaladı...”⁴⁰⁷

Bu âyette Allah cihada çıkmamak için bahane bulmayı ve savaştan kaçmayı kerih gördüğünü ifade ediyor. İlk âyetten de açıkça küfrün fasıklığın ve isyânın kerih görüldüğü anlaşılıyor.

401 Medkûr, a.g.e., s. 105.

402 Mâide, 5/101.

403 Mâide, 5/101.

404 Enbiyâ, 21/7.

405 Atar, a.g.e., s. 129.

406 Hucurât, 49/7.

407 Tevbe, 9/46.

Hız. Peyfamber de şöyle buyurmuştur:

“Allah sizin dedikodu yapmanızı, çok soru sormanızı ve mal, mülk ziyan etmenizi mekrûh kılmıştır.”⁴⁰⁸

“Allah’ın en sevmediği helal şey boşamadır.”⁴⁰⁹

“Allah, erkeklerin yerli yersiz yüksek sesle konuşmalarını kerih görür ve sesi hafif olanları sever.”⁴¹⁰

Bu hadislerde “kerih görmek” lafzı kullanılarak kerâhet ifade edilmiştir. Kast edilen şeyin kerâhet olduğu açıktır.

c- Terk ifadesiyle ve tahrimden kerahete çeviren bir karine ile gelen emir sîgası⁴¹¹

“Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağrıldığı zaman, hem Allah’ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın.”⁴¹²

Bu ayette Allahu Teâlâ “alış-verişi bırakın” sözü ile “alış-veriş yapmayın” nehyini kastetmektedir. Yani bu, Cuma namazı sırasında alışverişin haram olduğunu gösteren bir “nehiy” ifadesidir. Fakat burada haram hükmünün değil mekrûh hükmünün çıkarılmasını gerektiren bir delil bulunmaktadır. O da alım-satım yasağının bizzat alım-satıma yönelik olmayıp fiilin dışındaki bir durumdan kaynaklanmış olduğudur. Bu durum, Allah’ın Cuma namazının edası için tahsis ettiği vakittir. Bu vakitte alış-verişe ise, kişiyi Cuma namazından alıkoyması ihtimalinin yüksek olduğu gözüyle bakılır.⁴¹³

Allah alış-veriş için şöyle buyurur:

“Allah alış-veriş helal, faizi haram kılmıştır.”⁴¹⁴ Bu âyet açıkça göstermektedir ki alış-veriş aslen helaldir. Fakat bir namazı veya farz herhangi bir ibadetin edasını engellerse mekrûh olur, denebilir.

408 Buhârî, Rikâk, 22, Zekat, 53; Müslim, Akdiye, 10.

409 İbn Mâce, Talak, 1.

410 El-Hindî, Alâuddîn Ali el-Müttekî b. Hüsamettin, (v.975), Kenzu’l-Ummâl fi-Süneni’l-Akvâli ve’l-Ef’âl, Beyrut ts., III, Hadis no: 7943; el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed, (v.1162), Keşfu’l-Hafâ ve Muzîlû’l-İlbâs, Beyrut 1973, I, 650; Suyûtî, Celâleddîn b. Ebî Bekr (v.911), el-Câmiu’s-Sağîr fi Ehâdisi’l-Beşiri’n-Nezir, Beyrut ts., Hadis no: 1939.

411 Medkûr, a.g.e., s. 105.

412 Cumu’a, 62/9.

413 Şa’ban, a.g.e., s. 218.

414 Bakara, 2/275.

Hız. Peygamber'in şu hadisi de bu türdendir:

"şüphelendiğin şeylerden, şüphelenmeyene kadar uzak dur."⁴¹⁵

"Dedikoduyu, çok soru sormayı, malı zayı etmeyi bırak."⁴¹⁶

Bu hadisler de nehy sîgası kullanılmış olsa da tahrim değil kerâhet bildirirler. Çünkü ilk hadisin başka bir rivayetinde devamla şöyle buyrulur:

"Çünkü doğruluk sakinleştirir ve muhakkak yalan şüphedir."⁴¹⁷

Bu ifadeler gösteriyor ki şüphelenilen şeylerde yalan olma ihtimali vardır. Bu yüzden sakınarak onlara yaklaşmak gerekir. Bu sebeple de eğer bir şeyin doğruluğundan şüphe duyuluyorsa ondan uzak durmak gerekir.

İkinci hadiste ise uzak durmak ve bırakmak emri aynı konunun zikredildiği başka bir hadisin mekruhluğ vasfı⁴¹⁸ sebebiyle haramlık değil kerahet ifade eder.

5- Mubah

Alimlerin çoğunluğuna göre teklîfi hükümlerden biri,⁴¹⁹ bir kısmına göre ise teklîfi hükümlerden ayrı olarak tahyîrî hüküm⁴²⁰ olan mübah: İstılahta yapan veya terk eden için herhangi bir ceza veya yergi söz konusu edilmeksizin, yapılması veya terk edilmesi hususunda Allah'ın izin verdiği şeydir.⁴²¹

Mubahta teklif ve meşakkat olmadığı gerekçesiyle teklîfi hüküm saymayan⁴²² bazı alimleri aksine, alimlerin çoğu mübahın da şer'i bir hüküm olduğu ve gerek Kur'ân'da gerek Hız. Peygamber'in hadislerinde bunun örneklerinin farklı üslup ve sîgalarla bulunduğunu kabul ederler.⁴²³

İbahaya delalet eden kelime, cümle ve sîgalar şu şekildedir:

415 Buhârî, *Buyû'*, 3; Tirmîzî, *Kıyâme*, 60.

416 Suyûtî, a.g.e., Hadis no: 4210.

417 Tirmizi, *Kıyâme*, 60.

418 "Allah sizin dedikodu yapmanızı, çok soru sormanızı ve mal zayı etmenizi kerih görür." Buhârî, *Rikâk*, 72; Müslim, *Akdiye*, 10.

419 Âmidî, I, 109.

420 Medkûr, a.g.e., s. 107; Seyyid Bey, a.g.e., s. 79.

421 Gazzâlî, *el-Menhûl*, s. 137.

422 Âmidî, I, 109.

423 Âmidî, I, 109.

a- Yasaktan sonra gelen emir

Usulcülerin çoğunluğuna göre bir yasaktan sonra emir kalıbı kullanılmış ise bu emrin vücûb değil ibâha ifade ettiğini gösteren bir karînedir.⁴²⁴

Buradaki yasak ya mutlaktır ya da illeti bellidir.⁴²⁵

-Mutlak bir yasaklamadan sonra gelen emre örnek:

Hz. Peygamber;

"Sizi kabirleri ziyaret etmekten men etmişim, işte şimdi onları ziyaret ediniz. Çünkü bu size ahireti hatırlatır"⁴²⁶

burada yasaktan sonra gelen emir ne vücûb ne nedb ne de yasaktan önceki hükme dönüş ifade eder. Bu emir ancak izne delalet eder; bu da ibâhâdır.⁴²⁷

-İleti belli olan yasaktan sonra gelen emire örnek;

Allahu Teâlâ;

"İhramdan çıktığınızda avlanın."⁴²⁸ Bu âyette geçen "avlanın" emri, avlanmanın yasaklanmasından sonra gelmiştir.

"Hac için ihrama girdiğinizde, avı helal saymamak şartıyla..."⁴²⁹ Bu âyette ihramlı olmanın avlanmaya engel olduğu ifade edildiği için alimlerin ittifakı ile "avlanın" emri ibaha anlamındadır.⁴³⁰

Yine başka bir âyette;

"Namaz bittiğinde yeryüzüne dağılın ve Allah'ın fazlından rızınızı arayın"⁴³¹

Âyette geçen "yeryüzüne dağılın" emri bir önceki âyette "Cuma günü namaza çağrıldığı vakit alış-verişi bırakın"⁴³² yasağından sonra gelmiştir.

Yasağın illeti namaz için çağrıdır. Bundan sonra gelen emir yasaktan önceki hükme dönüş ifade eder.⁴³³ Bu da göstermektedir ki namazdan önce helal

424 Medkûr, a.g.e., s. 111.

425 Karaman, a.g.e., s. 102.

426 İbn Mace, Mişkât, I

427 Karaman, a.g.e., s. 103.

428 Maide, 5/2.

429 Maide, 5/1.

430 Zeydân, a.g.e., s. 295.

431 Cumu'a, 62/10.

432 Cumu'a, 62/9.

433 Karaman, a.g.e., s. 103.

olan kazanç, alış-veriş ve diğer ticârî faaliyetlere geri dönerek yaşama devam etmek mübahtır, vücûb ifade etmez.⁴³⁴ Bu konuya emir ile ilgili bölümde tekrar gelecektir.

b- Bir şeyin helal olduğunu gösteren kelime ve cümleler

“Bugün size bütün iyi ve temiz şeyler helal kılındı.”⁴³⁵

Oruç gecesı kadınlarınıza yaklaşmanız size helal kılındı.”⁴³⁶

“Bunların dışında kalanları, zinadan kaçınarak ve namuslu yaşamak şartıyla mehirlerini vermek suretiyle almanız size helal kılındı.”⁴³⁷

“Allah alış-verişı helal, faizi haram kılmıştır.”⁴³⁸

“Ey iman edenler! Allah’ın size helal kıldığı nimetlerin temizlerini kendinize haram etmeyin.”⁴³⁹

Bu âyetlerde Allah teâlâ “helal” lafzını kullanarak verilen şeylerin mubah olduğunu ifade ediyor.

c- “Günah yoktur” lafzının kullanıldığı ayetler

“Eğer kadınları, kendilerine el sürmeden veya bir mehir vermeden boşarsanız size bir günah yoktur.”⁴⁴⁰

“Hac’da rabbinizin fazlından refah istemenizde size günah oktur.”⁴⁴¹

“Her kim Kabe’yi hacceder veya umre yaparsa onların (Safa ve Merve) ikisini de tavaf etmesinde günah yoktur.”⁴⁴²

“Eğer sizde onların Allah’ın emirlerini yerine getirmeyeceklerinden korkarsanız, kadının ayrılmak için fide vermesinde ikisine de günah yoktur.”⁴⁴³

434 Zeydan, a.g.e., s. 296.

435 Mâide, 5/5.

436 Bakara, 2/187.

437 Nisa, 4/24.

438 Bakara, 2/275.

439 Mâide, 5/87.

440 Bakara, 2/236.

441 Bakara, 2/198.

442 Bakara, 2/158.

443 Bakara, 2/229.

"Eğer analarıyla zifafa girmediniz ise o kızlarla evlenmenizde bir günah yoktur."⁴⁴⁴

"Yeryüzünde sefere çıktığınız vakit eğer kafirlerin size bir kötülük yapmasından korkarsanız namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur."⁴⁴⁵

"İçinde oturulmayan fakat sizin menfaatiniz olan evlere girmenizde günah yoktur."⁴⁴⁶

Bu tip örnekleri çoğaltmak mümkündür. Buradan anlaşılan Allah Teâlânın günahı kaldırarak bu şeylerin mubah olduğunu açıklamış olmasıdır.⁴⁴⁷

d- "Güçlük yoktur" lafzının kullanılması⁴⁴⁸

"Köre güçlük yoktur, topala güçlük yoktur, hastaya da güçlük yoktur."⁴⁴⁹

"Zeyd ondan ilişkisini kestiğinde biz onu sana zevce yaptık ki oğullukların ilişkilerini kestikleri zevcelerinin almada müminlere bir darlık olmasın."⁴⁵⁰

e- İsm veya günahı nefy eden ayetler:

"Kim zorda kalırsa saldırmamak ve haddi aşmamak şartıyla ona günah yoktur"⁴⁵¹

Bu âyette yasak olan şeylerde zaruret halinde yemenin mubâh olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁵²

Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur:

"Ümmetimin üzerinden şu üç şeyin günahı kaldırılmıştır: Unutarak yapılanlar, hata ile yapılanlar ve zorlama ile yapılanlar."⁴⁵³

Bu hadiste normalde günah olan şeyler unutma durumunda, hata eseri olarak ya da zorlama ile yapılırsa mubah hükmünü alır. Bu zaruret gereğidir.

444 Nisâ, 4/23.

445 Nisâ, 4/101.

446 Nûr, 24/29.

447 Medkîr, a.g.e., s. 110; Abdülhâmid, a.g.e., s. 109.

448 Beyânûnî, a.g.e., s. 237.

449 Nûr, 24/62.

450 Ahzab, 33/37.

451 Bakara, 2/173

452 Medkûr, a.g.e., s. 110.

453 İbn Mâce, Talak, 16.

f- Eşyada Asıl Olan İbahadır

Haram olduğuna dair bir delil bulunmayan her şey mubahtır. Şafiiler bu görüştedirler. Ebu Hanife'ye nisbet edilen görüşe göre ise eşyada asıl olan tahrimdir. Ancak ibaha olduğunu gösteren bir delil bulunursa hüküm değişir. Bazı hadisçilerde bu görüştedirler. Bir grup alim ise şer'i bir nas gelmeden önce fiiller için herhangi bir hüküm söz konusu değildir.⁴⁵⁴

454 İbn Nuceym, a.g.e., I,97; es-Suyuti, a.g.e., s.60; Şa'ban, a.g.e., s. 221; Atar, a.g.e., s. 130.

B- Teklif Sîgaları

Teklifin hitâbı ya emir, ya nehiy ya da ibaha iledir.⁴⁵⁵ Teklîfî hükümlerin üsluplarını incelerken talep ya bir fiilin yapılmasına yönelik emir ile yada bir fiilin yapılmamasına yönelik nehiy ile sabit olduğuna değinilmişti.⁴⁵⁶ Buna göre teklif sîgalarının temeli emir ve nehiy kalıplarıdır. Teklifin sabit olması için talebin emir veya nehiy kalıplarıyla gelmesi gerekir.

Bu bölümde teklif sîgalarını anlatarak teklîfî hükümlere hangi şekillerde tesir ediyorlar, hangi durumda hükümde ne gibi değişikliklere sebep oluyorlar bunları incelemeye çalışacağız.

1- Emir

a- Emrin Tanımı

Emir, haber ve istihbar ile birlikte kelamın kısımlarından biridir. Bu da dil alimlerine göre birinin başka birine “yap” demesidir.⁴⁵⁷

İstilahta ise, emredilen kişinin emredileni yapmak suretiyle itaat etmesini gerektiren sözdür.⁴⁵⁸ Başka bir ifade ile cezm suretiyle ve istila yoluyla bir fiil talebine konu olan lafızdır. Cezm, kesin olarak, istila da üst makamda olma, otoriteye, güce sahip bulunma demektir.⁴⁵⁹

Fakihler emir lafzının dileme biçiminde olmaksızın, fiilin talep ve iktizası olup, derece bakımından emredenden altta olanlara yönelik olur derler.⁴⁶⁰ Eğer hitap kişiden üstte olana yönelik olursa emir olmaz. Çünkü emir emredilenle ilgilidir. Eğer muhatab emredilmesi caiz olmayan biri ise bu hitâb emir olmaz emredilmesi caiz olan birine bu söz söylenmişse emir olur.⁴⁶¹ Bu kaydın getirilme sebebi “Allahım beni affet” gibi sözlerin tanım dışına çıkarılmasıdır.⁴⁶² Alimlerin çoğuna göre emrin hakikati bu sîga olmaksızın bilinmez.⁴⁶³

455 Zerkeşî, a.g.e., I, 127.

456 Ebû Zehra, a.g.e., s. 151.

457 Serahsî, a.g.e., I, 11; Buhârî, Alaeddin Abdülaziz b. Ahmed (v.730), *Keşfu'l-Esrâr alâ Usûli'l-Fahri'l-İslâm Pezdevî*, Beyrut 1994, I, 239.

458 Gazzâlî, *El-Menhul*, s. 102.

459 Es'ad, Mahmud, *Usul-ı Fıkh*, s. 108; el-Cessâs, İmam Ahmed b. Ali er-Ravi, *el-Usûl fi'l-Fusûl*, Kuveyt 1994, II, 79.

460 Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, II, 46.

461 Serahsî, a.g.e., I, 11.

462 Gazzali, *el-Mustasfâ*, II, 46.

463 Serahsî, a.g.e., I, 11.

b- Emrin Sîgaları

Bazı usûlcüler emrin kendine has bir sîgasının olup olmadığı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Hanefiler ve Şafîiler emrin kendine has bir sîgasının olduğu görüşündedirler.⁴⁶⁴

Arapça'da bir işin yapılmasını istemek için kullanılan temel kalıp "İf'al" yani "yap" anlamında kullanılan emir sîgasıdır.⁴⁶⁵ Ama bunun dışında emrin birden farklı sîgası vardır. Buna göre emir, kendisi için kullanılan sîga bakımından iki kısma ayrılır.⁴⁶⁶

(1) Sarih (Hakiki) Emir Sîgaları:

Bir işin yapılması emir kipleriyle isteniyorsa ona hakiki emir denir. Emr-i hâzır ve emr-i gâib sîgaları sarih emir sîgalarıdır.⁴⁶⁷

Buna göre sarih emir için, otorite sahibi tarafından kesin olarak bir fiilin meydana gelmesi için konmuş lafızdır, denebilir.⁴⁶⁸

Bu tarif ışığında sarih bir emir için beş şart olduğu anlaşılır.⁴⁶⁹

a- Söz olmak:

Emir sözle olur. Fiil ve işaret ile emir meydana gelmez. Alimlerin çoğunluğuna göre emir sözde hakikat, fiilde ise mecazdır. Hz. Peygamber'in yaptığı gibi visal'ı tutmak isteyen sahabilerin, onun tarafından yasaklanması fiilin emir telakki edilmeyeceğini gösterir.

b- Taleb:

Emir sîgası ile bir işin yapılması talep edilir. Emir lafzı tehdid veya taciz için kullanılırsa sarih emir sayılmaz.

c- Kesinlik (Cezm):

Emir kesin ve kat'î olmalıdır. Nedb ve ibâha ifade eden emirler sarih emir değildir. Ancak vücûb manasında kullanılan emir sîgaları emir manasını ifade eder.

d- Emir Sîgası:

Emir sîgası bir işin yapılmasını istemek için konmuştur. "Şu işi senden isterim" sözü sarih bir emir değildir.

464 el-Bâci, Ebu'l-Velid Süleyman b. Halef (v. 479), *İhkâmu'l-Fusûl fî Ahkâmi'l-Usûl*, Beyrut 1989, s. 73; el-Haskefî, a.g.e., s. 59.

465 Cessas, a.g.e., III, 70.

466 Şatıbî, a.g.e., III, 138-139; Karaman, a.g.e., s. 99; Atar, a.g.e., s. 178.

467 Atar, a.g.e., s. 178.

468 Şatıbî, a.g.e., III, 118; Karaman, a.g.e., s. 99.

469 Karaman, a.g.e., s. 100; Atar, a.g.e., s. 177-178.

e- İsti'lâ (Üstünlük):

Bundan maksat, âmirin memura göre daha üstün olmasıdır. Bir kimsenin otorite yönünden eşit olan bir kişiden bir işin yapılmasını istemesi emir değil rica ve tavsiyedir. Kendisinden yüksek bir makamdan bir şey istenirse ona da dua, niyaz ve istirham denir.

(2) Sarih Olmayan Emir Sigaları

Dilek veya emir kipleriyle değil de isim veya fiil cümlelerinden yapılmış haber kipleriyle ifade edilen fiil kalıbına sarîh olmayan emir denir.⁴⁷⁰ Bu tip emirlerde mecazi kullanım esastır.

Fiil cümlesi şeklinde olan emir talebine şu ayetler örnek verilebilir:

"Oruç size farz kılındı."⁴⁷¹

"Allah emanetleri ehline vermenizi emreder."⁴⁷²

Mübtedâ ve haberden oluşan isim cümlesine örnek ayetler şunlardır:

"Boşanmış adınlar, kendi kendilerine üç hayız müddeti beklerler."⁴⁷³

"Analar çocuklarını iki tam yıl emzirirler."⁴⁷⁴

Sarih olmayan emir sigaları da kendi içinde iki gruba ayrılır:⁴⁷⁵

a- Karar altına alınmış bir hükmü haber vermek üzere söylenenler:

"Onun keffareti ... on fakiri doyurmaktır."⁴⁷⁶

" Yine analar çocuklarını iki tam yıl emzirirler."⁴⁷⁷

b- Yapanı övmek, terk edeni kötülemek, yapana sevap vermek, yapılması istenenlerde Allah'ın rızasını, yapılmaması istenenlerde ise O'nun gazabını bildirmek suretiyle söylenmiş olanlar:

470 Karaman, a.g.e., s. 100; Atar, a.g.e., s. 178.

471 Bakara, 2/183.

472 Nisâ, 4/58.

473 Bakara, 2/228.

474 Bakara, 2/233.

475 Karaman, a.g.e., s. 100; Şatıbî, a.g.e., III, 148.

476 Mâide, 5/189.

477 Bakara, 2/233.

“Allah ve rasûlüne iman edenler yok mu? İşte asıl siddikler onlardır.”⁴⁷⁸

“Allah kendisine ve rasûlüne itaat edeni cennetlere koyar.”⁴⁷⁹

“Kim Allah ve rasûlüne isyan ederse ve haddini aşarsa Allah onu ateşe koyar.”⁴⁸⁰

Emrin, görüldüğü gibi birden fazla sîgası vardır. Bu konuya teklifi hükümlerin üsluplarını açıklarken değinilmişti. Burada açıkça görülmektedir ki, emir için özel sîgalar vardır ve tamamı özellikle mücerred olduklarında vücup ifade eder.

Emir sigasının hakikatte emir anlamının dışında birçok kullanımı vardır. Bu konuda alimlere göre konuşan kişinin “yap” demesi emir dışında da birçok manalarda kullanılır. Bazı alimler emrin kullanıldığı manaları yirmi beşe kadar çıkarırlar.⁴⁸¹ Gazzâlî “Mustasfâ”sında emir sîgasının kullanıldığı on beş yönden bahseder.⁴⁸² Fakat genel olarak emir sigasının yedi yönünü ele almak yeterli olacaktır:

Bunlar:

a- İcâb: “Ey iman edenler! Allah’a itaat edin”⁴⁸³, “Namaz kılın ve zekat verin.”⁴⁸⁴

b- Nedb: “Onlarla mükâtebe yapın”⁴⁸⁵, “İyilik yapın, Allah iyilik yapanları sever.”⁴⁸⁶

c- İbâha: “İhramdan çıktığınızda avlanın”⁴⁸⁷, “Namaz bitince yeryüzüne dağılın.”⁴⁸⁸

478 Hadîd, 57/19.

479 Nisâ, 4/13.

480 Nisa, 4/14.

481 Zuhayli, a.g.e., I, 220.

482 Gazzâlî, *Mustasfâ*, II, 50; Ayrıca bkz. Ermevî, Siraceddin Mahmud b. Ebî Bekr, *et-Tahsil mine'l-Mahsûl*, Beyrut 1988, I, 272.

483 Nisa, 4/59.

484 Bakara, 2/21.

485 Nûr, 24/33.

486 Bakara, 2/195.

487 Mâide, 5/2.

488 Cumu'a, 62/10.

d- İrşâd: "Alış-veriş yaptığınızda şahit tutun"⁴⁸⁹, "Erkeklerinizden iki kişiyi şahit tutun."⁴⁹⁰

e- Takri' (Taciz): "De ki, bir surenin benzerini getirin"⁴⁹¹, "öyleyse onun gibi on sure getirin."⁴⁹²

f- Vaîd ve Tehdit: "İstediğinizi yapın"⁴⁹³, "onlardan gücün yettiği kimseleri sesinle oynat."⁴⁹⁴

Bu vecihlerin tamamı konuşandan alt seviyede olanlara bir hitaptır.

g- Dua: Otorite olarak üstte olandan bir şey istemektir. Bu da dua ve niyaz olur.

"Ey rabbimiz, hesap kurulacağı gün beni, ailemi ve bütün müslümanlar affet."⁴⁹⁵

Dil ve ilim ehli takri', vaîd ve dua'nın emir diye isimlendirilmemesi konusunda, her ne kadar emir suretinde olsalar da ihtilaf etmişlerdir.⁴⁹⁶

İhtilaf daha çok "yap" lafzının nedb, ibâha ve icâb olup olmayacağı konusundadır. İcab için bir ihtilaf söz konusu değildir.

Alimlerin bir kısmı emrin bunların hepsini kapsadığı ve hakikaten emrin kapsamı içine girdiklerini iddia ederler.⁴⁹⁷

Fakat diğer bir grup alim de emir lafzının hakikatı icabtır, nedb, ibaha ve diğer anlamları kapsamaz görüşündedirler.⁴⁹⁸ Burada isim emir olarak geçse de icab dışındaki anlamlarda emir lafzı mecazdır. Zira her dilde icab için mutlak surette kendine has bir sîga olması zorunludur. Bu dilbilimciler tarafından da kabul edilen bir görüştür.⁴⁹⁹

489 Bakara, 2/2.

490 Bakara, 2/208.

491 Yunus, 10/38.

492 Hûd, 11/13.

493 Fussilet, 41/40.

494 İsrâ, 17/64.

495 İbrahim, 14/41.

496 el-Cessâs, a.g.e., II, 81.

497 el-Cessâs, a.g.e., II, 81.

498 Es'ad, a.g.e., s. 212.

499 el-Cessâs, a.g.e., II, 82.

C- Emrin Gerektirdiği Hüküm

Emrin kendine has bir sîgasının olması siganın sahib olduğu mecazî anlamlarında farklı olmasına sebep olmaktadır.⁵⁰⁰ Görüldüğü gibi emir sigasının hangi manada kullanıldığı kelamın siyakından ve hal karinelerinden anlaşılmaktadır.⁵⁰¹

Emrin lafzı ve sîgası ile ilgili görüş farklılıkları emrin gerektirdiği hükmün de ne olduğu konusunda görüş ayrılığına sebep olmuştur. Alimler emir sîgasının vüçûb, nedb ve ibâha dışındaki manalarda mecaz olduğunda ittifak ettiklerini söylemiştik.⁵⁰² İhtilaftaki temel sorun karinelere mücerred olan bir emir sigasının mucebbinin gerektirdiği hükmün ne olduğudur. Emrin, icab, nedb ve ibâhâdan hangisine delaletinde asıl olduğu ile ilgili temel görüşler şunlardır:

- Bir gruba göre, mücerred bir emir emredilen fiilin “nedb” veya “irşad” yoluyla talep edildiğini gösterir. Özel bir karine bulunmadıkça emredilen fiilin “vâcib” olduğuna delalet etmez. Mu'tezililer ve Şafiilerin bir kısmı bu görüştedirler.⁵⁰³
- Bir diğer grup ise böyle bir emir emredilen şeyin “mubah” olduğunu gösterir. Özel bir karine bulunmadıkça emredilen şeyin “nedb” veya “vüçûb” yoluyla talep edildiğine hükmedilemez.⁵⁰⁴
- Başka bir grup da emir, vüçûb, nedb ve ibâha hükümlerine delalette eşittir. Özel bir karine bulunmadıkça hiçbirine delaleti belirli hale gelmez.⁵⁰⁵ Buna tevakkuf adı verilir. Gazzâlî de tercihe layık görüş olarak bunu görür. Emrin ifade ettiği şeyi belirlemek, net bir karar vermek imkansızdır. Bunun delili şudur: Emir bu kısımlardan biri için konması ya akıl ya da nakil yoluyla bilinecektir. Aklın incelemesi de ya zarûfî ya da nazaridir. Dil konusunda aklın yeri yoktur. Nakil ise ya mütevâtir ya da âhâd olur. Âhâd haberlerde hüccet yoktur. Tevatüren nakil ise ancak dil alimlerinin ihtilaf olmaksızın bir anlamda birleşmeleri ve bunun icma ehlinin güvenilir bir topluluk vasıtasıyla nakli ile

500 Serahsî, a.g.e., I, 14; Gazzâlî, el-Mustasfâ, II, 50.

501 Atar, a.g.e., s. 179.

502 Serahsî, a.g.e., I, 14.

503 İbn Teymiye, el-Müsevvede fî-Usûli'l-Fıkh, Kahire 1983, s. 4; Firûzabâdî, et-Tabsîrât fî-Usûli'l-Fıkh, s. 56

504 Gazzâlî, el-Mustasfâ, II, 51.

505 Hudarî, a.g.e., s. 194.

mümkündür. Bu durum ise “yap” sözü veya “sana şunu emrettim” ya da “bize şu emir verildi” gibi sözler hakkında mümkün değildir.⁵⁰⁶

- Alimlerin çoğunluğuna gelince, onlara göre emir prensip olarak emredilen şeyin vücûbuna delalet eder. Özel bir karîne bulunmadığında emrin vücubdan başka bir manada anlaşılması doğru olmaz.⁵⁰⁷

Emir sigasının vücûb için olduğu alimlerin çoğunluğuna göre bir çok yönden sabittir:

1- Dil Yönünden

Emrin vaz'ı lügatte bir şeyin yapılmasını kesinlik ve cezm yoluyla talep etmek içindir. İcab da lügatte isbat ve ilzam demektir. Emir de Allah'tan kendisi ile muhatabları isbat ve ilzam maksadıyla sadır olmuştur. Bu da emrin aslının icab olduğunu gösterir.⁵⁰⁸

Emir Arap dilinde hakikat oluyla kesin bir isteği bildirmek içindir. Bunun dışında kullanımı mecazî bir yoldur. Bu sebeple Hanefîler der ki; emir hakikat olduğunda vücûb içindir. Mecaz olursa zarureten nedb ve ibaha ifade eder.⁵⁰⁹

2- Kur'an Yönünden

Emrin hakikatının vücûb için olduğu bir çok Kur'ân âyetiyle sabittir. Alimler bu görüşü desteklemek için şu ayetleri delil olarak getirirler:

“Allah ve rasülü bir şeye hükmettiğinde, mümin erkek ve kadın için onların işlerinde bir seçme hakkı yoktur.”⁵¹⁰

Bu âyet de emrin vücubunun iki yönde olduğunu gösterir:

Birincisi, emredilen şey hakkında tahyîri nefyeder. Nedb ve ibaha diyenler tahyîri bunlarla isbat etmeye çalışırlar, bu da ayetin içeriğine aykırıdır.

İkincisi, Allah Teâlâ âyette emre karşı mükelleflerin iradelerini Allah ve rasûlüne tabi olarak kullanmalarını emrediyor. Arap dilinde de emir için “yap”

506 Gazzâlî, el-Mustasfâ, II, 53.

507 Serahsî, a.g.e., I, 15; Firûzâbâdi, et-Tefsîr, s. 26; Ermevî, a.g.e., I, 274.

508 Şevkânî, a.g.e., s. 94; Zuhaylî, a.g.e., I, 221; el-Cessâs, a.g.e., II, 82.

509 Serahsî, a.g.e., I, 17; Zuhaylî, a.g.e., I, 24.

510 Ahzab, 33/36.

kelimesinden başka lafız yoktur. Bu da onun aksine delil olmadıkça icab olduğuna delildir.⁵¹¹

"Onun emrine muhalefet edenler, başlarına bir bela gelmesinden yahut kendilerine acıklı bir azab isabet etmesinden sakınsınlar."⁵¹²

Bu âyette de Allah Teâlâ Hz. Peygamberin emrine karşı gelmenin azaba ve belaya sebep olduğunu söylemektedir. Böyle bir ceza ise ancak vâcibin terkine karşılık olabilir.⁵¹³

"Sana emrettiğimde seni secdeden men eden nedir?"⁵¹⁴

Bu ayette de Allah Teâlâ şeytanı emrine muhalefetin sebebini sormak suretiyle azarlamaktadır. Kötüleme ve azarlama emre muhalefet dolayısıyla gelmiştir. Bu da ancak vâcibin terki ile mümkündür.⁵¹⁵

"Onlara rûku edin denildiğinde rûku etmezler."⁵¹⁶

Ayette Allah Teâlâ "rûku edin" emrine muhalefet edenleri kötülemekte ve azarlamaktadır. Burada Allah Teâlâ mücerred olarak "rûku edin" emrini erk edenleri kötülemektedir. Burada kötülemenin kaynağı başka bir karîne değil emrin kendisidir.⁵¹⁷ Bu da ancak emrin vucubuna delalet eder.⁵¹⁸

"Emrime isyan mı ediyorsun?"⁵¹⁹, "Allah onlara ne emrettiyse ona isyan etmezler"⁵²⁰ ve "sana hiçbir şekilde isyan etmez".⁵²¹

Bu âyetlerde Allah Teâlâ emre muhalefeti isyanla vasfetmektedir. İsyan da cezalandırma için bir sebeptir. Buna göre bu âyetler vucuba delalet eder.⁵²²

"Onun işi bir şeyin olmasını dilediğinde ona sadece "ol" demektir ve o da olur."⁵²³

511 El-Cessâs, a.g.e., II, 89.; Amidî, a.g.e., I, 370.

512 Nûr, 24/63.

513 el-Bâci, a.g.e., s. 80; Şevkânî, a.g.e., s. 95; Es'ad, a.g.e., s. 117.

514 A'raf, 7/14.

515 Es'ad, a.g.e., s. 118; Şevkânî, a.g.e., s. 95.

516 Mürselât, 77/48.

517 Şevkânî, a.g.e., s. 95; Zuhaylî, a.g.e., I, 222.

518 Es'ad, a.g.e., s. 118; Âmidî, a.g.e., I, 370.

519 Taha, 20/93.

520 Tahrîm, 66/6.

521 Kehf, 18/69.

522 Şevkânî, a.g.e., s. 95; Âmidî, a.g.e., I, 371.

523 Yasin, 36/82.

Bu âyetle emir hakikattir. Bazı alimlerin dediği gibi Allah Teâlâ'ya göre icabın sürat ve kolaylığını ifade eden bir mecaz değildir.⁵²⁴

Bu âyetlerin tamamı ve daha birçokları göstermektedir ki emir mücerred olduğunda vücûb ifade etmektedir. Vücûb dışında bir hükme delaleti ancak bir karine ile olur. Bu karineleri teklîfi hükümlerin üsluplarını işlerken vermiştik.

3- Sünnet Yönünden

Hiz. Peygamber'in sünnetinde de emrin aslının vücûb olduğunu gösteren bir çok delil vardır. Bunlardan birkaçı şöyledir.

"Eğer ümmetime zor gelmele idi her namaz sırasında diş fırçalamayı emrederdim."⁵²⁵

Bu hadiste vâcibin delilidir. Çünkü diş fırçalamak açıkça emredilmediği için mendubtur. Eğer emredilmiş olsa idi, meşakkat olacaktı ve meşakkatte ancak vâcib için söz konusudur.⁵²⁶

Hiz. Peygamber, Hiz. Ebû Bekr'i namazda iken çağırılmış, cevap vermeyince ona, "Neden çağırma cevap vermedi. Allah'ın şu sözünü duymadın mı? 'Allah ve rasûlüne sizi çağırıldıklarında icabet edin" buyurmuştur.⁵²⁷ Burada Allah rasûlü ona kızmış ve azarlamıştır. Bu göstermektedir ki mücerred emir vücûb gerektirir.⁵²⁸ Bu hadislerden de mücerred emre itaatın zorunlu olduğu anlaşılır. İtaat ancak icab için söz konusudur. Gazzâlî buna itiraz eder ve der ki:

Birinci hadiste sadece mendûb olan bir şeyin emirle daha ağır bir anlama geldiği ifade edilmektedir. İkincisinde ise Hiz. Peygamberden bir emir sadır olmamıştır. Sadır olan sadece seslenmektir. Hiz. Peygamber, kendisine ta'zim göstermenin vâcib olduğunu, çağrısına cevap vermemenin de emrini hafife almak ve küçümsemek olduğunu karineler yoluyla onlara zaruri olarak öğretmiştir. Öyle ki burada mücerred bir seslenme vâcibi terki gerektirmez.⁵²⁹

Ancak burada Gazzâlî'nin itirazı hadislerde geçen olaylara yöneliktir. Bu durumda itiraz geçerli olabilir. Ancak burada anlatılmak istenen hadislerde ifade

524 Es'ad, a.g.e., s. 115-116.

525 Tirmizi, Taharet, I, 138.

526 Şevkânî, a.g.e., s. 95; el-Bâci, a.g.e., s. 81.

527 Enfâl, 8/24.

528 el-Bâci, a.g.e., s. 81.

529 Gazzaî, a.g.e., II. 61.

edilen "emrin" gerçekleştiğinde vâcib anlamına geleceğidir. Olayların kendisinden değil ifade tarzından anlaşılan mutlak emrin vücûb bildirdiğidir.

4- İcmâ Yönünden

İslam alimleri emir sîgasının sadece vücûb için olduğunda icma etmişlerdir. Özellikle karineden mücerred olan mutlak emrin vücûb için olduğunda muhalefet edan Âmidî, Gazzâlî ve Eş'arîler dışında yok gibidir.⁵³⁰

5- Akıl Yönünden

Akıl ile sübuttan maksat kıyas ile veya re'y ile tercih yoluyla isbat değildir. Dil ile ilgili gelen kaidelerden sabit olmasıdır.

Bir patron hizmetçisine emrettiği bir şeyi hizmetçisi yerine getirmezse onu asi sayar ve cezalandırır. Bu ise ancak emredilen şeyin vâcib olmasına bağlıdır. Yoksa ibaha tarikiyle olsa idi hizmetçi yapmadığı şey için asi sayılmazdı.⁵³¹

Yine emir sîgası ibaha ve nedbi de kapsamış olsaydı birden fazla anlam arasında da ortak olması gerekirdi. Bu durum ise aklen imkansızdır. Lafzın tek olmasına karşılık birden fazla hükmün ortak olması akla aykırıdır.⁵³²

D- Mendûb Emir Kapsamında mıdır?

Emrin kendine has bir sigasının bulunduğu⁵³³ ve özellikle mücerred olduğu zaman vücûb ifade ettiği⁵³⁴ delillerle sabit olduğunda karşımıza birkaç mesele çıkar. Bunlardan biri de mendubun emir mefhumunun altına girip girmediğidir. Bununla ilgili görüşler şöyledir:

Bir grup alime göre mendûb da emredilmiştir. Çünkü emir iktiza ve taleptir ve mendûb müktezadır. Fakat mendûb, terk edenine kınama olmayan bir hükümdür. Aynı şekilde vâcib de muktezadır. Fakat vacip mutlak olarak terk edilmesi veya bedeli ile birlikte terk edilmesi durumunda terk edeni kınanan bir muktezadır.⁵³⁵ Mendûbun yapılmasına da taat adı verilir.⁵³⁶

Bunun iki yönden delili vardır:

530 Âmidî, a.g.e., I, 371; el-Hinn, Mustafa Said, *Usuldeki Farklılığın Fakihlerin İhtilafındaki Rolü*, (terc. Halit Ünal), Kayseri 1993, s. 213.

531 Es'ad, a.g.e., s. 119.

532 Es'ad, a.g.e., s. 119.

533 İbn Teymiye, a.g.e., s. 7.

534 Es'ad, a.g.e., s. 110-114; el-Haskefi, a.g.e., s. 59.

535 Gazzalî, *el-Mustasfâ*, I, 106.

536 Âmidî, a.g.e., I, 106.

1- Alimleri emri iki kısma ayırmaktadırlar: Buna göre “vâciblik” gerektiren emre, “emr-i icab”; müstehablık gerektiren emre de “emr-i istihab ve nedb” adını verirler. Bu ayırım yaygındır⁵³⁷ Buna tabi olan emir iki kesim arasında müşterektir. İkisine de şamildir.

2- Yukarıda söylediğimiz gibi mendubun işlenmesi ittifakla taattir. Taat ise emredilmiş bir şeyi işlemektir.⁵³⁸

Mendubun emir kapsamında olmadığını söyleyenlere göre mendûb emir lafzından farklıdır. Emir lafzı ile ilgili görüşlere dayanarak mendubu emrin dışına çıkarırlar.⁵³⁹

Buna göre mendubun emir kapsamında olduğu iddia edenlerin delillerine şöyle itiraz ederler:

Her bir itaatin emredilmiş olması (E.M.R.) harflerinden oluşan emir lafzını kesin bir talep ile vâcib talebi kapsadığını söyleyenlere göre tamam olabilir. Emir lafzını kesin talebe mahsus kılanların görüşüne göre ise mutlak taat emredilmiş bir şeyi istemeye has değildir.

Belki taat iki şeyden birini işlemektir. Birisi emredilen şey, diğeri mendubdur. Yani icab veya nedb ifade eden “yap” sîgasının ifade ettiği şeydir.⁵⁴⁰

Diğer delillerindeki lügatçilerin taksimi ise ancak emir denilen sigayı taksim etmektedir. Hatta bununla emri ibahaya dahil götürürler. Sîga açısından olan ayırım sebebiyle buradaki ayırım emir lafzını taksim için değildir.⁵⁴¹

Bu iki görüş göz önüne alırsak, her ikisinin de haklı oldukları yönün olduğunu görürüz. Ama burada tercih etmek gerekirse şöyle söylemek daha uygundur. Emir mücerredi ile icaba delalet eder. Eğer bir karine bulunursa nedbe delalet eder.⁵⁴²

537 Gazzâlî, a.g.e., I, 106.

538 Âmidî, a.g.e., I, 104.

539 Es'ad a.g.e., s. 113, el-Bâci, a.g.e., s. 78.

540 Es'ad, a.g.e., s. 114.

541 Es'ad, a.g.e., s. 114.

542 El-Bâci, a.g.e., s. 79.

E- Mubah, Emir Kapsamında mıdır?

Vâcib nasıl cevaz anlamı içermiyorsa emir ~~da~~ caizin kapsamına girmez. Bunlardan anlaşılmaktadır ki mubah da emredilmiş değildir.⁵⁴³

Emir iktiza ve talebtir. Mübah ise matlub olmayıp yapılmasına izin verilen yapılması serbest bırakılan şeydir. Emir lafzının izin anlamında kullanılması ise mecazdır.⁵⁴⁴

Kur'ân'da geçen ve ibâha anlamı içeren emirlerin çoğunluğu ancak bir karine ile bu anlamı ifade eder. Bu emirler sübutu netice alarak bu anlamı kazanır. Zira emir mücerred sığa ile icab bildirir.

Buna göre burada bu emirlere mubah anlamı veren nedir diye sormak gerekir. Ayetler incelendiğinde bu şekilde verilen emirlerin bir yasaktan sonra geldiği görülür. Burada işlenmesi gereken de budur.

F- Yasaktan Sonra Gelen Emir

Yasaktan sonra verilen emrin bir çok örneği vardır. Bunların icab veya başka bir hükme hamlolunmasından önce açık bir karine olan yasaklamaya bakılması gerekir.

Burada söz konusu yasak iki şekilde olur:

a- Mutlak olarak.⁵⁴⁵

Bu nehiyde kendisine nisbet edilen bir illet yoktur.⁵⁴⁶ Bunun örneği daha önce geçen Hz. Peygamber'in şu hadisidir:

"Sizi kabirleri ziyaret etmekten men etmiştim, işte şimdi onları ziyaret ediniz. Çünkü bu size ahireti hatırlatır."⁵⁴⁷

b- İleti belli yasaktan sonra gelen emir.⁵⁴⁸

Yasaklanmış eylemin sebebi açıktır. Buna göre farklı hüküm alır.

Örnekler;

543 Âmidî, a.g.e., I, 107.

544 Gazzâlî, a.g.e., I, 103.

545 Karaman, a.g.e., s. 102.

546 Hudarî, a.g.e., s. 197.

547 İbn Mace, *Miskât*, I, 556.

548 Hudarî, a.g.e., s. 197; Karaman, a.g.e., s. 103.

"Cuma günü namaz için çağrıldığınızda alışverişi bırakın"⁵⁴⁹ yasağından sonra gelen, "namaz kılındığı vakit yeryüzüne dağılın"⁵⁵⁰ emri.

"Avlanmayı helal saymamak suretiyle"⁵⁵¹ yasaktan sonra gelen, "İhramdan çıktığınızda avlanın"⁵⁵² emri.

Bu emirlerin hükmü ile ilgili farklı görüşler vardır. Buradaki emir ibaha için midir, yoksa icab için midir? Bununla ilgili üç görüş vardır:

Birincisi; Şafiîler Hanbelîler ve bazı Malikîlere göre yasaktan sonra gelen emir ibaha içindir.⁵⁵³ Çünkü yasağın izalesi söz konusudur ve zaruretinden dolayı ibâhâdır.⁵⁵⁴

İkinci görüş; Hanefîlere ve Malikîlere göre yasaktan sonra gelen emir vüçûb içindir.⁵⁵⁵ Çünkü emrin asli muktezası vücuttur ve ancak bir karine ile bunun dışına çıkılabilir.⁵⁵⁶

Üçüncü görüşe göre ise yasaktan sonra gelen emir, ancak yasaktan önceki hükme dönüş ifade eder.⁵⁵⁷ Vüçûb ise vüçûb, nedb ise nedb, ibaha ise ibaha olur.

Buna göre yasaktan önce, avlanmanın mubah olduğu ve yasağın illetinin ihramlı olmak olduğu açıktır. Bu durumda yasaktan sonra gelen "avlanın" emri yasaktan önceki duruma dönüş ifade eder. Bu da ibâhâdır.

Yine Cuma namazından sonra yeryüzüne dağılın, Allah'ın fazlından arayın emri, Cuma sebebiyle alış-verişi bırakın yasağından sonra gelmiştir. Buna göre alış-veriş zaten ayetlerle ve diğer delillerle mubah olduğuna göre buradaki emir, vüçûb değil mubahlık ifade eder. Tercihe layık olan da budur. Özellikle, bu tür âyetlerin yukarıdaki örneklerde olduğu gibi mubah için olduğu açıktır.⁵⁵⁸

549 Cuma, 62/9.

550 Cuma, 62/10.

551 Mâide, 5/1.

552 Maide, 5/2

553 zuhaylî, a.g.e., I, 223.

554 Serahsî, a.g.e., I, 19.

555 Zuhaylî, a.g.e., I, 223; Hudarî, a.g.e., s. 198.

556 Serahsî, a.g.e., I, 19.

557 Karaman, a.g.e., s. 103; Zuhayli, a.g.e., I, 224.

558 Serahsî, a.g.e., I, 19; Âmidî, a.g.e., I, 398; İbn Teymiye, a.g.e., s. 17.

G- Bir şeyin Emredilmesi O Şeyin Zıddının Yasaklanması Anlamına Gelir mi?

Bu soru ile usulcüler zıt konusunu açmışlardır. Burada emirden maksat vücubun mutlakıdır, bu ister nakil ile ister icma ve akıl ile delillenmiş olsun fark etmez.⁵⁵⁹

Bu konuda alimlerin ihtilafı söz konusudur. Bazı mütekellimler emrin zıddının hükmü yoktur derler. Cessâs ise bir şeyi emretmek zıddını nehyetmeyi gerektirir der. Bunun zıddının tek veya birden çok olması aynıdır.⁵⁶⁰

Bu meselenin iki yönü vardır:

Birincisi: Sîga ile ilişkili olup emrin bir sîgası olmadığı görüşünde olanlar açısından tutarlı ve uygun değildir. Emrin bir sigası olduğu görüşünde olanlara göre ise “kalk” sözünün “oturmak” sözünden başka olduğunda şüphe yoktur. Bu iki söz değişik iki biçimdir. Öyleyse bu görüşte olanlar anlama başvurmamak zorundadırlar. Bu anlam da şudur: “Kalk!” sözünün iki mefhumu vardır. Biri, kalkmanın istenmesi, diğeri “oturmanın terk edilmesi” dir. Buna göre “kalk” sözü iki anlama delalet eder.⁵⁶¹

İkincisi ise nefiste kaim olan anlamı araştırmaktır; yani ayağa kalkma talebi bizzat oturmayı terk talebi midir, yoksa değil midir? Bunu Allahu Teâlâ’nın kelamı hakkında varsaymak imkansızdır. Onun kelamı tektir ve o da nehiy ve emirdir.⁵⁶²

Kısaca bir şeyden murad ne ise yapılması istenen şey de odur.⁵⁶³ Mu’tezile bir kayıt gerektirmeksizin bir şeyi emretmek zıddını yasaklamak değildir demişlerdi. Gazzâlî de bu görüşü tercih etmektedir.⁵⁶⁴

2- Nehiy

a- Nehyin Tanımı:

Teklif sigalarının ikincisi de nehiydir. Nehiy lügatte engellemek, men etmek anlamlarına gelir.⁵⁶⁵

559 El-Muğniye, Muhammed Cevad, *Ilmu Usûli'l-Fıkh Fi-Sevbihi'l-Cedid*, Beyrut 1975, s. 111.

560 Serahsî, a.g.e., I, 94.

561 Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 114.

562 Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 114.

563 el-Muğniye, a.g.e., s. 111.

564 Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 115.

565 Şevkanî, a.g.e., s. 109.

İstılahta ise nehiy; otorite sahibinin bir fiilin yapılmamasını kesin olarak istemesi için konulmuş lafızdır. Çünkü nehiy emrin zıddıdır.⁵⁶⁶ Bir şeyin yapılmamasını istemek emirde oluğu gibi isti'lâ yani üstünlük yönüyle olmalıdır.⁵⁶⁷

b- Nehiy Sîgaları

Nehyin de emirde olduğu gibi kendine has sîgası vardır.⁵⁶⁸ Emir için nasıl "yap" sîgası özel ise, nehy için de "yapma" sîgası vardır. Bu üst seviyeden alt seviyeye yönelik olduğunda nehy olur.⁵⁶⁹

Nehiy sîgaları iki kısma ayrılır;⁵⁷⁰

(1) Sarih Nehiy Sigaları

Nehy-i hazır ve nehy-i gâib sîgaları sarih nehiy sigalarıdır. Bu sigalarla bir işin yapılmaması istenirse ona sarih nehiy denir.⁵⁷¹

"Zinaya yaklaşmayın"⁵⁷² âyeti buna örnektir.

(2) Sarih olmayan Nehiy Sîgaları

Sarih sigaların dışında bazı sîga kelime, cümle ve üsluplar ile de bir işin yapılmamasını istenir. Bu şekilde bir işin yapılmamasını istemeye mecazi (sarih olmayan) nehiy denir.⁵⁷³

Bu tip nehiyeler daha çok isim ve fiil cümleleriyle yapılır. Bu cümlelerle bir şeyin kötü olduğunu ifade etmek bir fiil yapıldığı zaman ona ceza verileceğini söylemek nehiy sigalarının bir diğer türüdür.⁵⁷⁴

- Fiil cümlesi ile nehye örnek:

"Deki rabbim, ancak çirkin fiilleri, açık olanı da, kapalı olanı da haram kıldı."⁵⁷⁵

566 Serahsî, a.g.e., I, 78.

567 Şevkanî, a.g.e., s. 109; Haskefî, a.g.e., s. 86.

568 el-Bâci, a.g.e., s. 125; Zuhaylî, a.g.e., I, 234.

569 İbn Teymiye, a.g.e., s. 72.

570 Şatıbî, a.g.e., III, 138; Karaman, a.g.e., s. 104; Atar, a.g.e., s. 183.

571 Şatıbî, a.g.e., III, 139; Atar, a.g.e., s. 183.

572 İsrâ, 17/32.

573 Atar, a.g.e., s. 138.

574 Karaman, a.g.e., s. 104.

575 A'raf, 7/33.

"Size leş, kan ve domuz eti haram kılındı."⁵⁷⁶

- İsim cümlesi ile nehye örnek:

"İbrahim'in makamı... kim oraya girerse emindir."⁵⁷⁷

Bu âyetlerin ilkinde açık ve kapalı tüm kötülüklerin, leş, kan ve domuz etinin yasaklandığı, ikincisinde ise Mescid-i Haram'da bir kimseye eziyet ve işkence yapmanın nehyedildiği görülmektedir.⁵⁷⁸

Nehiy sigasının da emirde olduğu gibi bir çok anlamı vardır. Bunların bir kısmı nehyin aslına dahilken bir kısmı mecazidir.⁵⁷⁹

a- Tahrim: Nehyin haram kılmak anlamında kullanımı en yaygın olanıdır.

"Allah'ın muhterem kıldığı canı haksız yere öldürmeyin."⁵⁸⁰

b- Kerahet:

"Duyduğunuzda hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın."⁵⁸¹

c- Dua:

"Ey Rabbimiz, bize hidayet verdikten sonra kalblerimizi saptırma."⁵⁸²

d- İrşad:

"Ey iman edenler! Öyle şeyleri Peygamber'e sormayın ki size açıklırsa hoşunuza gitmeyecektir."⁵⁸³

e- Tahkîr:

"Sakın o kafirlerden bir takımlarına verip de zevke düşürdüğümüz şeye göz dikme."⁵⁸⁴

f- Akıbeti Beyan:

"Sen Allah'ın zalimlerin yaptıklarından gafil olduğunu sanma"⁵⁸⁵

576 Mâide, 5/3.

577 Âlû İmrân, 3/97.

578 Karaman, a.g.e., s. 104.

579 Gazzâlî, el-Mustasfâ, II, 51.

580 En'am, 6/151.

581 Mâide, 5/101.

582 Âl-i İmrân, 3/8.

583 Mâide, 5/101.

584 Hicr, 15/58.

585 İbrahim, 14/42.

g- Ümit Kıрма (Te'yis):

"Ey kafirler, bugün özür dilemeyin, siz ancak yaptıklarınızın cezasını çekeceksiniz."⁵⁸⁶

C- Nehyin Gerektirdiği Hüküm

Alimler nehyin gerektirdiği hüküm konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Alimler nehyin mucabi konusunda üç gruba ayrılırlar:⁵⁸⁷

- 1- Nehiy sîgası tahrime delalet eder.
- 2- Nehiy sîgası, kerahete delalet eder.
- 3- Nehiy sîgası, kerahet ile tahrim arasında müşterektir.

Alimlerin çoğunluğuna göre karinelere mücerred olarak gelen nehyin mucabi tahrim ve nehyedilen şey ile münasebetin ebedi olarak kesilmesidir.⁵⁸⁸ Nehyin hakiki manası budur. Bu mana dışındaki manalar için nehy sîgası mecaz olarak kullanılır.⁵⁸⁹

Nehyin kerahet anlamına gelmesi için karinelerin olması gerekir.⁵⁹⁰ Hanefilere göre de eğer, nehyin sabit olduğu delil kat'i olursa tahrim ifade ederken delil zannî olursa kerahet ifade eder.⁵⁹¹

Şâfiiler de nehyin aslen tahrime delalet ettiğini söylerler. Nehyin dışında bir anlama gelmesi için onun tahrim dışında bir anlama delalet eden açık bir karine olması gerekir.⁵⁹²

Bu hüküm şu âyetle sabittir: "Rasül sizi neden nehyettiye ondan uzak durun."⁵⁹³ Allah açıkça nehyedilen şeyden uzak durulmasını emrediyor. Bu da nehyin aslen tahrim için olduğunu gösterir.

Burada tercihe layık olan görüş; nehyin dilde kesin bir şekilde bir şeyin terk edilmesini istemek için ortaya konulmuş bir şey olduğu, mutlak ve mücerred

586 Tahrim, 66/7.

587 Şevkanî, a.g.e., s. 10.

588 İbn Teymiye, a.g.e., s. 73; el-Bâci, a.g.e., s. 125; Haskefî, a.g.e., s. 86; Serahsî, a.g.e., I, 78.

589 Atar, a.g.e., s. 184.

590 Es'adî, a.g.e., s. 97.

591 Şevkanî, a.g.e., s. 10.

592 Zuhaylî, a.g.e., I, 235.

593 Haşr, 59/7.

olduğunda ancak tahrimde delalet ettiğidir. Buna göre nehy sîgası tahrim dışında bir anlamda ancak karine ile delalet eder. Kısacası nehyin hakikati tahrimdir.⁵⁹⁴

Örneğin:

“Kendinizi öldürmeyin”⁵⁹⁵ ayeti tahrim ifade eder. Buna göre kişinin kendisini öldürmesi haramdır. Çünkü aksini gösteren bir karine yoktur.

“Rabbimiz kalbimizi saptırma.”⁵⁹⁶

“Rabbimiz unutmuşsak veya hata yapmışsak bizi sorumlu tutma.”⁵⁹⁷

Bu ayetlerde nehy sîgası “dua” içindir. Karine bunu göstermektedir. Çünkü nehy tahrim anlamında ancak üst makamdan alt makama doğru olursa mümkündür. Altan üste olursa bu ancak dua olur.⁵⁹⁸

D- Vücûbdan Sonra Gelen Nehiy Sîgası

Emir ile ilgili bahiste yasaktan sonra gelen emir ibaha anlamına geliyordu.⁵⁹⁹ Vücubdan sonra gelen nehyin iki yönü vardır:

- 1- Tahrim olmaksızın sadece tenzih ifade etmesi.
- 2- Sadece tahrim ifade etmesi.

Bazı alimler der ki, bu durum iki arasında belirsizdir. Ancak karine ile anlaşılır. Bu konuda icma da mümkün değildir.

Diğer bir grup da der ki, bu durumda nehy sîgası ne tahrim ne de tenzih gerektirir. Bilakis emrin vâcib kıldığı şeyin hükmünün düşmesine sebep olur.⁶⁰⁰

E- Bir Şeyi Nehyetmek Zıddını Emretmek Anlamına Gelir mi?

Bu konu emirde farklı bir şekilde işlenmiş ve emredilen bir şeyin mutlak olarak zıddını nehyetmediği sonucuna varılmıştır. Benzer bir durum nehy için de sözkonusudur.

594 Es'adî, a.g.e., s. 96; Zuhaylî, a.g.e., I, 235; Büyük Haydar Efendi, *Usul-i Fıkıh Dersleri*, s. 123.

595 Nisa, 4/29.

596 Âlû İmrân, 3/8.

597 Bakara, 2/286

598 Zuhaylî, a.g.e., I, 235.

599 Hudarî, a.g.e., s. 198.

600 İbn Teymiye, a.g.e., s. 75.

Bu konuda ortaya atılan bir kaç görüş vardır. Bunlardan ilkinine göre nehyin zıddı için herhangi bir hüküm sözkonusu olamaz, çünkü nehyin zıddı meskût anıdır.⁶⁰¹ Buna delil olarak da şu ayeti getirirler:

“Kendinizi öldürmeyin.”⁶⁰² Bu âyet zıddı ile bir şeyi emretmez. Ayet nefisleri öldürmeyi yasaklıyor. Zıddının emredildiğini ve bundan dolayı sevap olacağını düşünmek imkansızdır.⁶⁰³

Diğer bir grup da der ki bir şeyden nehyetmek eğer bir zıddı varsa onun icabını gerektirir. Birden fazla zıddı varsa onun icabı sözkonusu olamaz.⁶⁰⁴

Burada tercihe layık olan görüş nehyin zıddının icab ve nedb gerektirmeyeceğidir. Çünkü bu imkansızdır. Yasaklanan bir şeyin zıddının mubah ya da mendûb olduğu düşünülemez.⁶⁰⁵

Örneği; “zinaya yaklaşmayın”⁶⁰⁶ âyetini ele alacak olursak âyet açıkça zinanın haramlığına delalet etmektedir. Bu nehyin zıddı ise “zinaya yaklaşın, zina yapın” anlamına gelir ki bu açıkça ayetin muradına terstir. Nehyin bir zıddının olması veya birden fazla zıddının olması aynıdır.

* * *

Teklîfî hükümlerin oluşum ve derecelendirmesine tesir eden faktörlerin naslardaki farklı üsluplar ve teklif sigalarının farklılığından kaynaklananlar ile ilgili özetlemiş olduk. Bundan sonra Hz. Peygamber’in hadislerinin rivayet derecesi ile ilgili konuları incelemeye çalışacağız.

601 Serahsî, a.g.e., I, 96.

602 Nisa, 4/29.

603 Serahsî, a.g.e., I, 96; Hudaî, a.g.e., s. 202.

604 Hudaî, a.g.e., s. 202.

605 Serahsî, a.g.e., I, 97.

606 İsrâ, 17/32.

III- HADİSLERİN RİVAYET DERECELERİNİN TESİRİ

Fakihler sünnetin hükümleri ortaya koyması konusunda müstakil olduğunda ittifa etmişlerdir. Sünnet de Kur'ân nasıl helal kılıyorsa helal kılar, nasıl haram kılıyorsa, haram kılar.⁶⁰⁷

Hiz. Peygamber'in fiileri iki ana özellik taşıır: Bunlardan ilki, hükümleri açıklamak amacıyla sadır olanlardır. İkincisi ise hükümleri açıklama amacı taşımayan insanî faaliyetleri ve diğier müslümanları ilgilendirmeyen kendine has davranışlarıdır.⁶⁰⁸

Hiz. Peygamber'in hükümleri açıklamak amacıyla söylemiş ve yapmış olduğii şeylerin lafız açısından üslup ve sigalarının teklîfi hükümlere delaleti ile ilgili açıklamaları bundan önceki bölümde ele almıştık. Nasların üslup ve sigaları Kur'ân ve Sünnet'te ortaktır. Bu sebeple Hiz. Peygamber'in hadislerinin üslubu ile ilgili ayrıca bir tartışmaya gerek yoktur.

Bilindiğı gibi Hiz. Peygamberin sözü, kendisini şifahen işitenler için hüccettir. Bize ise Hiz. Peygamber'in sözü ravilerin lisanı üzere ulaşmaktadır ki bu ulaşım ya tevatür biçiminde yada âhâd yolla olmaktadır.⁶⁰⁹ Bu sebeple bu bölümde hadislerin bize ulaşma şeklinin teklifi hükme tesirini işleyeceğiz.

A- Rivayet Bakımından Sünnetin Kısımları

Sünnet bize ulaşma yolları yani rivayeti bakımından fakihlerin çoğunluğuna göre iki kısma ayrılır.⁶¹⁰ Hanefilere göre ise üç kısımdır.⁶¹¹

a- Mütevâtir Hadisler

b- Âhâd Hadisler.

Hanefiler bu taksime meşhur hadisleri de eklerler.⁶¹² Fakihlerin çoğunluğu ise meşhur hadisleri âhâd hadislerin bir kısmı olarak görürler.⁶¹³

Şimdi bu hadis çeşitlerini ve teklîfi hükme delaletlerini incelemeye çalışalım.

607 Şevkanî, a.g.e., s. 33; Serahsî, a.g.e., I, 114.

608 El-Aşkâr, Muhammed Süleyman, *Ef'âlu'r-Rasûl ve Delâletühâ ala'l-Ahkâmi's-Şer'iyye*, Beyrut 1994, I, 29; Şevkanî, a.g.e., s. 33-34.

609 Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 97.

610 Şevkanî, a.g.e., s. 46.

611 Zeydan, a.g.e., s. 167.

612 Şa'ban, a.g.e., 66.

613 Zeydan, a.g.e., s. 168.

1- Mütevâtir Hadisler:

Mütevâtir hadis, yalan üzere ittifakları caiz görülmeven çok sayıda bir grubun rivayet ettiği hadislerdir.⁶¹⁴ Mütevâtir rivayetin tanımına göre sahip olması gereken üç şart vardır:

- Bilgiyi nakledenlerin zan kaynaklı değil, bilgi kaynaklı olarak haber vermeleri,⁶¹⁵ eğer zan kaynaklı olarak haber verirlerse bundan elde edilen ilim de katiyet ifade etmez.⁶¹⁶

- Nakledenlerin bilgisi gözle görme ve kulakla işitme gibi duyularla algılanmış bilgiye dayalı zaruri bir bilgi olmalıdır. Eğer bu şartları taşımyorsa ya da aklı çıkarımlarla bilgiye ulaşılmışsa hadis tevatür derecesine ulaşamaz.⁶¹⁷

- Bu vasıflar ve sayının tamlığı açısından haberin iki tarafının ve vasıtasının birbirine eşit olması. Birbirini izleyen asırlar boyunca halef seleften nakilde bulunsa ve her bir asırda şartlar mevcut olmasa bizim için onların doğruluğu bilgisi oluşmaz. Çünkü her bir asır halkının haberi, kendi başına müstakil bir haber olup her birinde şartların mevcut olması gerekir.⁶¹⁸

a- Mütevâtir Hadisin Hükümü

Bu şartları taşıyan bir haber tevatür derecesini alır. Böyle bir haberin hükmü hakkında alimler ihtilaf etmişlerdir.

Fakihlerin çoğunluğuna göre tevatüren gelen haber zaruri bilgi ifade eder. Buna kat'î de denir.⁶¹⁹

Diğer bir grup da mütevâtir haberin nazari olduğunu iddia ederler.⁶²⁰

Bir diğer grup da mütevâtirin bilgi ifade etmediği görüşündedir.⁶²¹ Bunlar Sümeniyye⁶²² mezhebi olarak bilinirler.

614 Şevkanî, a.g.e., s. 46; Serahsî, a.g.e., I, 282; Gazzâlî, el-Mustasfâ, I, 201; Koçyiğit, Talat, Hadis Usulü, Ankara 1997, s. 16.

615 Gazzâlî, a.g.e., I, 203.

616 Şevkanî, a.g.e., s. 47.

617 İbn Teymiye, a.g.e., s. 211; Gazzâlî, a.g.e., I, 203.

618 Şevkanî, a.g.e., s. 48; Gazzâlî, a.g.e., I, 203.

619 İbn Teymiye, a.g.e., s. 210.

620 Şevkanî, a.g.e., s. 46.

621 Gazzâlî, a.g.e., I, 201.

622 Sümeniyye; Tenasühe alemin kıdemine, nazar ve istidlalin iptaline inanan bir gruptur. Bunlar varlığı hayal içinde hayal sayarlar.

Sümeniyye mezhebine göre bilgi ancak beş duyu ile elde edilen şeylere denir. Böyle bir çıkarım aslen geçersizdir. Çünkü biz binin birden çok olduğunu, bir şeyin hem kadim hem hadis olmasının imkansızlığını, dünyada Bağdat isimli bir şehrin olduğunu, tarihte peygamberlerin varlığını vb. şeyleri duyular olmaksızın biliriz. Bu bilgi de bizim için zaruridir.⁶²³

Mütevatir haberin nazari olduğunu ve zan ifade ettiğini söyleyenlere şöyle cevap verilebilir:

Nazari bilgi, kendisinden kuşku arız olması mümkün olan ve hakkında durumların değişebileceği, dolayısıyla da, kimi insanların bilip, kimilerinin bilemeyeceği bir şeydir. Her nazari bilgi karşısında bunu bilen kişi önce bu konuda kendi nefsinde bir kuşku duyar ve sonra araştırır. Ancak mütevatir⁶²⁴ bir haberde böyle bir durum söz konusu değildir.

Görülüyor ki bu konuda fakihlerin çoğunluğuna göre en doğru görüş, mütevatir haberle zaruri bilginin sabit olduğudur.⁶²⁵ Bu iki yönden doğrudur:

a- Mütevatir haberi nakledenler, durumlarının farklılığına ve amaçlarının aykırılığına ve sayılarının okluğuna rağmen bir birleştiricinin kendilerini yalan üzere birleştiremeyeceği bir konumdadırlar. Bunlar ancak doğru üzerinde ittifak edebilirler.

b- Bu grup vakıayı haber verme noktasında ittifak etmiştir.⁶²⁶ Başka bir amacı yoktur.

Bu durumda mütevatir bir şekilde bize nakledilen bir hadis bizim için zaruri ve yakîn bilgi ifade ettiğine göre hadisten çıkarılacak hükümler de katiyet ifade eder. Bu da eğer hadis bir şeyi emrediyorsa emredilen şeyin vâcib olduğunu, nehyediyorsa da yasaklanan şeyin haram olduğunu ifade eder.

Şu hadisler buna örnek verilebilir;

“Yalan yere bana kim kasden bir hadis isnad ederse ateşte yerini hazırlasın.”⁶²⁷

Bu hadiste açıkça Hz. Peygambere yalan hadis isnat etmek yasaklanmaktadır. Mükelleflerin böyle bir hareketi haram olarak nitelenir ve

623 Gazzâlî, a.g.e., I, 201.

624 Serahsî, a.g.e., I, 284.

625 İbn Teymiye, a.g.e., s. 210; Şevkanî, a.g.e., s. 46; Âmidî, a.g.e., I, 296.

626 Gazzâlî, el-Mustasfâ, I, 202.

627 Buhârî, İlim, 18.

günahkar olurlar. Haramın anlamı gereğince hadiste de belirtildiği gibi cezaya çarptırılırlar.

"Ameller niyetlere göredir."⁶²⁸

Bu hadisten ulaşılan da amellerde niyetin şart olmasıdır. Özellikle farz namazlarda niyet vâcibtir⁶²⁹ aksi halde hangi namazın eda edildiği bilinemez. Bu sebeple niyetsiz kılınan namaz geçersizdir . Vâcib eda edilmemiş sayılır. Fakat nafile namazlarda niyet vâcib değildir.⁶³⁰

b- Mütevâtir Hadislerin Çeşitleri

Mütevâtir hadisler bazen kavli bazen de fiilî olarak gerçekleşir. Bunlardan ilkinin örnekleri azdır. İkincisinin daha fazla örneği vardır.⁶³¹

Kavlî mütevâtir iki çeşittir:

(1) Lafzî Mütevâtir

İsnâdın başında olsun, ortasında veya sonunda olsun, bütün tabaka ve nesillerde, bir hadisin lafzan, tanımında geçen topluluk tarafından rivayet edilmesidir.⁶³²

Mütevâtir lafzının en güzel örneği Kur'ân-ı Kerim'dir. Sahabeden itibaren her tabakada sayılamayacak kadar çok sayıda müslüman tarafından okunup kendilerini takip eden nesillere nakledilmiş ve bu nakil esnasında tek bir harfinde bile değişikliğe uğramadan zamanımıza kadar gelmiştir.

Hadislerde de bu şekilde değişikliğe uğramadan nakledilen hadisler bulunmakla beraber bunlar azdır. Bunun en bilinen örneği:

"Kim bana yalan yere bir hadis isnad ederse ateşteki yerini hazırlasın"⁶³³ hadisidir. Bu hadisi Hz. Peygamberden kırk, bir rivâyete göre de altmış iki sahabe rivayet etmiştir.⁶³⁴

(2) Mânevi Mütevâtir

628 Buhâri, *Bed'u'l-Vahy*, 1; Müslim, *İmame*, 155.

629 Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmi ve Edilletuhu* (Terc.m.Emin Saraç ve arkadaşları), İstanbul 1994, I, 484

630 Zuhaylî, a.g.e., I, 484.

631 Zeydan, a.g.e., s. 169.

632 Koçyiğit, a.g.e., 20.

633 Buhâri, *İlim*, 38.

634 Koçyiğit, a.g.e., 20.

Kelimenin manasından da anlaşıldığı gibi, lafzî mutabakatı olmayan, fakat mana ile rivayet edilen hadislerdir.⁶³⁵ Bu rivayetlerde raviler lafızlarda ayrılığa düşmüşler fakat manayı korumuşlardır.

Bu çeşit tevatürde rivayet edenlerin her grubunun tevatür deracesine ulaşması gerekmez. Fakat ortak anlamın tevatür derecesine ulaşması gerekir.⁶³⁶

Amellerin niyetlere göre olduğuna dair hadis, manevî mütevatirin en yaygın örneğidir. Bu mana Hz. Peygamberden tevatüren bize ulaşmıştır.

Bu gruba örnek;

“Ameller niyetlere göredir ve her kişi için niyet ettiği şey vardır.”⁶³⁷

İster lafzî, ister manevî olsun mütevatir sünnetin hükmü, Hz. Peygambere nisbetinin kesin olarak sabit olduğudur. Buna göre mütevatir sünnetle amel etmek Hanefîlere göre farzdır. Mütevâtir sünnetin lafzı, yoruma açık olmadıkça bu çeşit sünnetin delalet ettiği hükümlerde ihtilaf yoktur.⁶³⁸ Bu sebeple mütevatir bir rivayet ister lafzî ister manevî olsun hükümlere delaletleri kat’îdir ve kesin bilgi ifade eder. Kat’î bi delil ile sabit olan hüküm de mükellefler için ameli zorunlu bir hükümdür.

2- Âhâd Hadisler

Adından da anlaşılacağı gibi tek kişi tarafından rivayet edilmiş, ravi sayısı tevatür derecesine ulaşmamış haberlere verilen isimdir.⁶³⁹ Şâfiî âhâd haberi ya Hz. Peygamber’e ulaşacak şekilde (merfû’ olarak), ya da Hz. Peygamber’de değil, bir ravide nihayet bulacak tarzda ve kişinin tek kişiden rivayet ettiği hadistir şeklinde tanımlar.⁶⁴⁰

Âhâd haberlerin temel özelliği, bir veya iki kişinin, bir başka bire ve iki kişiden Hz. Peygambere varıncaya kadar rivayet edilmeleridir.⁶⁴¹ Mütevâtir haberlere göre rivayet yönünden daha zayıf görüldükleri için âhâd haberler ihtilaf konusu olmuşlardır. Gerek hadis alimleri gerek fıkıh alimleri mütevatir haberin delaletinde ve sübutunda herhangi bir ayrılığa düşmezlerken, âhâd haberlerin

635 Zeydan, a.g.e., s. 170.

636 Zeydan, a.g.e., s. 170.

637 Müslim, *İmâret*, 155.

638 Şa’ban, a.g.e., s. 68.

639 Şevkanî, a.g.e., s. 48; Âmidî, a.g.e., I, 274.

640 eş-Şâfiî, Muhammed b. İdris, *er-Risâle* (Terc. Abdülkadir Şener-İbrahim Çalışkan), Ankara 1996, s. 205.

641 Sıbâî, Mustafa, *es-Sünnetü ve Mekânetuhâ fi’t-Teşrî’i-İslâmî*, (Terc. Kamil Tunç), İstanbul 1996, s. 157.

delalet ve sübutu ayrılıklara sebep olmuştur. Bu ayrılıklar da fıkıhta âhâd bir haberle sabit olan bir hükmün mükellef yönünden derecesinin tespitinde farklı yaklaşımlara sebep olmuştur.

a- Âhâd Haberinin Çeşitleri

Sünnetin rivayet yönünden birkaç grup olduğunu söylemiştik. Buna göre alimlerin çoğunluğuna göre sünnet iki çeşittir. Mütevatir ve âhâd sünnet. Hanefîler buna meşhur sünneti de eklerler.

Biz, fakihlerin çoğunluğuna uyarak meşhur sünneti de âhâd haberinin çeşitleri içinde zikredeceğiz. Buna göre âhâd haberinin çeşitleri şunlardır:

(1) Meşhur Haberler

Meşhur, lügat yönünden şöhrete erişmiş haber veya hadis manasına gelirse de, ıstılahta daha farklı bir manada kullanılmış ve en az üç isnadla rivayet edilen, fakat tevatür derecesine erişmeyen hadislerle denilmiştir.⁶⁴² Bazı fakihler bu tür rivayetlere “müstefid” adını verirler.⁶⁴³

Hanefîler meşhur hadislerin asıl itibariyle âhâd fakat fer’ itibariyle mütevatir olduğunu,⁶⁴⁴ bu sebeple kesin bilgi ifade ettiğini söylerler.⁶⁴⁵

Kur’ân’da mevcut olmayan hükümler bu hadislerle sabit olur. Örneğin, mestler üzerine meshin cevazı hakkındaki hadis, kadının, halasının veya teyzesinin üzerine nikahlanmasının haramlığı hakkındaki hadis, altı şeyde fazlalığın haram olduğunu dair hadisler meşhur hadislerdendir.⁶⁴⁶

Meşhur hadisler her ne kadar zan mertebesinde olsalarda, müslümanlar arasında şöhret bulmuş olmaları sebebiyle muteber sayılırlar ve hükümlerin istinbatında önceliğe sahiptirler. Hanefîlerin bu konudaki tavrı bu tür hadislerin halk arasındaki şöhretinden kaynaklanır.

Bu sebeple meşhur hadisler mertebe olarak diğer âhâd haberlerden üst seviyede kabul edilir.

⁶⁴² ; Şevkanî, a.g.e., s. 49; Koçyiğit, a.g.e., 24;

⁶⁴³ Şa’ban, a.g.e., 70.

⁶⁴⁴ Serahsî, a.g.e., I, 292

⁶⁴⁵ Ebû Zehra, a.g.e., s. 98.

⁶⁴⁶ Serahsî, a.g.e., I, 292.

(2) Aziz Haberler

Hadis ıstılahında, azîz, bir hadisin garib iken, bir başka yönden rivayet edilmek suretiyle kuvvet kazanması ve aziz olmasıdır.⁶⁴⁷ Başka bir ifade ile, her üç tabakada sadece iki râvi tarafından rivayet edilen veya diğer tabaka yahut tabakalarda ikiden çok olsa bile tabakalardan birinde râvi sayısı iki olan hadistir.⁶⁴⁸

Bu tür hadisler meşhur seviyesine çıkmayan hadisler oldukları için zan ifade ederler. Ancak biraz sonra vereceğimiz şartlarla amel edilebilirler.

(3) Garib Haberler

Bu tür haberler metin ve isnad yönündün tek kalmış, yahut benzeri başka râviler tarafından rivayet edilmemiş hadise denilmiştir.⁶⁴⁹

Garib hadisler sahih ve gayr-i sahih olmak üzere iki kısma ayrıldıkları gibi, metin ve isnad yönünden de garib veya yalnız isnad yönünden yahut da yalnız metin yönünden garib olmak üzere çeşitli kısımlara ayrılır.⁶⁵⁰

Âhâd haberlerin genel olarak çeşitleri bunlardır. Konumuzla doğrudan bağlantılı olmadıkları için âhâd haberlerin çeşitleri ile ilgili açıklamaları uzatmıyoruz.

b- Âhâd Haberinin Hükümü ve Delil Oluşu

Fakihler mütevatir haberlerin ilim ve ameli zorunlu kıldığında müttefiklerdir.⁶⁵¹ Ancak âhâd haberlerde durum farklıdır.

Âhâd haberler alimlerin çoğunluna göre bizzat ilim ifade etmez, "zan" ifade ederler.⁶⁵² Ahmed b. Hanbel gibi bazı alimlerde âhâd haberin ilim ifade ettiği görüşündedirler.⁶⁵³ Çünkü zan, ilim olarak adlandırılabilir. Bunun içindir ki, bazı hadisçilerde âhâd haber, zahir bilgi meydana getirir demişlerdir.⁶⁵⁴

Âhâd haberlerin zan ifade ettiği konusunda alimlerin çoğunluğu aynı fikirdedirler. Ancak bu durum âhâd haberle amel etmenin gerekliliğini olumsuz olarak etkilememiştir. Aksine alimler âhâd haberle de amelin vâcib olduğunu söylemişlerdir.

647 Koçyiğit, a.g.e., s. 25.

648 Şa'bân, a.g.e., s. 70.

649 Koçyiğit, a.g.e., s. 26; Şa'ban, a.g.e., s. 69.

650 Koçyiğit, a.g.e., s. 26.

651 Sıbaî, a.g.e., s. 157.

652 Gazzâlî, el-Mustasfâ, I, 218; İbn Teymiye, a.g.e., s. 220.

653 Şevkanî, a.g.e., s. 48; Serahsî, a.g.e., I, 321.

654 Gazzâlî, a.g.e., I, 218.

Ebû Hanîfe, Mâlik b. Enes, Ahmed b. Hanbel ve İmam Şafîî, sahih hadislerin rivayet şartlarını hâiz olan âhâd haberleri şer'î bir delil olarak kabil ederler.⁶⁵⁵ Ancak âhâd haberle amel edebilmek için bazı şartlar ileri sürmektedirler.

(1) Hanefîlerin Âhâd Haberî Kabul Şartları

Hanefîler, âhâd haber ile amel edilebilmesi için râvî'de bulunması gereken dört temel şartın dışında şu şartların da bulunmasını ileri sürmüşlerdir.

a- Âhâd haber, Kur'ân ve meşhur sünnete aykırı olmamalıdır.⁶⁵⁶

Bir hadisin râvileri tamamen zikredilmekle beraber bazen sened ve metinde o hadisin sıhhatini zedeleyici bir durum mevcut olabilir. Hanefiler, hadisin sıhhatini zedeleyici bu durumuna "bâtînî inkitâ" derler. Bir hadisin senedindeki râvilerin birinde adalet veya zabt vasıflarından biri eksik olursa veya hadisin metni, Kur'ân'ın bir ayetine veya meşhur bir hadise aykırı olursa, bu hadis batînî bir inkitâ ile munkatî' olur.⁶⁵⁷

Âhâd bir haber Kur'ân ve sahih olduğu bilinen diğer hadislerle aykırı olmadığı sürece amel edilmeye layıktır ve ortaya koyduğu hüküm bizin için muteberdir.

b- Ravî, Hz. Peygamberden rivayet ettiği hadisin aksine davranmış veya bu rivayete aykırı fetva vermiş olmamalıdır.⁶⁵⁸ Şayet kendi rivayetine aykırı davranmış veya fetva vermişse, o zaman bu davranışı yahut fetvası dikkate alınır, rivayeti dikkate alınmaz.

Örneğin, Ebu Hureyre'nin Hz. Peygamberden rivayet ettiği "Birinizin kabını köpek yaladığı takdirde onu döksün, sonra biri toprakla olmak üzere yedi defa yıkasın"⁶⁵⁹ anlamındaki rivayeti ile Hanefîler amel etmemişlerdir. Çünkü Ebû Hüreyre bu hadise aykırı olarak böyle bir durumda üç defa yıkamakla yetinmiştir.⁶⁶⁰

c- Hadis, sık sık tekrar eden ve her mükellefin hükmünü bilme ihtiyacı hissettiği olaylar hakkında olmamalıdır.⁶⁶¹

655 Atar, a.g.e., s. 42.

656 Zeydan, a.g.e., s. 174; Zuhaylî, a.g.e., I, 470.

657 Atar, a.g.e., s. 42.

658 Şa'ban, a.g.e., 75; Zeydan, a.g.e., s. 175.

659 Buhari, **Vudû'**, 35; Müslim, **Taharet**, 89-95; Tirmizi, **Taharet**, 68.

660 Zuhaylî, a.g.e., I, 470.

661 Zeydan, a.g.e., s. 174.

Çünkü âhâd haber bu çeşit olaylardan biri hakkında olursa, Hanefilere göre böyle bir olayın “tevatür” ve “şöhret” yoluyla nakli için gerekli şartlar oluşmuştur. O halde, böyle bir haber âhâdolla gelmişse bu onun Hz. Peygambere nisbetinin sağlam olmadığını gösterir; şayet sahih olsaydı, şöret bulur ve âhâd seviyesinde kalmazdı.⁶⁶²

Örneğin, Ebu Hüreyre, Hz. Peygamberin namazlarda besmeleyi cehren okuduğunu rivayet etmiştir.⁶⁶³ Halbuki bu hadisi diğer sahabiler nakletmemişlerdir. Şayet Hz. Peygamber (sav) besmeleyi namazlarda cehren okumuş olsaydı, bu durum diğer sahabeye gizli kalmazdı, onlar da rivayet ederlerdi.⁶⁶⁴

d- Haber-i vahidi rivayet eden ilk ravinin fakih olması gerekli. Eğre râvî fakih ve müçtehid ise kıyasa aykırı bile olsa kabul edilir.⁶⁶⁵

Şafiiler ve muhaddisler, ravinin fakih olup olmamasına bakmazlar.⁶⁶⁶

e- Âhâd haberin râvisi, rivayette maruf olduğu halde, hakkı ile müçtehid değilse rivayet ettiği hadis, kıyasa uygun ise onunla amel edilir. Uygun değilse amel edilmez.⁶⁶⁷

(2) Malikilerin Şartları

a- İmam Malik, senedi sahih olan âhâd haberle amel etme konusunda sadece bir şeyi şart koşturmaktadır. Hadisin Medine ahalsinin tatbikatına aykırı olmaması. Şayet hadis Medine'deki tatbikata aykırı ise, onunla amel etmemektedir.⁶⁶⁸

Medinelilerin ameli Malikilere göre mütevatir sünnet mesabesindedir. Çünkü onlar işlerini babalarından, babaları da dedelerinden, onlar da Hz. Peygamberden öğrenmişlerdir.⁶⁶⁹ Bu esasa göre İmam Malik “alıcı ve satıcı birbirlerinden

662 Şa'ban, a.g.e., 76.

663 bkz. Tirmizi, **Salat**, 68.

664 Atar, a.g.e., s. 43.

665 Zuhaylî, a.g.e., I, 470.

666 bkz. Molla Hüsrev, a.g.e., s. 396.

667 Atar, a.g.e., s. 43.

668 Şa'ban, a.g.e., s. 79.

669 Zeydan, a.g.e., s. 179.

ayrılmadıkları müddetçe muhayyerdirler”⁶⁷⁰ hadisini delil olarak kabul etmemiş ve bunun hakkında medine halkının uygulamasının olmadığını söylemiştir.⁶⁷¹

b- Âhâd haber, şeriatta uygulanan bir kaide ve sabit usule aykırı olmamalıdır.⁶⁷² Buna göre Mâlikiler, Hanefiler gibi sütü sağılmayıp memelerinde biriktiren hayvanların satışı ile ilgili haberi delil olarak kabul etmemişlerdir.⁶⁷³

Malikilere göre bu hadis şu iki genel kaideye aykındır:

1- Menfaat, mükellefiyet ve hasar karşılığındadır.

2- Bir şeyi itlaf eden itlaf edilen şey misli ise onun mislini, kıyemî ise onu kıymetini tazmin etmekle mükelleftir.⁶⁷⁴

(3) Hanbeliler ve Şafililerin Şartları

İmam Şafîî, âhâd haberin huccet olması için gerekli şartları şöyle ifade eder:

Âhâd haberi rivayet eden kimsenin dininde güvenilir, hadisinde doğru olmakla tanınmış, rivayet ettiği şeye iyice akli eren, mânâyâ göre rivayet ediyorsa lafız bakımından hadisin manasını değiştirecek olan hususları bilen, yada manayı bilmiyorsa hadisi işittiği gibi harfi harfine rivayet eden ve manaya göre hadis rivayet etmesini saptıracak olan hususları bilmediği halde âhâd haberi manaya göre rivayet ederse, belki helali/harama veya haramı helale çevirir. O âhâd haberi harfi harfine rivayet ettiği zaman hadisi saptırır diye korkulacak bir husus kalmaz. Ayrıca onun, ezberinden rivayet ediyorsa hadisi, tam olarak hıfz eden, yazılı malzemesinden rivayet ediyorsa kitabına sahip olan biri olması şarttır. Hadis bilginleriyle bir hadiste iştirak halinde ise, kendisi de onların hadisine muvafık bir haber nakletmiş olmalıdır.⁶⁷⁵

İmam Şafîî, görüldüğü gibi Hanefilerin ileri sürdüğü ne çok tekrarlanan bir olayın “meşhur” seviyesine çıkmasını, ne genel kurallara uygun olmasını ne de hadisin ravisinin, hadisle amel etmiş olmasını şart koşturmaktadır. Yine Malikilerin ileri sürdüğü Medine ahalisinin tatbikatına aykırı olmaması şartından da

670 Buhârî, Büyû’, 43.

671 Zuhaylî, a.g.e., I, 472; Ayrıca bkz. Avvâme, Muhammed, İmamların Fıkhi İhtilaflarında Hadislerin Rolü, (Terc. Hayri Kırbasoğlu), İstanbul 1988, s. 47.

672 Zeydan, a.g.e., s. 174; Atar, a.g.e., s. 44.

673 Buhârî, Büyû’, s. 65.

674 Zeydan, a.g.e., s. 174.

675 Şafîî, a.g.e., s. 205.

bahsetmemektedir. O bu konuda sadece senedin sahih ve muttasıl olmasını şart koşar.⁶⁷⁶

İmam Ahmed b. Hanbel de Şafiî gibi senedin sıhhatinden başka bir şart koştur. Ancak o mürsel hadis ile de amel eder.⁶⁷⁷

Bu açıklamalara göre, Şafiîlerde ve Hanbelîlerde âhâd haberin kabul şartları şöyle sıralanabilir.⁶⁷⁸

1- Mükellef ve akıllı olması

Eğer mükellef değil ise ya çocuk ya da zihinsel özürliüdür. Bu durumda olan biri de hadisi lafız ve mana yönünden yeterince kavrayamayacağı için, rivayeti kabul görmez.⁶⁷⁹

2- Müslüman olması

Müslüman olmayanın rivayeti ister Yahudi, ister Hristiyan ve başka herhangi gruptan olursa olsun kabul edilmez. Bu ümmetin icma'ı ile sabittir.⁶⁸⁰

Çünkü müslüman olmayanın müslümanlar arasına fitne sokma ihtimali yüksektir. Bu yüzden onlardan gelene haberlerin mutlaka araştırılması gerekir. Bu durum ş ayette açıklanır;

"Ey iman edenler! Eğer size bir fasık bir haber getirirse onu araştırın."⁶⁸¹

3- Râvînin adil olması

Adalet, dini lisanda Hz. Peygamberden şâhâdet ve rivayet ehliyetinin olması anlamındadır.⁶⁸² Ayrıca kişinin kendisini büyük ve küçük günahlardan uzak tutma melekesi olarak da tanımlanır.⁶⁸³

Râvî bu şartları haiz değil ise rivayet kabul görmez ve böyle bir hadisten bir hüküm çıkarılmaz.

676 Şa'ban, a.g.e., 80; Şâfiî, a.g.e., s. 205.

677 Zuhaylî, a.g.e., I, 473; İbn Teymiye, a.g.e., s. 225.

678 Âmidî, a.g.e., I, 304 vd.; Şevkanî, a.g.e., s. 50 vd.; Serahsî, a.g.e., I, 345; İbn Teymiye, a.g.e., s. 225 vd.; Gazzâlî, el-Mustasfâ, I, 231 vd.

679 Âmidî, a.g.e., I, 304; Gazzâlî, a.g.e., I, 232.

680 Şevkanî, a.g.e., s. 50.

681 Hucurât, 49/6.

682 Âmidî, a.g.e., I, 308.

683 Şevkanî, a.g.e., s. 51.

4- Râvînin zabt vasfını haiz olması

İşittiği haberi tam olarak anlayabilen, onu lafızları ile birlikte ezberleyebilen, o haberi başkasına rivayet edinceye kadar hafızasında ezbere tutabilen kişiye zabt sahibi denmektedir. İşte zabt vasfına sahip olan kişilerin rivayeti kabul edilir.⁶⁸⁴

İslâm hukukçularının âhâd haber olarak rivayet edilen sünnet ile amel konusunda ortaya koydukları şartlar kısaca bu şekildedir. Görülüyor ki sünnet ile amel konusunda en geniş çerçeveye sahip olanlar Hanbelilerdir. Şafîiler ve Malikîler de Hanefîlere göre daha geniş bir çerçeveye sahiptirler.⁶⁸⁵

Fakat burada vurgulanması gereken nokta, fıkıh alimlerinin hiçbirinin sünnetin temel kaynak olması konusunda ayrılığa düşmemeleridir.

Âhâd haberlerle mütevatir ve meşhur haberleri göz önüne aldığımızda verilen şartları haiz olan bir hadisin teklîfi bir hükmün ortaya konulmasında temel etken olduğu görülür. Özellikle sübutu katî olarak tanımlanan mütevatir haberlerin çok az olması ve bilinen teklîfi hükümlerle ilgili hadislerin çoğunluk itibarıyla âhâd olması, bizi âhâd haberleri kabul etme yoluna sevk etmektedir. Zira bir çok fıkıh ve akaid kitaplarında sık sık kullanılan ve bugün yapılmasına vâcib, farz mendûb veya haram dediğimiz bir çok hüküm mütevatir değil âhâd haberle rivayet edilmiştir.⁶⁸⁶

Âhâd haberleri zan ifade ediyor, yakîn bilgi ifade etmiyor diyerek fıkıhtan uzaklaştırmak ve hiçbir hükme kaynak olarak göstermemek dinin büyük bir bölümünün hükümsüz kalması anlamına gelir. Çünkü her ne kadar dinin temel ilkeleri ve genel kaideleri açısından âhâd haberin bir fonksiyon olmasa da ayrıntılarda âhâd haber ile amel etmek vaciptir ve buna da zann-ı galip yoluyla varmaktan başka çare yoktur.⁶⁸⁷ Bunun sayısız örneklerini bulmak mümkündür. En bilinen örneklerden bir kaç şunlardır.

"Fatiha suresinin okumayanın namazı geçerli olmaz"⁶⁸⁸ bu hadis âhâd bir haberdir. Hanefîler âhâd hadisleri zan ifade ettiği için, namazda fatiha suresinin okunmasını farz derecesinde değil vâcib derecesinde görmüşlerdir. Diğer mezheplerde farz ve vâcib olduğu olduğundan böyle bir emir vucûb mesabesinde kabul edilmiştir. Bu rivayetin âhâd olması teklif ettiği hükmün de derecesini

684 Şevkanî, a.g.e., s. 54; Âmidî, a.g.e., I, 307.

685 Şa'ban, a.g.e., s. 81.

686 Kırbaçoğlu M. Hayri, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara 1999, s. 102.

687 Sıbaî, a.g.e., s. 159.

688 Tirmizi, *Salat*, 233.

etkilemiş ve imamlar arasında ihtilafa sebep olmuştur. Eğer rivayet mütevatir seviyesinde olsa idi bu durumda hadiste geçen teklif Hanefilere göre farz olacaktı.

"Denizin suyu temiz, ölüsü helaldir."⁶⁸⁹

Bu hadiste âhâd bir rivayet⁶⁸⁹ sahiptir ve bugün deniz ürünlerinin müslümanlar için helal yani mubah olduğu bu hadis ile sabittir. Zira Kur'ân-ı Kerim'de bununla ilgili açık bir ayet ve mütevatir başka bir hadis yoktur.

Buna benzer binlerce hadis bilinmektedir ve âhâd haberleri sırf bir veya iki kişi rivayet ediyor diyerek bir kenara atmak, teklifi hükümlere uymamak doğru ve samimi ve davranış değildir. Sıhhat ve Hz. Peygamber e ittisali sabit olduğu tespit edilen her türlü hadis dikkate alınmaya değerdir. Nitekim Ebu Hanife bu konuda şöyle demektedir:

"Rasûlullah (sav)'in üzerinde konuştuğu her şey, biz duyalım duymayalım, başımız ve gözümüz üstündedir. Buna inandık ve bunu Hz. Peygamber'in söylediği gibi olduğuna şehâdet ederiz."⁶⁹⁰

Ebû Hanîfe'nin bu yorumu da göstermektedir ki, imamlar hadislerin kendisinde değil, rivayet mertebesinde ihtilaf etmişler, vücûb, farziyet, haram mekrûh hükümlerini belirlerken mütevatir ve meşhur haberlerle âhâd haberleri belirtilen şartlarla ayrı tutmuşlardır. Bu sebeple bir haberin rivayet derecesinin bilinmesi ortaya koyduğu hükmünde derecesini etkilemektedir.

Her ne kadar rivayet dereceleri farklı olsa da âhâd haberlerle mütevatir haberlerin⁶⁸⁹ sahih oldukları bilindiği sürece teklif derecesini belirlemede hadislerin metinlerini incelemek ve bundan önceki bölümde verdiğimiz üslup ve şekillerle karşılaştırıp değerlendirmek bizce daha doğru olur. Çünkü haberin âhâd olduğu için zan ifade etmesi ve farz değil vâcib, haram değil de tahrimen mekrûh olması haberi rivayet edene göre değil, bunu öğrenen bizlere göredir. Hüküm ravi için ne ifade ediyorsa odur. Emir ise vâcib yerine göre mendup olur. Nehy ise haram yada mekrûh olur. Bu durum ravi için açıktır. Ancak rivayeti âhâd kabul edenler için hadis Hanefilere göre vâcib olur, farz olmaz. Bu da iki farklı kişi için iki farklı durum ortaya koyar. Bu yüzden âhâd haberleri değerlendirirken bu ince ayrıntıya dikkat etmek gerekir.

689 İbn Mace, *Sayd*, 18/3246; Malik b. Enes, *Muvatta*, *Sayd*, 12.

690 Ünal, İsmail Hakkı, İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu, Ankara 1994, s. 66.

IV- MÜCTEHİDLERİN METODLARINDAN KAYNAKLANAN FAKTÖRLER

Buraya kadar işlediğimiz konularda karşımıza sık sık çıkan mesele İslâm alimlerinin ihtilafları olmuştur. Bir çok konuda mutlaka muhalif bir görüş ortaya atılmış ve farklı yorumlara sebep olmuştur.

Hükmün, bizzat naslardan kaynaklanan bazı etkenlerle derecelere ayrıldığını, teklifi hükümlerin oluşumunda direkt etkili olduklarını önceki bölümlerde anlatmaya çalıştık. Bu bölümde ise İslâm fıkıh alimlerinin hükmün delaletine bakış tarzlarından, teklifin kapsamı ile ilgili görüşlerinden ve lafzın delaleti ile ilgili görüşlerinden bahsedeceğiz. Bunun amacı teklifi kıstasların fıkıhçılar nezdinde etken olduğunu ortaya koymaktır.

A- Hükmün Sübûtu ile İlgili Tartışmalar

Hükmün sübûtu ile ilgili tartışmaların temelinde delil vardır. Zira hüküm ancak delile göre sabit olur.⁶⁹¹

Hükmün delile göre sabit olması doğrudan doğruya teklifi hükümlerin sabit olmasında etken olan delilleri de içine alır. Burada ihtilafa konu olan tartışma hükmün kat'î bir delil ile sabit olması ve zannî bir delil ile sabit olmasının teklifi hükümlere etkisidir.

Tartışmanın merkezinde Hanefiler vardır. Zira Hanefiler hükmün kat'î veya zannî olmasına göre teklifi hükümleri yedi kısma kadar ayırırlar. Onlara göre özellikle farz-vâcib ayrımında ve haram-tahrimen mekrûh ayrımında hükmün kat'î veya zannî bir delil ile sabit olması temel etkindir.

Hanefilere göre, farz ve vacibin her ikisi de lazımdır. Ancak farziyyetin tesiri daha fazladır.⁶⁹² Farz, kat'î olarak ilim ve ameli gerektiren bir delil ile sabit olan hükümlere verilen isimdir.⁶⁹³ Vâcib ise delili zannî olan hükümlerdir. Fakat ameli gerektiren ve itaati gerekli olan bir hükümdür.⁶⁹⁴

691 Serahsî, a.g.e., I, 112.

692 Serahsî, a.g.e., I, 111; İbn Teymiye, a.g.e., s. 51.

693 Medkûr, a.g.e., s. 65.

694 Zerkeşî, a.g.e., I, 182.

Aynı durum haram ve tahrimen mekrûh için de geçerlidir. Eğer bir nehiy kat'i bir delil ile sabit olmuş ise bu haram adını alır. Delil zannî ise bu durumda nehiy tahrimen mekruh olarak adlandırılır.⁶⁹⁵

Sözü edilen kat'i delil, hanefilere göre sübutunda hiçbir şüpheye mahal bırakmayan, Kur'ân-ı Kerim, mütevatir ve meşhur sünnet ile sabit olan delillerdir.⁶⁹⁶ Bazı alimlere göre icma da kat'i bilgi ifade eder.⁶⁹⁷ Ayrıca lafzın sübutunun yanında, delaleti de kat'i olanlar bu kısma girer.⁶⁹⁸

Zannî deliller ise Hanefilerde, Kur'ân-ı Kerim ve mütevatir yada meşhur sünnetin dışında kalan bütün delillerdir. Bunlar, âhâd haberler ve delaleti yada sübûtu kat'i olmayan diğer mebhaslardır.⁶⁹⁹ Âmidî gibi bazı alimlere göre icma da zan ifade ettiğinden zannî bir delil sayılır.⁷⁰⁰

Hanefilerin hüküm ile ilgili bu ayırımının sonucu, teklîfî hükümlerin derecelenmesinde yukarıda açıkladığımız gibi farklılığa sebep olmaktadır. Bu durumu örneklerle açıklamak daha uygun olacaktır.

Namaz, Hanefilere göre farzdır. Çünkü sübûtu kat'i bir delil olan Kur'ân-ı Kerim iledir. Nitekim Allahu Teâlâ "namaz kılın zekat verin"⁷⁰¹ buyurmaktadır. Yine namazda Kur'ân'dan bir bölüm okumak farzdır. Zira Allah "namazda Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun"⁷⁰² buyurmaktadır. Bir önceki ayete göre yine zekatın farziyeti sabit olmaktadır.

Cinayet işleyerek insan öldürmek haramdır. Delili kat'i olan Kur'ân-ı Kerim'dir. Ayette "nefislerinizi öldürmeyin"⁷⁰³ buyrulur. İçki içmek, kumar oynamak vs. haramdır. Zira delili Kur'ân-ı Kerimdir: "içki, kumar, putlar ve fal, ancak şeytan işi pisliklerdir. Onlardan uzak durun ki, kurtuluşa eresiniz."⁷⁰⁴ Bu ve buna benzer bir çok Kur'ân ayeti kat'i olarak haramlığı ifade eder.

Yine Hz. Peygamber'den nakledilen:

695 Medkûr, a.g.e., s. 65.

696 Beyânûnî, a.g.e., s. 76.

697 Şevkânî, a.g.e., s. 78.

698 Beyânûnî, a.g.e., s. 76.

699 Zerkeşî, a.g.e., I, 182.

700 Şevkânî, a.g.e., s. 79.

701 Bakara, 2/110.

702 Müzzemmil, 73/10.

703 Nisâ, 4/29.

704 Mâide, 5/90.

"Kim bana yalan isnad ederse cehennemdeki yerini hazırlasın"⁷⁰⁵ hadisi de mütevatir hadislerdendir ve kat'î bir delil olduğu için Hz. Peygamber'e yalan haber isnadının haram kılınmasıdır.

Hanefilerde, delil zannî olur ve bir emir söz konusu olursa vâcib, nehiy söz konusu olursa tahrîmen mekrûh olmaktadır. Buna göre Hz. Peygamber'den âhâd bir haberle rivayet edilen bir hadis zan ifade ettiğinden hükmü farzdan ve haramdan düşük olacaktır. Çünkü âhâd haber yakîn bilgi ifade etmez. Bu da ravide hata ihtimali olmasına dayanır. Amel için gerekli bir delil olması ravi ile ilgili bir hüsnü zandır.⁷⁰⁶

Örneğin namazda Kur'ân okunması kat'î bir delil ile farz iken fatiha suresinin okunması vâcib'tir. Çünkü bu Hz. Peygamber'in şu hadisi ile sabittir: "Namazda fatiha okumayanın namazı olmaz."⁷⁰⁷ Bu haberde âhâd bir haber olduğundan Hanefiler buna farz değil vâcib demişlerdir.⁷⁰⁸ Ayrıca namazda ta'dil-i erkân, tavafta temizlik, hacda sa'y, umre ve vitr âhâd haberle belirlendiğinden vâcib adını alırlar.⁷⁰⁹

Serahsî bunun için der ki: "kim âhâd haberle sabit olanı farz yaparsa nas'da fazlalık meydana gelir. Örneğin, rûku ve secdenin aslı nas ile sabittir. Ta'dil-i erkân ise âhâd haber ile sabittir. Eğer ta'dili terk ederek namazı fasid kılsak âhâd haberin hücciyetini yükseltmiş, kat'î bir nas seviyesine çıkarmış oluruz. Bu durum vitir ve tavafta taharet için de böyledir."⁷¹⁰

H. Peygamber'in şu hadisi de tahrîmen mekruha örnektir. Çünkü âhâd bir hadistir: "Sizden biriniz kardeşinin alışverişi üzerine alışveriş yapmasın ve kardeşinin istemekte olduğu kızı istemesin."⁷¹¹ Bu hadise göre müslümanlar birbirlerinin alışverişini veya nişanın bozmaktan men ediliyorlar. Bu men âhâd bir haberle geldiğinden Hanefiler buna haram değil tahrîmen mekrûh demişlerdir.⁷¹²

Ancak fıkıh alimlerinin çoğu Hanefilerin yapmış olduğu bu ayırımı katılmazlar. Onlara göre hüküm tüm durumlarda k at'idir. Delili kat'î veya zannî

705 Buhârî, *İlm*, 38; Müslim, *Zühd*, 72; Ebû Davud, *İlm*, 4.

706 Serahsî, a.g.e., I, 112; Beyânünî, a.g.e., s. 205.

707 Tirmîzî, *Mevâkîf*, 69; İbn Mace, *İkâmet*, 11.

708 Serahsî, a.g.e., I, 112.

709 Serahsî, a.g.e., I, 111.

710 Serahsî, a.g.e., I, 112.

711 Ahmed b. Hanbel, II, 108.

712 Medkûr, a.g.e., s. 65.

olmuş önemli değildir. Zira zan hukukî kaidelerde kat'î bir ilim menzilesindedir. Delil zanni ise de hüküm kat'îdir. Çünkü hükmün sübutu zann-ı galip olduğunda kat'î olur.⁷¹³

Alimlerin çoğunluğuna göre farz ve vacip arasında bir fark yoktur. Vâcib fıkıhta, terkinin içinde bulunulan durum sebebiyle kötöleme ve cezaya sebep olarak belirlenen bir hitâbtır. Bu anlam farz için de geçerlidir. Haramın kat'î ve zannî diye ayrılması da aynı duruma örnektir. Buradaki ihtilaf sadece lafzidir.⁷¹⁴

Örneğin şahitlerin sözü ile bir hakimin hüküm vermesi zanni bir durumdur. Fakat zanna göre hüküm katiyeti vâcib olan bir doğrudur.⁷¹⁵

Hanefilerin bu ayırımına diğer bir eleştiri noktası da bir fiil için iki farklı hükmün ortaya çıkmasıdır. İlki bize göre olan hüküm, diğeri ise Hz. Peygamber'den âhâd olarak bir hadis rivayet eden sahabiye göredir. Herhangi bir konuda Hz. Peygamber'den işitilen bir hadis onu işiten ve rivayet eden sahabi için sıhhat ve şüphe sorunu olmadığından dolayı yakîn ve kat'î bir bilgi ifade eder. Bu durumda sahabî için hadiste emredilen şey farz, nehy edilen şey de haram olacaktır. Ancak hadisin bize göre hükmü, âhâd rivayetin sıhhatine dair şüphe bulunduğu için değişir. Sahabeye göre farz olan bizim için vacip, haram olan da bizim için tahrîmen mekrûh olacaktır. Bu durum fıkıhta bir ikiliğe yol açmaktadır.⁷¹⁶

Bu tartışmalar ışığında her iki görüş sahiplerinin de haklı taraflarının olduğu görülmektedir. Hükmün kat'î ve zannî olarak sabit olması kesin olsa da Hanefilerin bunun sonucu olarak farz ve vâcibde, haram ve tahrîmen mekrûh'ta yapmış oldukları ayırım yukarıda görüldüğü gibi bazı sorunlara yol açmaktadır. Böyle bir durumda sahabi örneğin fatiha okumayı terk ederse namazı batıl olurken, Hanefî okumaz ise namazı geçersiz sayılmayacaktır. Zira Hanefîye göre yapılan bu ayırım, teklîfî hükümleri sınıflandırılmasında faydalı olsa da yukarıdaki gibi bir durumda sakıncalar doğurmaktadır. Bu problem çözülrse Hanefilerin yapmış oldukları bu ayırım ayrıntıları açıklamak bakımından daha isabetlidir.

B- Teklifin Kapsamı ile İlgili Tartışmalar

Teklîfî hükümlerin çeşitlerini açıklarken bazı alimlerin teklifi hükümleri diğerlerine göre daha dar bir çerçeveye soktuklarını görmüştük. Bunun en belirgin

713 Zerkeşî, a.g.e., I, 123.

714 Âmidî, a.g.e., I, 87-88; Zerkeşî, a.g.e., I, 182; Gazzâlî, el-Menhûl, s. 77.

715 Zerkeşî, a.g.e., I, 123.

716 Zuhaylî, a.g.e., I, 47-48; Şa'ban, a.g.e., s. 208.

olanı mübah ile ilgili görüşlerdi. Teklîfi hükümleri belirlerken ortaya çıkan bu problem teklifin yapısı ve kapsamı ile ilgilidir. Konuya teklifin tanımı ile başlamak uygun olacaktır:

“Teklif: kendisinde külfet ve meşakkat bulunan şeydir. Teklifi hükümde kendisinde külfet ve meşakkat bulunan bir hükümdür.”⁷¹⁷

Bu tanıma göre özellikle iki konuda, mendûb ve mübah konusunda ihtilaf söz konusudur. Alimler bunların teklîfi ahkama girip girmediğinde ihtilaf etmişlerdir.

1- Mendûb Teklîfi Hükümlere Dahil midir?

Açıkladığımız gibi alimler mendûb'un teklîfi hükümlerden olup olmadığına ihtilaf etmişlerdir. Alimlerin bir kısmına göre mendûb teklife dahil değildir. Diğer bir kısım da mendubun matlub olması sebebiyle teklife dahil olduğunu söylerler.⁷¹⁸

Mendûbun teklîfi hükümlerden olmadığını söyleyenlerin delileri şöyledir:

Teklif kendisinde külfet ve meşakkat olan şey ile olur. Mendûb ise bir şeyin yapılması veya terki arasında muhayyer olmak ve sorumlu olmamak konusunda mübah ile eşittir. Ancak yapana sevap verilmesi bunun fazlasıdır.⁷¹⁹

Ancak mendûbun teklîfi bir hüküm olduğunu söyleyenlere göre ise durum farklıdır. Onlara göre, mendûb, mükellef için külfet ve meşakkatten hali değildir. Teklif manası onu da kapsar. Eğer teklifin tanımını: Kendisinde külfet olan bir şeyi emretmek ve külfet olan bir şeyden uzak tutmak için nehy etmek” şeklinde yaparsak, nedb ve kerahet de teklife girer.⁷²⁰ Kerahetin durumu nedb ile aynıdır. Bu konudaki ihtilaf nedb hakkındaki görüşlerle farklılık arz etmez.⁷²¹

Mendûb, sevap için bir sebeptir. O zaman sevaba ulaşmak için böyle bir fiil işlendiğinde bu fiil vâcib bir fiil gibi meşakkat içerir. Eğer onu terk ederse yaptığında gelecek olan sevap gerçekleşmez. Bu da fiilin yapılmasından daha meşakkatlidir. Kısaca, şâri'in hükmünün yapma üzerine sevaba sebep olması onun teklîfi hüküm olmasını gerektirir.⁷²²

717 Âmidî, a.g.e., I, 105.

718 Hudarî, a.g.e., s. 31.

719 Âmidî, a.g.e., I, 105.

720 Beyânûnî, a.g.e., s. 185, Âmidî, a.g.e., I, 105.

721 Zerkeşî, a.g.e., I, 299.

722 Âmidî, a.g.e., I, 105; Şâtıbî, a.g.e., I, 123.

Eğer, teklîfi, külfet olan bir şeyi bağlayıcı şeklinde tarif edersek o zaman nedb ve kerahet tekliften çıkar. Zira nedb ve kerahetin talebinde ilzam yoktur.⁷²³

Burada ihtilaf tamamen lafzidir. Bunun bir sonucu da yoktur. Çünkü her iki taraf da mendûbun matlub olduğunda görüş birliği içindedirler. Ancak bir grup ilzam olmadığı için mendubu teklif ismi altına almazken, diğeri almaktadır.⁷²⁴

2- Mubah Teklîfi Hükümlere Dahil midir?

Teklîfi hükmün tanımında kendisinde külfet ve meşakkat bulunan bir şeyin istenmesinden bahsetmiştik. Tanımda geçen meşakkat ve talep kavramları mubahın teklife dahil olup olmadığı konusunda ihtilafa sebep olmuştur.

Bazı fakihler mubahın teklîfi ahkamdan olmadığını savunurlar. Çünkü teklif külfet ve meşakkat olan bir şeyin istenmesi ile olur. Bu durum mubah da ise yoktur. Zira mubah, bir şeyin yapılması ve ter edilmesi arasında muhayyer kalmaktır. Bunda bir talep ve külfet yoktur. Bu sebeple böyle düşünen fakihler mubaha tahyirî hüküm demişlerdir.⁷²⁵

Mubahın teklife dahil olduğunu söyleyenlere göre ise, mubah teklîfi bir hükümdür. Çünkü mana üzere, biz bize bildirilen şeyin mubah olduğuna inanmakla mükellefiz. Bu sebeple mubah teklife dahildir.⁷²⁶

Yine hükmün şâri' tarafından gelen bir hitâb olmasına göre de mubah teklif kapsamına girmektedir. Çünkü mubah, ilmin bir bilen, zikrin bir söyleyen gerektirmesi gibi, bir mubah kılan gerektirir. Bu mubah kılıcı, hitabıyla, yapma ve yapmama arasında muhayyer bırakan, Allah'tır. Eğer herhangi bir hitap yoksa, muhayyer bırakma olmayacağı gibi, ibaha da yoktur. Eğer, bir şeyin mubah oluşu ile, yapma ve yapmama hususunda herhangi bir sıkıntının olmadığı kastediliyorsa, anlamda isabet etmişler, fakat lafızda hata etmişlerdir. Çünkü yapıp yapmadıklarında herhangi bir sıkıntı olmadığı halde, hayvanın, çocuğun ve delinin fiili mubahlık ile vasıflanamaz.⁷²⁷ Bu sebeple Allah'tan gelen muhayyer bırakan bir hitâb, mükellef bir sorumluluk ve meşakkat olmadığını ifade eden teklîfi bir hitabtır.

723 Beyânûnî, a.g.e., s. 185.

724 Beyânûnî, a.g.e., s. 186.

725 Âmidî, a.g.e., I, 109; Medkûr, a.g.e., s. 107-108; Zerkeşî, a.g.e., I, 278.

726 Zerkeşî, a.g.e., I, 278.

727 Gazzâlî, Mustasfâ, I, 84.

C- Lafzın Delaleti ile İlgili Tartışmalar

Kelime ve cümlelerin, belirli anlam ve hükümleri ifade etmek için konuldukları bilinmektedir. İnsanlar bazı hüküm ve manaları da söz yerine sükût ve işaretiyle ifade ederler. Bu durumda mana ve hükmün kendisi ile bilindiği delalet tabiri üzerinde durulması gerekir.

Usûlcüler delaleti, lafzî delalet ve lafzî olmayan delâlet şeklinde ikiye ayırırlar. Hanefîler, lafzî olmayan delâleti dört kısma ayırırlar ve hepsine birden zarûret beyanı derler:⁷²⁸

1- Söylenenden Söylenmeyen Lüzumu

Meselâ “eğer çocuğu yoksa ve ebeveyni ona varis olmuşsa, annesine üçte bir vardır”⁷²⁹ manasındaki ayette babanın söylenmemiş olan üçte iki hakkı annenin söylenmiş olan hissesinden geri kalan olarak anlaşılır.

2- Vazifesi Gereği Açıklama Yapanın Sükût Ettiği Andaki Halinin Delaleti

Hz. Peygamber’in bir şey karşısında sükût etmesi buna örnektir.⁷³⁰

3- Susanın sükûtunu zarar ve aldatmayı önlemek üzere, söyleme gibi bir delalet kabul etmek

4- Sözdeki kısaltmaların delaleti

Lafzî delalete gelince, Kur’ân ve sünnetteki şer’î nasların ortaya konması için sadece lafzın kendisi ve ibaresi yeterli görülmemiştir. Bununla birlikte lafzın delaleti hakkında alimler, sayısında ve isimlerinde ihtilaf etseler de bir çok farklı çeşit ortaya koymuşlardır.⁷³¹ delalet konusundaki bu ayırımın bir tarafında fakihlerin çoğunluğu varken, Hanefîler farklı bir yol izlemişler ve ileride göreceğimiz çeşitleri ortaya koymuşlardır.⁷³²

Başka bir grup alim ise ilk önce mantuku ile sonra mefhumu muvafıkı ile ve üçüncü olarak mefhumu muhalifi ile delalet ettiği görüşündedirler.⁷³³

Her iki grup da şârî’ nazarında bütün bu delalet çeşitlerinin muteber olduğunda ve istinbat yapacak kişinin bunu anlamaya ve ona karşı daha güçlü bir

728 Âmidî, a.g.e., I, 16-17.

729 Nisâ, 4/11.

730 Karaman, a.g.e., s. 92.

731 Şelebî, Muhammed Mustafa, *Usûli’l-Fıkhi’l-İslâmî*, Beyrut ts., s. 487.

732 bkz. Serahsî, a.g.e., I, 236; Haskefî, a.g.e., s. 161 vd.

733 Gazzâlî, *Mustasfâ*, II, 162 vd.; İbn Teymiye, a.g.e., s. 309 vd.

nas bulamadığı sürece onunla amel etmeye hevesli olması konusunda müttefiktirler.⁷³⁴

Her fıkıh aliminin lafzın delaleti konusunda farklı yöntemleri vardır. Burada özellikle Hanefilerin ve cumhur ulemanın taksimlerinden bahsedeceğiz. Çünkü Hanefiler lafzın manaya delaletinde diğer çoğunluktan ayrılırlar.

1- Hanefilerin Taksimi

Hanefiler lafzı bu itibarla dört kısma ayırırlar.⁷³⁵

- a- İbârenin delâleti (nassın ibâresi),
- b- İşâretin delâleti (nassın işâreti),
- c- Nassın delâleti (delâletin delâleti),
- d- İktizanın delâleti (nassın iktizası)

Burada düşünülmesi gereken bir nokta; zahir, müfesser ve muhkeme mukabil olan delâleti açık kısımlarda zikredilen husus, nas ile murad olunan şey değildir. Bilakis ondan murad her sözün ibaresiyle, işaretiyle, delâletiyle ve iktizasıyla kendisinden anlaşılan mânaya delâlet etmesidir. Öyle ki, onun zahir ve nas veya müfesser ya da muhkem yahut hafî, âmm veya hâss, sarîh ya da kinâye olması önemli değildir.⁷³⁶ Lafzın delâlet ettiği mâna önemlidir.

Şimdi Hanefilerin ortaya koyduğu delâlet çeşitlerini sırasıyla görelim:

a- Nassın İbâresi (Dâl bi'l-İbâre)

Nassın ibaresi, lafzın kendi sîgasından derhal anlaşılan mânâyâ delâletidir.⁷³⁷ Bu cümledeki kelimelerden anlaşılan manadır. Nas bu hüküm için sevk olunmuştur. Sevkin aslî veya tebeî olması ayrıdır. Nassın ibaresi, zahir, nas, müfesser, muhkem, âmm, hâs olabilir.⁷³⁸

İbâresiyle sabit olan hükümde nassın içeriği açık olduğu için fazla ve derinlemesine bir düşünme gerekli değildir.⁷³⁹

734 Şelebî, a.g.e., s. 487.

735 El-Hasan, Halife Babekr, Menâhicü'l-Usûliyyîn fî Turuki Delâleti'l-Elfâzi'l-Ahkâm, Kâhire 1989, s. 57.

736 Şelebî, a.g.e., s. 489.

737 Serahsî, a.g.e., I, 236; Şelebî, a.g.e., s. 489; Haskefî, a.g.e., s. 161.

738 Atar, a.g.e., s. 226.

739 Serahsî, a.g.e., I, 236.

Örnekler: Allahu Teâlâ buyurur ki;

“Sizden her kim ramazan ayına erişirse oruç tutsun, kim da hasta veya yolculukta ise tutamadığı günler sayısınca diğer günlerde kaza etsin.”⁷⁴⁰

Bu nas ibâresiyle, ramazan ayında olduğunu bilen, ancak hasta veya yolcu olmayan her mükellefe orucun farz olduğuna delalet eder. Bu nassın kendisi için sevk edildiği aslî maksadıdır.

“Allah’ın insanlar üzerindeki hakkı, gitmeye gücü yetenler için beytullahı haccetmektir.”⁷⁴¹

Bu ayet ibaresiyle mükelleflerin eğer maddî güçleri yetiyorsa Kâbe’yi hac etmelerini gerekli olduğunu vurgulamaktadır. Ayetin temel maksadı budur.

“Namaz kılın, Zekat verin.”⁷⁴²

Ayetin ibaresi açıkça namaz ve zekatın farziyyetine delalet etmektedir. Nas bu hükmü ifade etmek için sevk olunmuştur.

“Allah alış-verişi helal, faizi haram kıldı.”⁷⁴³

Bu nas da ibaresiyle iki şeye delâlet eder: İlki, alış-veriş ile faizli muamele arasında bir fark olduğunun açıklanmasıdır. İkincisi ise alış-verişin helal ve mubah olduğu, faizin ise haram olduğudur. Ayetin ibaresi açıkça bunlara delalet eder.

b- Nassın İşâreti (Dâl bi’l-İşâre)

Ne aslen, ne de tebeî olarak kendi ifadesi için sevk olunmayan mânâya bizzat işâret eden lafızdır.⁷⁴⁴

Nassın işâreti, fazla düşünmeksizin lafızdan mânâ çıkarılabilen hükümdür.⁷⁴⁵ Yani kelimadan anlaşılır, fakat bizzat ibareden elde edilmez.⁷⁴⁶ Buna fazla düşünmeye gerek duyulmadığı için tazammunun delâleti de denir.⁷⁴⁷

740 Bakara, 2/185.

741 Âlû İmrân, 3/97.

742 Nur, 24/56.

743 Bakara, 2/275.

744 Şelebî, a.g.e., s. 491; Zuhaylî, a.g.e., I, 350.

745 Serahsî a.g.e., I, 236; Karaman, a.g.e., s. 93.

746 Atar, a.g.e., s. 226.

747 Haskefî, a.g.e., s. 162.

Nassın bu delâleti eğer yüzeysel bir düşünme ile anlaşılabilir kadar açık olursa zahir, derinlemesine, dikkatli bir düşünmeye ihtiyaç duyuyorsa buradaki delâlet de hafî olur. Bunu ancak bazı müctehidler anlarlar.⁷⁴⁸

Zahir işâretin örnekleri:

“Oruç günlerinin gecesi kadınlarınızla ilişkide bulunmanız size helal kılındı” ayetinde devamla “şimdi onlarla cinsi münasebette bulunun ve Allah’ın sizin için takdir buyurduğunu isteyin ve fecrin beyaz ipliği, siyah iplikten sizce seçilinceye kadar yiyin, için; sonra da ertesi akşama kadar orucu tam tutun.”⁷⁴⁹

Bu ayet ibaresiyle eşlerle cinsel ilişkiye girmenin, yemenin, içmenin güneş doğana kadar gecenin tüm kısımlarında mubah olduğuna işaret eder. O da nassın ifadesinin sevk olunduğu manadır.

İşareti ile de, cünûb iken güneş doğana kadar kalan birinin orucunun sahih olduğunu da ifade eder. Çünkü eş ile gecenin tüm bölümlerinde ilişkiye girmenin mubah olması cünûb olarak sabahlamayı gerektirebilir. Bu yüzden oruçla mükellef olan kişi orucun ilk saatlerinde cünûb olabilir. Ayet böyle bir durumun oruca engel olmadığını işârî olarak bildirmektedir.⁷⁵⁰

“Ey iman edenler! Birbirinize belli bir süre için borçlandığınızda onu yazın. Aranızda bir kâtib adaletli yazsın.”⁷⁵¹

Bu ayet ibaresiyle borçlunun borcunu yazmasının mubah olduğunu, işâretiyle de yazılı vesikanın bir delil olduğunu göstermektedir.

“Eğer bilmiyorsanız bilenlere sorunuz.”⁷⁵²

Bu nas ibaresiyle insanların bilmedikleri konuları bilenlere sormalarının gereğini ifade ederken, işaretiyle de kendilerine soru sorulabilmesi için alimlerin yetiştirilmesinin gereğini ifade etmektedir.⁷⁵³

“Annelerin maruf vechile yiyeceği, giyeceği çocuk kendisinden olan babaya aittir.”⁷⁵⁴

748 Şa’ban, a.g.e., s. 335; Şelebî, a.g.e., s. 492.

749 Bakara, 2/187.

750 Şelebî, a.g.e., s. 493.

751 Bakara, 2/275.

752 Nahl, 16/43.

753 Atar, a.g.e., s. 226.

754 Bakara, 2/233.

Bu ayet ibaresiyle annenin her türlü nafakasının babaya ait olduğuna delâlet eder. İşâretiyle de çocuğun nesebinin babaya ait olduğuna delalet eder. Çünkü çocuk lâm harfi ile babaya izâfe edilmiştir. Bu da çocuğun kendisine nisbetinin özel olduğuna delalet eder.⁷⁵⁵ Bunu Hz. Peygamber'in şu hadisi de destekler:

"Sen ve malın babana aitsiniz."⁷⁵⁶

Hafî işâretin örnekleri:

"Biz insana ebeveynine iyi muamele etmesini tavsiye ettik. Anası onu zahmetle taşıdı ve zahmetle doğurdu. Taşınması ve sütten kesilmesi otuzaydır."⁷⁵⁷

"Biz insana, ebeveynine (iyi davranmasını) tavsiye ettik. Anası onu zaafiyetten zaafiyete düşerek taşımıştır. Onun ayrılması da iki yıl içinde olmuştur."⁷⁵⁸

Bu iki ayetteki maksat, ebeveyne iyi davranmayı tavsiye etmek ve annenin üstünlüğünü onun çektiği sıkıntıları açıklamaktır. Her iki ayetin bu manaya delâleti, ibârenin delâletine örnektir. Fakat bu ayetlerden işâret yoluyla, en az hamilelik süresinin altı ay olduğu da anlaşılmaktadır. Çünkü birinci ayet, hamilelik ve sütten kesme süresinin otuz ay olarak belirlemiştir. İkinci ayet de sütten kesme süresini iki yıl olarak takdir etmiştir. Bu iki mananın birlikte ele alınmasıyla çıkarılması gerekli olan bir mânâ daha vardır ki, bu da otuz aydan artı kalan altı aylık sürenin, hamileliğin asgarî süresi sayıldığıdır. Bu mânâyı sahabenin çoğu fark etmemiş, sadece Abdullah b. Abbas bu mânânın farkına varmıştı. Ashaba açıklayınca da tasvîb edilmiştir.⁷⁵⁹

c- Nassın Delâleti (Dâl bi'd-Delâle)

Nassın delaleti, mantukun yani nasda zikredilen şeyin hükmünün ortak illet sebebiyle, meskût anh yani nasda zikri geçmeyen şey hakkında sabit olduğuna delâlet eder.⁷⁶⁰

755 Serahsî, a.g.e., I, 237.

756 Ebû Dâvud, *Büyû'*, 79; İbn Mâce, *Ticâret*, 64.

757 Ahkâf, 46/15.

758 Lokman, 31/14. ,

759 Serahsî, a.g.e., I, 257.

760 Zeydan, a.g.e., s. 361; Karaman, a.g.e., s. 93; Zuhaylî, a.g.e., I, 353.

Aynı zamanda fahva'l-hitâb da denilen nassın delaletinin hücciyetinde ihtilaf yoktur. İctihada gerek olmaksızın kelamın siyakından anlaşılabilen hükümdür.⁷⁶¹

Nassın delâleti lügavî bir delalettir. Serahsî'nin tanımı da bu yöndedir: Nassın delaleti ile sabit olan hüküm, re'y ile istinbat ederek değil, lügavî nazmın mânâsı ile sabit olan hükümdür.⁷⁶²

Şâfiîler buna "mefhûmu muvâfakat" adını verirler. Bazen de celi kıyas olarak zikrederler.⁷⁶³ Ancak Hanefîlere göre hüküm nasda lügavî olarak bilinen bir mânâ ile sabit olduğundan nassın delaletidir, kıyas olmaz.⁷⁶⁴ Çünkü kıyasta icthad şarttır.⁷⁶⁵

Örnekler:

"Anne ve babana "öf" bile deme"⁷⁶⁶ ayeti, ibaresiyle ebeveyne öf demenin haramlığına delâlet etmektedir. Kişi öf demekle ebeveyne eziyet etmiş olur. Bu ayette en aşağı olan zikredilerek en üst olan kastedilmiştir.⁷⁶⁷ Şu halde ebeveyne öf demek haram olursa, onları dövmek, onlara hakaret etmek ve daha kötü eziyetlerde bulunmak kat be kat haramdır.⁷⁶⁸

"Size anneleriniz, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeşlerinizin kızları, kız kardeşlerinizin kızları ile nikahlanmak haram kılındı."⁷⁶⁹

Bu ayet ibaresiyle adı geçen yakın akrabalar ile evlenmeyi haram kılmaktadır. Fakat ibarede nineleri ve torunları zikredilmemektedir. O zaman tahrîmin illeti, sevmek ve saygı duymayı gerektiren bir yakınlık şeklinde nesebe dayalı bir akrabalık olduğunda bu, ninelerde ve torunlarda da mevcut olduğundan tahrîm bunları da kapsar, bunun için icthada gerek yoktur. İlet bilindiğinden ilk bakışta anlaşılır.⁷⁷⁰

761 İbn Teymiye, a.g.e., s. 310.

762 Serahsî, a.g.e., I, 241; Haskefî, a.g.e., s. 163.

763 İbn Teymiye, a.g.e., s. 310.

764 Serahsî, a.g.e., I, 241.

765 Şelebî, a.g.e., s. 496.

766 İsrâ, 17/23.

767 İbn Teymiye, a.g.e., s. 310.

768 Zeydan, a.g.e., 362.

769 Nisâ, 4/23.

770 Şelebî, a.g.e., s. 497.

“Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, kesinlikle karınlarına sadece bir ateş doldururlar ve yarın çılgın bir ateşe yaslanırlar.”⁷⁷¹

Ayet ibaresiyle, yetimlerin mallarının haksız yere yenmesinin haram olduğunu ifade etmektedir. Nassın delaletiyle anlaşılmaktadır ki, yetimlerin mallarına verilecek her türlü zarar da haramdır. Yakmak, dağıtmak, tahrip etmek, vs.

d- Nassın İktizâsı (Dâl bi'l-İktizâ)

Şer'an, sözün doğruluğunun ve sıhhatinin kendisine bağlı olduğu mânasının gereğine delâlet eden lafızdır.⁷⁷² İktizâ lügatte talep demektir.⁷⁷³ İktizânın delâleti de nasda belirtilen hükme fazladan eklenen bir şeydir.⁷⁷⁴

Örnekler:

“Anneleriniz, kızlarınız... size haram kılındı”⁷⁷⁵ ayetinde annelerin ve kızların haram kılındığı ifade edilmektedir. Ancak haram kılınan anneler yada kızları değil, onlarla nikahlanmaktır. Bu durumda ayetin manası “annelerinizin ve kızlarınızın nikâhı size haram kılındı” şeklinde olur.

“Ölü, kan, domuz eti... size haram kılındı”⁷⁷⁶ ayeti ölü, kan ve domuz etinin haram kılındığını ifade etmektedir. Ancak haram kılınan ölü, kan ve domuz eti değil bunların yenilmesi, satılması, vs. dir.

“Ümmetimden, hata, unutmaya ve zorlandıkları söz ve fiilleri kaldırılmıştır”⁷⁷⁷ hadisi ise ümmetten hata, unutmaya ve zorlamanın kaldırıldığı ifade edilmektedir. Fakat hadiste kast olunan mânâ, hatanın ve unutmanın kaldırılması değil, bu şekilde yapılan bir işten meydana gelen günah ve sorumluluktur.

e- Bu Delâletlerin Hükümü

Tahsîs veya te'vîl gibi kat'îlikten zannîliğe çeviren bir delil bulunmadıkça, bunlarla hüküm kat'î olarak sabit olur.⁷⁷⁸ Çünkü, ibarenin delâleti ve işaretin delâletinde hüküm, lafzın kendisi ile sabit olmaktadır. Nassın delâletinde, hüküm,

771 Nisâ, 4/10.

772 Şelebî, a.g.e., s. 498; İbn Teymiye, a.g.e., s. 313; Karaman, a.g.e., s. 94.

773 Zeydan a.g.e., s. 363; Zuhaylî, a.g.e., I, 355.

774 Serahsî, a.g.e., I, 248; el-Hasen, a.g.e., s. 85.

775 Nisâ, 4/23.

776 Mâide, 5/3.

777 İbn Mâce, Talak, 16.

778 İbn Teymiye, a.g.e., s. 310.

dil itibariyle sözden anlaşılan illete bağlanmakta, hükmün gayesi ve illeti vasıtasıyla da olsa hüküm nasla sabit olmaktadır. O yüzden bu delaletle sabit olan hüküm, kıyasla sabit olan hükümden daha kuvvetlidir.⁷⁷⁹

Bununla birlikte bu delalet çeşitleri de Hanefilerce delâlet kuvvetine göre kendi içlerinde sıralanırlar.⁷⁸⁰

İbarenin delâleti, işaretin delâletinden⁸ daha kuvvetlidir. Çünkü ibare bizzat kendisi ile nassın sevk olunduğu hükme delalet eder. İşaret ise, nassın sevk olunmadığı hükme delalet eder.

İşaret de nassın delâletinden daha kuvvetlidir. Çünkü işaretle lafız bizzat sığası ile arada vasıta olmaksızın delâlet eder. Nassın delâletinden ise lafız, hükmün ortaya konulduğu mânâya ancak bir vasıta ile delalet eder. bu sebeple bizzat delâlet eden ir lafız, vasıtalı olarak delalet edenden daha kuvvetlidir.

Nassın delâleti de iktizâdan kuvvetlidir. Çünkü iktiza ile sabit olan zarureten sabit olmuştur. Bu farklılıklar hükmün isbatında açık bir farklılığa sebep olmazlar.

2- Hanefîlerin Dışındakilere Göre Delâletin Taksimi

Bunlar Şafiîler, Hanbelîler ve Malikîlerden onlara muvafık olanlardır.

Bu grup lafızları mânâya delaletlerine göre ikiye ayırırlar: Delâletü'l-mantuk ve delâletü'l-mefhûm.⁷⁸¹

a- Delâletü'l-Mantuk

Mantuk, lafzın, sözde zikri geçen ve ifade edilen bir şeyin hükmüne delalet etmesi demektir.⁷⁸² Âmidî, mantuku "konuşma anında kat'î olarak lafzın delâletinden anlaşılan şeydir"⁷⁸³ şeklinde tanımlar. Mantukun iki kısmı vardır:

(1) **Sarih Mantuk:** Lafzın, lügavî olarak kendisi için vaz' olunan manaya delâletidir.⁷⁸⁴ Bu, Hanefîlerdeki nassın ibaresine benzemektedir.⁷⁸⁵ Orada verdiğimiz örnekler bunu için de geçerlidir.

779 Şa'ban, a.g.e., s.342; Zuhaylî, a.g.e., I, 357.

780 Şelebî, a.g.e., s. 500.

781 Şevkânî, a.g.e., s. 178.

782 Şa'ban, a.g.e., s. 344.

783 Âmidî, a.g.e., II, 63.

784 el-Hasen, a.g.e., s. 71.

785 el-Hasen, a.g.e., s. 78.

(2) Gayrı Sarih Mantuk: Lafzın iltizam yani lazıma delalet yolu ile hükme delâlet etmesidir. Gayr-ı sarihtir. Çünkü lafız kendisi için vaz' olunmamıştır.⁷⁸⁶

Gayrı sarih mantuk kendi içinde üç kısma ayrılır:

(i) İktizânın Delâleti: İktiza, Hanefilerin tanımlamasıyla aynıdır. Gazzâlî, "lafzın delâlet etmediği, doğrudan söylenmiş olmayan, fakat lafzın zaruretiden kaynaklanan bir delalet çeşididir" şeklinde tanımlar.⁷⁸⁷

Lafzın zarureti de şu durumlarda söz konusu olur:

- Sözü söyleyen kişinin doğru kabul edilebilmesi böyle bir iktizanın varlığına bağlı ise;

- Lafızla ifade edilen hususun şer'an var olabilmesi ancak böyle bir iktizanın varlığı ile mümkün oluyorsa.

- Lafızda ifade edilen hususun aklın sabit olabilmesi ancak öyle bir iktizanın varlığı ile mümkün oluyorsa.⁷⁸⁸

İşte bu durumlarda lafzın zarureti söz konusudur. Bununla ilgili örnekleri Hanefilerin taksiminde iktizanın delaletinde vermiştik.

(ii) İmâ'nın Delâleti: hükmen münasip vasfa izafesinden ta'lili anlamaktır.⁷⁸⁹

Örnekler;

"Erkek ve kadın hırsızın ellerin kesin."⁷⁹⁰

"Namaza kalktığınızda yüzlerinizi ve ellerinizi yıkayın."⁷⁹¹

Bu ayetler açıkça hırsızın elinin kesilmesi ve namaz için ellerin ve yüzün yıkanması hükümlerin ortaya koymaktadırlar. Aynı zamanda da, el kesme hükmünün illetinin hırsızlık olduğu ve abdest alma hükmünün illetinin namaz olduğu anlaşılır. Buna îmanın delaleti adı verilir.⁷⁹²

786 Şelebî, a.g.e., s. 505.

787 Gazzâlî, *Mustasfâ*, II, 162.

788 Âmidî, a.g.e., II, 61; Gazzâlî, *Mustasfâ*, II, 162.

789 Gazzâlî, *Mustasfâ*, II, 165.

790 Mâide, 5/38.

791 Mâide, 5/6.

792 El-Hasen, a.g.e., s. 104.

(iii) **İşâretin Delâleti:** Bununla, özellikle kast edilmeksizin lafza tabi olan şey ifade edilmektedir.⁷⁹³ Hanefîlerin tanımlaması ve örnekleri bunun içinde geçerlidir. Bu sebeple burada ayrıntıya girmiyoruz.

b- Delâletü'l-Mefhûm

Lafzın, sözde zikri geçmeyen ve ifade edilmeyen bir şeyin hükmüne delalet etmesi demektir.⁷⁹⁴

Bu, cumhura göre iki kısımdır:

(1) Mefhûmu'l-Muvafakat

Lafzın, inceleme ve ictihada gerek duyulmadan sırf dil unsuruna dayanarak anlaşılan illetteki müstereklik sebebiyle mantukun hükmünün meskût anı içinde sabit olduğuna delalet etmesidir.⁷⁹⁵ Muvafakat sözü geçin hüküm ile sözü geçmeyen hüküm arasındadır.

Buna daha önce Hanefîlerde nassın delâleti konusunda değinmiştir. Aynı örnekler bunun için de geçerlidir.

(2) Mefhûmu'l-Muhalefet

Sözün, mantukun hükmünün, hükümde dikkate alınan kayıtlardan birini taşıması sebebiyle meskût anı hakkında geçerli olmadığına delalet etmesidir.⁷⁹⁶

Mefhûmu muhalefet diye isimlendirilmesinin sebebi, meskût anı olan hükmün mantuk bih olan hükme muhalif olmasıdır.⁷⁹⁷ Mantukun hükmüne konan kayıtlar bakımından mefhûmu'l-Muhalefetin birçok çeşidi vardır:

Şevkânî (v. 1255) bunları on çeşit olarak zikreder;⁷⁹⁸ sıfat, illet, şart, aded, gaye, lakab, hasr, hal, zaman ve mekan.

Ancak genel olarak dört temel çeşit vardır:

⁷⁹³ Gazzâlî, *Mustasfâ*, II, 163.

⁷⁹⁴ Şevkânî, a.g.e., s. 178; Âmidî, a.g.e., II, 63; el-Hasen, a.g.e., s. 123.

⁷⁹⁵ İbnü'l-Hemmâm, Ebu'l-Hasen Alâuddin, (v. 803), *el-Kavâidu ve'l-Fevâidu'l-Usûliyye*, (thk. Muhammed Hamid), Beyrut 1983, s. 286; el-Hasen, a.g.e., s. 128; Şa'ban, a.g.e., s. 345.

⁷⁹⁶ Şelebî, a.g.e., s. 506-507; el-Hasen, a.g.e., s. 190.

⁷⁹⁷ Şa'ban, a.g.e., s. 345.

⁷⁹⁸ Şevkânî, a.g.e., s. 180-183.

(i) Mefhûmu's-Sıfat:

Bu bir vasıfla kayıtlanmış lafzın, o vasıf bulunmadığında, hükmünün zıddına delalet etmesidir. Burada vasıfla kayıtlanan şart gaye ve aded dışındaki her türlü kayıttır.⁷⁹⁹

Örneğin "saime olan koyundan zekat gerekir"⁸⁰⁰ hadisi ibaresi ve mantuku ile merada otlatılan koyunlara zekatın düştüğüne delalet ederken, mefhumu muhalifi ile, merada otlamayıp evlerde beslenen koyunların zekata tabi olmadığı anlaşılır.⁸⁰¹

"Sizden her kim, hür olan mümin kadınlarla nikahlanmaya güç yetiremiyorsa, ona da mâlik olduğunuz mümin cariyelerinizden (birini nikahlayın)"⁸⁰² ayetinde, mecbur kalındığında mümin kölelerle nikahlanmak mübah kılınmıştır. Ayet mefhumu muhalifi ile mümin olmayan kölelerle nikahlanmayı da nehyetmektedir.⁸⁰³

(ii) Mefhumu's-Şart

Şarta bağlı bir hüküm ifade eden lafzın, şart bulunmadığında zıddının sübutuna delalet etmesidir.⁸⁰⁴

Burada şarttan murad, lügavî şarttır. Buna şart edatları da dahildir.⁸⁰⁵

Örnekler;

"Eğer hamile iseler, doğuruncaya kadar nafakalarını temin edin"⁸⁰⁶ ayeti ibaresiyle bâin olarak boşanan bir kadın eğer hamile ise, doğuruncaya kadar nafakasının boşayan kocaya ait olduğuna delalet eder. Mefhumu muhalifi ile de eğer hamilelik yoksa nafaka hükmünün de olmadığına delalet eder.⁸⁰⁷

(iii) Mefhûmu'l-Gaye

Kendisindeki hükmün bir gaye ile kayıtlı bulunduğu lafzın, sorası ve ötesi hakkında bu hükmün zıddına delalet etmesidir.⁸⁰⁸

799 Şelebî, a.g.e., s. 507; el-Hasen, a.g.e., s. 199.

800 Neseî, Fer', 2; Ahmed b. Hanbel, a.g.e., V, 76.

801 Gazzâlî, Mustasfâ, II, 167.

802 Nisâ, 4/125.

803 Zeydan, a.g.e., s. 367.

804 Şevkânî, a.g.e., s. 181; Âmidî, a.g.e., II, 84; el-Hasen, a.g.e., s. 128.

805 Şelebî, a.g.e., s. 508.

806 Talak, 65/6.

807 Atar, a.g.e., s. 231.

808 Şevkânî, a.g.e., s. 182.

“Siz, fecirde beyaz iplik siyah iplikten ayrılıncaya kadar yiyin için sonra orucu geceye kadar tamamlayın.”⁸⁰⁹

Ayet mantuku ile Ramazan gecelerinde fecre kadar yeme, içmenin mübah olduğuna delalet eder.

Mefhumu muhalifi ile de bu hükmün zıddına delalet eder. Bu da bu gayeden yani şafağın sökmesinden sonra yeme ve içmenin haram olduğu anlamına gelir.⁸¹⁰

(iv) Mefhumü'l-Aded

Hükmün özel bir sayıya bağlanmasıdır. Bu sayı dışında bu hükmün zıddına delalet etmesidir.⁸¹¹

Örnekler;

“Namuslu kadınlara zina iftirası atıp, sonra dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun.”⁸¹²

Bu ayet mantuku ile iftira atanların sopa ile cezalandırılmasına delalet eder. Muhalifi ile de bu sayıdan fazlasının veya azının caiz olmadığına işaret eder.

(v) Mefhûmü'l-Lakab

Kendisindeki hükmün özel veya cins isme bağlanmış bulunduğu lafzın, bu hükmün başka özel ve cins isimlerde olmadığına delalet etmesidir.⁸¹³ Burada özel isimden maksat sıfata delalet etmeyen ve zata delalet eden lafızdır. Cins isimden maksat, sıfata delalet etmeyen ve cinse veya nev'e delalet eden lafızdır.⁸¹⁴

Örnekler;

“Muhammed Allah'ın Resûlüdür”⁸¹⁵ ayetinin mefhumu muhalifi Muhammed'den başkası Allah'ın resûlü değildir.

“Buğday zekata tabidir”⁸¹⁶ ayetinin mefhumu muhalifi de buğday dışındakilere zekat gerekmez anlamına gelir.

809 Bakara, 2/187.

810 Şelebî, a.g.e., s. 509.

811 Şevkânî, a.g.e., s. 181; el-Hasen, a.g.e., s. 231; Âmidî, a.g.e., II, 89.

812 Nûr, 24/4.

813 Âmidî, a.g.e., II, 90; Şevkânî, a.g.e., s. 182.

814 e-Hasen, a.g.e., s. 236.

815 Feth, 48/29.

816 Ahmed b. Hanbel, a.g.e., V, 179.

3- Mefhumü'l-Muhalifin Hüccet Oluşu

Mefhumu'l-Muhalifin lakab, vasıf, gaye ve aded kısımlarına ayrıldığını , görmüşük.

Ancak mezheplerin mefhumu muhalifin hüccet olup olmadığı konusunda ihtilaf ettikleri bilinmektedir. Burada bunu açıklamaya çalışacağız.

a- Lakab Mefhumu

Fakihlerin çoğu, lakab mefhumu ile amel olunmayacağı görüşünde ittifak halindedirler.⁸¹⁷

Meselâ "Muhammed Allah'ın elçisidir" sözünden ondan başkası Allah'ın elçisi değildir anlamı çıkarılamaz. Zira hükümde böyle bir tahsise mahal yoktur. Yine 'Ahmet doktordur' sözünden, Ahmet'ten başkası doktor değildir anlamı çıkarılamaz.⁸¹⁸

b- Vasıf, Şart, Gaye ve Aded Mefhumları:

Usulcüler, bu mefhumlarla naslar haricinde ihticacda bulunma hususunda ittifak halindedirler. Şer'i naslarda ise ihticacda bulunma konusunda ise ihtilaf etmişlerdir. Hanefiler bu mefhumlarla şer'i naslarla ihticacda bulunmazken, diğerleri hüccet olarak kullanmaktadırlar.⁸¹⁹

Hanefilerin görüşü:

Serahsi bu konuya girerken bu mefhumların naslar hakkında fasid olduğunu söylemektedir.⁸²⁰ Buna göre Hanefiler özellikle şer'i naslarda mefhumları hüccet olarak kullanmayı caiz görmezler.⁸²¹

Delilleri;

1- Mefhumu muhalif hüccet olarak alındığı zaman sözün fesada uğradığını gösteren naslar vardır.⁸²²

"Çocuklarınızı fakirlik kokusuyla öldürmeyin"⁸²³ ayetinde fakirlik kokusu sebebiyle çocukların öldürülmesi haram kılınmaktadır. Mefhumu muhalifini alırsak

817 Şelebî, a.g.e., s. 511; Âmidî, a.g.e., II, 90.

818 Ayrıntı için bkz. El-Hasen, a.g.e., s. 238-239.

819 Atar, a.g.e., s.233

820 Serahsî, a.g.e., I, 255ç

821 Şevkânî, a.g.e., s. 179; Serahsî, a.g.e., I, 255 vd.

822 el-Hasen, a.g.e., s. 266.

823 İsrâ, 17/31.

fakirlik korkusu olmadığında çocukları öldürmenin haram olmaması gerekir. Bu ise hatalı bir hükümdür.

“Kat kat riba yemeyin”⁸²⁴ ayetinde Allah kat kat faizi yasaklamaktadır. Muhalif mefhumunu aldığımızda kat kat olmayan faizi yasaklamamaktadır. Bu da fasid bir görüştür.

2- Çoğu zaman vasıflar, hükmü takyid için değil, teşvik veya sakındırmak maksadıyla zikredilmiştir.⁸²⁵

“Kendileri ile zifafa girdiğiniz kadınlardan olup himayelerinizde bulunan üvey kızlarınızla evlenmeniz size haram kılındı. Eğer anasıyla zifafa girmemişseniz, onlarla evlenmeniz size için bir sakınca yoktur”⁸²⁶ ayetinde geçen üvey kızlar için iki vasıf zikredilmiştir. Birincisi, bu kızların üvey babalarının himayesinde bulunmaları; ikincisi de, babalıklarının, bu üvey kızların analarıyla zifafa girmiş olmaları. İkinci vasıf olmadığında bu kızlarla evlenmek caiz olur. Bu ayette açıkça belirtilmektedir.

Ancak ilk vasa göre muhalif mefhumu delil olarak almamıza imkan yoktur; çünkü üvey kızın, üvey babanın himayesinde olmadığı zaman, annesiyle zifafa girse bile babalığıyla evlenmesi caiz görülmektedir. Bu ise icma ile reddedilmiştir.⁸²⁷ Burada birinci vasıf üvey kızla evlenmenin çirkinliğini göstermektedir.

3- Fakihlerin cumhuruna göre hükümlerin birer illeti vardır. Bu illetler bulununca hükümler, hakkında nas bulunmayan meselelere tatbik edilir. Ancak illetin yokluğu hükmün yokluğunu gerektirmez. Aksine illet ortadan kalkarsa, aslın gerektirdiği hüküm devam eder.⁸²⁸

Belirli olan hükmün hilafına bir nasda olmadığı için vafın zıddı olan hükme başvurmaya da gerek yoktur. Çünkü illeti olan bir hükmü, hilafını alarak farklı şekilde tesbit etmenin makul bir dayanağı da yoktur.⁸²⁹

Hanbelî, Şafîi ve Malikîlerin görüşleri:

824 Âlû İmrân, 3/130.

825 el-Hasen, a.g.e., s. 267; Şelebî, a.g.e., s. 517.

826 Nisa, 4/23.0

827 Serahsî, a.g.e., I, 256-257.

828 Gazzâlî, Mustasfâ, II, 175.

829 Ebû Zehra, a.g.e., s. 131.

Mefhumu muhalefet "lakab" dışındaki diğer çeşitleriyle bu mezheplere göre hüccettir.⁸³⁰ Bununla ilgili ortaya koydukları delileri şöyle özetlenebilir:

1- Naslardaki kayıtlar, manasız ve boşuna değildir; bunların bir gayesi, bir maksadı vardır. Kayıtların hükmü, kaydın bulunduğu yere has kılmaktan başka maksatları yoksa, o takdirde kaydın bulunmadığı yerde hükmün olmadığını kabul etmek gerekir. Bu kaydı manasız ve maksatsız kılmamak için şarttır.⁸³¹

2- Arap dilinde alışlagelmiş üslup, hükmün bir kayıtla kayıtlanışını kaydın kalktığında hükmün de kalktığına delalet ettiğidir. İbareden ilk anlaşılan şey budur.⁸³² Örneğin;

"Zenginin oyalayıp, borcunu geciktirmesi zulümdür"⁸³³ hadisinin muhalif mefhumu, fakirin borcunu geciktirmesinin sakıncasının olmadığına delalet eder.

3 Hz. Peygamber "sâimede zekat vardır" buyurmuştur.⁸³⁴ Bu hadis muhalif manasiyle mer'ada beslenmemiş koyunlarda zekat gerekmeyeceğine delalet etmektedir. Bunu Hanefiler dahi kabul etmektedirler.⁸³⁵

Muhaliif mefhumu hüccet olarak kabul edenlerin temel olarak ortaya koydukları deliller bunlardır. Bunların dışında ortaya konulan deliller birbirine benzediği için burada ayrıntıya girmeye gerek yoktur.⁸³⁶

Ancak mefhumu muhalifin hüccet olduğunu iddia eden fakiherin ortaya koymuş oldukları şartlara kısaca değinmek uygun olacaktır.

Bunlara göre, naslardaki kayıtlar teşvik, tehdit, sakındırma, mübalağa gayesi taşımamalıdır. Zira bu tür hükümlerde amaç, takyid değil, teşvik ya da mübalağadır.

Ayrıca muhalif hükmün sabit olduğu yerde bunu aksini gösteren bir delil olmamalıdır. Sözdeki kayıt âdet olan bir şeyi ifade eder mahiyette bulunmamalıdır. Böyle bir kaydın muhalifi ile amel edilmez.⁸³⁷

830 Şevkânî, a.g.e., s. 179.

831 Şa'ban, a.g.e., s. 349; Şelebî, a.g.e., s. 516-517; Gazzâlî, Mustasfâ, II, 193.

832 el-Hasen, a.g.e., s. 349; Gazzâlî, Mustasfâ, II, 169.

833 Buhari, İstikraz, 12; Müslim, Müsâkât, 33; Ebu Davud, Büyu', 10.

834 Buhari, Zekât, 38; Ebu Davud, Zekât, 5.

835 Ebu Zehra a.g.e., s. 132; Zuhayli a.g.e., I, 370.

836 bkz. Gazzâlî, Mustasfâ, II, 169 vd.; Şelebi a.g.e., s. 215-217; el-Hasen a.g.e., s. 257 vd.

837 Ayrıntı için bkz. El-Hasen a.g.e., s. 261 vd.

Bu gibi şartlar fakihlerin çoğunluğuna göre mefhumu muhalifin hüccet olması için yeterlidir.

Özetlemek gerekirse fakihler lafzın delaleti ile ilgili farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Mantukun veya lafzın kendisinin delaleti hakkında isimlendirme dışında önemli bir ihtilaf yokken, mefhumile ilgili delalet yollarında ihtilaf etmişlerdir. Hanefiler ile fakihlerin çoğunlu arasındaki görüş farklılıklarını ortaya koymaya çalıştık. Her ne kadar fakihlerin ekseriyeti hanefilere katılmasalarda, hanefilerin bu görüşleri Kur'ân ve Sünnet'ten hükümçikarmada ihtiyata dayanmaktadır. Mefhumu muhalifin şartlar dikkate alınmadan uygulanması halinde ne tür yanlış hükümlerin çıkacağını görmemek imkansızdır. Bu durumda hanefilerin tavrını haklı görmek daha uygun olacaktır.

Tabi ki bu tamamen muhalif mefhumun kullanılmayacağı anlamına gelmez. Hanefilerin hassasiyetini göz önüne alarak cumhur ulemânın şartlarını da dikkate alırsak, muhalif mefhumun bazı kayıtlarla hüccet olarak kullanılabilmesi mümkündür.

SONUÇ

Teklifi hükümleri oluşturan, mükellef ile Allah arasındaki ilişkide insana sorumluluklar yüklenmesine sebep olan faktörleri farklı yönleriyle incelemeye çalıştık.

Araştırmamız neticesinde İslam hukukunun bir hükmü ortaya koymak için çeşitli yöntemlere başvurduğunu, Kur'an ve sünneti sonuna kadar kullandığını gördük. Her ne kadar fakihler her konuda olduğu gibi hüküm istinbatın da ve mükellefin sorumlu olduğu hükümlere karar vermede de fikir ayrılığına düşseler de temel kaynaklarda hep tek yol izlemişlerdir. Kur'an ve sünnet üzerine tartışmalar yapılmış , bu kaynakların yöntemleri üzerine fikir birliği kurulamamış olsa da, kaynak olma vasıflarında ayrılık görülmemiştir.

Buna göre çalışmamızdan kısaca şu sonuçların çıktığı söylenebilir:

-Kur'an-ı Kerim mükelleflere hitap ederken asla tek tip üslup kullanmamıştır. Bu yüzden vacip için sadece sarîh emir, haram için yalnız sarîh nehy sigaları ile yetinmek, Kur'an'ın üslubuna aykırıdır. Ortaya konulan hükümlerin yanlış yorumlanmasına sebep olur.

-Emrin, Kur'an ve hadislerde kullanımı göz önüne alındığında sadece icap ifade eden bir siga olmadığı anlaşılmaktadır. Fakihlerin ihtilafları ve tartışmaları ve Kur'an'ın farklı kullanımlarının görülmesi neticesinde, mutlak emir sigasının, aksine bir karine olmadıkça vücup ifade edeceğini eğer karine mevcut ise nedb ve mubah anlamına da gelebileceğini gördük.

-Nehyin Kur'an da emirde olduğu gibi çeşitli kullanımları, farklı ifadeleri vardır. Allah (c.c.) mükellefi bir şeyden uzak tutmayı ifade etmek için sadece 'haram kılma' lafzını veya 'yapma' sigasını kullanmamaktadır. Bununla ilgili görüşler ışığında, mükellefin sorumlu olduğu ve yapmaması gereken fiillerin tespiti nehyin farklı üslupları ve kullanımlarının belirlenmesi mümkün olmuştur. Kısacası bir fiilin haram olduğunu ya da mekruh olduğunu anlamak için naslarda sadece haram ya da mekruh kelimesini veya 'yapma' nehyini aramakla yetinmemek gerekir.

-Yine mubahın, her ne kadar emir veya nehiy içermese de mükellefe bir sorumluluk yüklemese de İslam hukukuna ait bir hüküm olduğunu gördük. Teklife dahil olup olmaması ile ilgili tartışmaların sadece lafzi olduğunu

tespit ettik. Bu sebeple Allahu teala tarafından Kur'ani ifadelerle mükelleflere bir konuda verilen iznin, yapıp yapmama serbestliğinin de teklife dahil olmasının daha uygun olduğuna, isminin, tahyiri hüküm veya teklifi hüküm altında zikredilmesinin önemli olmadığına kani olduk.

-İslam hukukunda Sünnetin kaynaklığında ve hadislerin ortaya koyduğu hükümler ile ilgili belirgin bir görüş ayrılığı olmadığı bilinmektedir. Fakihlerin, hükme delaleti konusunda görüş ayrılığına düştükleri mesele, hadislerin bize ulaşma yollarının güvenilirliğidir. Mütevatir hadislerde ve Hanefilere göre meşhur hadislerde delaleti kati olduğu için hükmün tespitinde görüş ayrılığı yoktur. Ancak araştırmamızda gördük ki asıl ahad hadislerin delaleti konusundadır. Özellikle Hanefilerin ıstılahında zan ifade ettiği için ahad hadise gelen bir emir ancak vacip hükmündedir, farz hükmüne çıkamaz. Fakihlerin büyük çoğunluğunun Hanefilerin bu ayırımına katılmadıklarını ve ahad haberle amel ve farz, vacip ayırımında onlara muhalafet ettikleri, çalışmamızdan çıkan bir diğer sonuçtur. Bu ihtilafın her iki taraf açısından haklı tarafları olduğu da ortaya konularak gerekçelerden anlaşılmaktadır. Bu sebeple her iki görüş sahiplerinin endişelerini giderecek, konuda uzlaşma sağlayacak usul kaidelerini yeniden oluşturmak ve yorumlamak gerekir.

-Fakihlerin ortaya koydukları ıstılahi kaidelerin teklifi hükme etkisini incelediğimizde görüş ayrılıklarının büyük bir kısmının lafzi olduğu görülür. İstenildiği taktirde lafzın sahip olduğu ortak manada birleşilebilir. Bu sebeple Hanefilerin farz, vacip veya haram, tahrimen mekruh ayırımlarının lafzi yönlerinde uzlaşma sağlanabilir. Zira Hanefilerin teklifi hükümlerin derecelenmesi ile ilgili ayırımları diğer fakihlerin yaptığı sıralamanın biraz daha ayrıntılıdır. Bu tür ıstılahi farklılıkların bilinmesi, mükellefin, sorumlu olduğu fiillerin önemini kavraması açısından da önem arz etmektedir. Burada vurgulanması gereken şey, fıkıhın kaynağı Kur'an ve sünnet olsa da bunları ifade eden ve mükellefler için değerlendirenlerin fakihler olduğudur. Dolayısıyla, insan akli teklifi hükmün derecelenmesinde nihai bir rol oynamaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

'ACLÛNÎ, İsmâ'il b. Muhammed el-Cerrahi (v. 1162/1748)

-**Keşf'ül-Hafa ve Müzil'ül-İlbas**, I-II, Beyrut 1973

AHMED b. Hanbel, Ebu Abdillâh b. Muhammed, (v. 241/885)

-**el-Müsned**, I-VI, Beyrut 1969

ÂMÎDÎ, Seyfuddin Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed (v. 631/1234)

-**el-İhkam Fi Usul'i'l-Ahkam**, I-IV(2c) Beyrut 1985

EL-AŞKÂR, Muhammed Süleyman,

-**Ef'âlu'r-Rasûl ve Delâletühâ ala'l-Ahkâmî's-Şer'iyye**, I-II, Beyrut 1994

ATAR, Fahrettin,

-**Fıkıh Usulü**, İstanbul 1998

AVVÂME, Muhammed

-**İmamların Fıkhi İhtilaflarında Hadislerin Rolü**, (Trc:M. Hayri Kırbaçoğlu)
İstanbul 1988

EL-BÂCÎ, Ebu'l-Velid Süleyman b. Halef (v. 474/1081)

-**İhkamü'l-Fusul Fi Ahkamî'l-Usul**, (Thk: Abdullah Muhammed el-Cubur)
Beyrut 1989

EL-BEYÂNÜNÎ, Muhammed Ebu'l-Feth

-**El-Hükmü't-Teklifi Fi's-Şeri'ati'l-İslamiyye**, Şam 1970

-**Hüküm maddesi**, İslam Ansiklopedisi, T.D.V. yay. İstanbul 1998

BUHÂRÎ, İmam Ala'uddin Abdulaziz b. Ahmed (v. 730/1330)

-**Keşfu'l-Esrar An Usulî Fahri'l-İslam Bezdevi**, (Thk: Muhammed el-Mutasım
el-Bağdadi) I-IV, Beyrut 1994

BUHÂRÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmâ'il (v. 256/870)

-**Sahihu'l-Buhârî**, I-VIII (4c), İstanbul 1969.

BÜYÜK, Haydar Efendi, (v. 1321/1903)

-**Usul-i Fıkıh Dersleri**, İstanbul ts.

CESSÂS, Ebu Bekr Ahmed b. Ali er-Razi (v. 370/980),

-**El-Fusul Fi'l-Usul**, (Thk: Uceyl Casım en-Neşmi) I-IV, Kuveyt 1994

DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman (v.255/869)

-**Sünenü Dârimî**, I-II, Medine 1966.

EBU DÂVÛD, Süleyman b. El-Eş'as (v. 275/888)

-**Sünenü Ebî Davud**, I-V, İstanbul 1981

EBU ZEHRA, Muhammed,

-İslam Hukuku Metodolojisi, (Trc: Abdulkadir Şener) Ankara 1994

ERDOĞAN, Mehmed,

-Fıkıh Ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1992

ERMEVÎ, Siracuddin Mahmud b. Ebi Bekr (v. 682)

-Et-Tahsil Mine'l-Mahsul, (Thk: Abdulhamid Ali Ebu Zahid) Beyrut 1988

ES'AD, Mahmud,

-Usulü'l-Fıkh, İstanbul 1302

ES'ADÎ, Şeyh Muhammed Ubeydullah

-el-Mu'cez Fi Usulü'l-Fıkh, Kahire 1990

EVRENSEL YÜKSEK İSLAM KURUMU,

-Fıkıh Usulü, İzmir 1992

FIRUZÂBÂDÎ, El-İmam Ebi İshak İbrahim b. Ali Eş-Şirazi, (v. 476/1083)

-el-Luma'u Fi Usulü'l-Fıkh, (Thk: Muhyiddin Dibmustur) Şam 1995

-et-Tebşiratü Fi Usulü'l-Fıkh, (Thk: Muhammed Hasan) Şam 1970

GAZZÂLÎ, Muhammed b. Muhammed (v. 505/1111)

-el-Mustasfa Min İlmi'l-Usul, (Trc: Yunus Apaydın) I-II, Kayseri 1994

-el-Menhul Min Talikati'l-Usul, Şam 1980

HALLÂF, Abdulvahhap (v. 1375/1956)

-İlmu Usulü'l-Fıkh, Kahire 1988 (Ayrıca tercümesi: İslam Hukuk Felsefesi, Hüseyin Atay, Ankara 1993)

EL-HASEN, Halife Babekr

-Menahicu'l-Usuliyin Fi Turuki Delalati'l-Elfazi'l-Ahkam, Kahire 1989

EL-HASKEFÎ, Muhammed b. Alauddin b. Ali El-Hanefi (1088/1677)

-İfadatü'l-Envar Ala usulü'l-Menar, (Thk: Şeyh Muhammed Said el-Burhani) Şam 1992

HEYET,

-El-Mevsûtü'l-Fıkhıyye.

EL-HİNN, Mustafa Said.

-İslam Hukukunda Yöntem Tartışmaları, (Trc: Halit Ünal) Kayseri 1993

EL-HİNDÎ, Alfame Alâuddin Ali el-Muttakî b. Husameddin (v.975)

-Kenzu'l-Ummal Fi Süneni'l-Akvali ve'l-Ef'al, I-XVI, Beyrut ts.

EL-HUDARÎ, Şeyh Muhammed (v. 1345/1927)

-Usulü'l-Fıkh, Mısır 1969

EL-HUSARÎ, Ahmed

-**Nazriyyetü'l-Hükmi Ve Masadiru't-Teşri' Fi Usulî'l-Fıkhî'l-İslami**, Kahire 1981

İBN HAZM, El-Endülüsi ez-Zâhirî (v. 456/1064)

-**el-İhkam Fi Usulî'l-Ahkam** (Thk: Komisyon) I-VIII (2c) Beyrut 1987

İBN KEMAL, (Paşa) Şemsuddin Ahmed b. Süleyman (v. 940/1533)

-**Tahyiru't-Tenkih Fi'l Usul**, İstanbul 1308

İBN MÂCE, Ebi Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvini, (v. 273/887)

-**Sünenü İbn Mace**, (Thk: Muhammed Fuad Abdulbaki) I-III. Beyrut 1952

İBN MANZÛR, Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem, (v.711/1311),

-**Lisânu'l-Arab**, I-XV, Beyrut 1956.

İBN NUCEYM, Zeynuddîn b. İbrâhim, (v. 970/1563),

-**el-Eşbâh ve'n-Nezâir**, (Thk: Ahmed b. Muhammed el-Ankarî), I-II, (1c), Kahire 1290.

İBN TEYMÎYE, Takiyyuddîn Ebû'l-Abbâs el-Hafîd, (v.728/1328),

-**el-Müsevvede fî Usûlî'l-Fıkh**, (Tik: Şihâbuddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed el-Harrânî, v.745), Kahire 1983.

İBNU'L-HEMMÂM, Ebû'l-Hasen Alâuddîn, (v.803),

-**el-Kavâidu ve'l-Fevâidu'l-Usûliyyîn**, (Thk: Muhammed Hamîd el-Fikî), Beyrut 1983.

EL-İSNEVÎ, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdurrahim b. Hasan eş-Şâfiî, (v. 772/1370),

-**Nihâyetü's-Sûl fî Şerhi Minhâcî'l-Usûl**, I-IV, Kâhire 1343.

KARAMAN, Hayreddin,

-**Fıkh Usûlü**, İstanbul 1967.

KIRBAŞOĞLU, M. Hayri,

-**İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi**, Ankara 1999.

KOÇYİĞİT, Talat,

-**Hadis Usûlü**, Ankara 1997.

KUTUP, Seyyid, (v. 1966),

-**Fî Zilâli'l-Kur'ân**, (Trc: Heyet), I-XVI, İstanbul 1994.

LÂMÎŞÎ, Ebû's-Senâî Mahmud b. Zeyd, (Hicrî 5. ve 6. asırlarda yaşadı),

-**Kitâbun fî Usûlî'l-Fıkh**, (Thk: Abdulmecid et-Türkî), Beyrut 1995.

MÂLİK B. ENES, (v.179/795),

-**el-Muvatta'**, (Tsh: Muhammed Fuad Abdulbâkî), I-II, (1c), Beyrut 1951.

MEDKÛR, Muhammed Selam,

-Mebâhisu'l-Hükm inde'l-Usûliyyîn, Kahire 1959.

MOLLA HÛSREV, Muhammed b. Ferâmurz b. Ali, (v. 885/1480),

-Mir'âtü'l-Usûl fî Şerhi Mirkâtî'l-Usûl, I-II, (1c), İstanbul 1309.

EL-MUĞNÎYE, Muhammed Cevad,

-İlmü Usûli'l-Fıkhi fî Sevbihi'l-Cedid, Beyrut 1975.

MÜSLİM, b. el-Haccâc Ebû'l-Hasen, (v. 261/874),

-Sahîhu Müslim, (Thk: Muhammed Fuad Abdulbâkî), Beyrut 1955.

NESAÎ, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb, (v. 303/915),

-Sünenü'n-Nesaî, (Thk: Abdülfettah Ebû Gudde), I-VIII, Beyrut 1988.

NİZÂMUDDÎN, Abdulhamid,

-Mefhûmu'l-Fıkhi'l-İslâmî, Beyrut 1984.

RAĞİB EL-İSFEHÂNÎ, Ebû'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed, (v. 502/1108),

-el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân, (Thk: Mustafa Bâbî el-Halebî), Mısır 1961.

SAVA PAŞA,

-İslam Hukûku Nazariyâtı Hakkında Bir Etüd, (Trc: Baha Arıkan), I-II, İstanbul ts.

SCHACHT, Joseph, Prof. Dr., (v.1969),

-İslam Hukûkuna Giriş, (Trc: Abdulkadir Şener, Mehmet Dağ), Ankara 1986.

SELEMÎ, İzzeddîn Abdülaziz b. Abdüsselâm, (v. 660),

-el-İmâm fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm, Beyrut 1987.

SERAHSÎ, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, (v. 483/1090),

-Usûlü's-Serahsî, (Thk: Ebu'l-Vefâ el-Efgânî), I-II, Beyrut 1994.

SEYYİD BEY, Muhammed, (v.1343/1925),

-Usûl-i Fıkıh, İstanbul 1333.

SİBÂÎ, Mustafa,

-es-Sünnetü ve Mekânetühâ fî't-Teşrî'i'l-İslâmî, (Trc: Kâmil Tunç), İstanbul 1996.

SUYÛTÎ, Celâlüddîn b. Ebî Bekr, (v. 911/1505),

-el-Eşbâh ve'n-Nazâir fî Kavâidin ve Furûi Fıkhi's-Şâfiyye, Mısır 1959.

-el-Câmiu's-Sağîr fî Ehâdisi'l-Beşîri'n-Nezîr, I-II, (1c), Beyrut ts.

ŞA'BÂN, Zekiyyuddîn,

-Usûlü'l-Fıkıh, (Trc: İbrahim Kâfi Dönmez), Ankara 1990.

- ŞAFİÎ, Muhammed b. İdris, (v. 204/819),
-**er-Risâle**, (Trc: Abdulkadir Şener, İbrahim Çalışkan), Ankara 1996.
- ŞÂTİBÎ, Ebû İshâk İbrâhim b. Mûsâ, (v. 790/1388),
-**el-Muvâfakât fî Usûli'l-Ahkâm**, (Trc: Mehmet Erdoğan), I-IV, İstanbul 1999.
- ŞELEBÎ, Muhammed Mustafa,
-**Usûlü'l-Fıkhî'l-İslâmî**, Beyrut ts.
- ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed, (v. 1255),
-**İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkîki'l-Hakk min İlmi'l-Usûl**, Mısır 1937.
- TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, (v. 279/892),
-**Sünenü't-Tirmizî**, (Thk: Ahmed Muhammed Şakir), I-V, Kahire 1937.
- ÜNAL, İsmail Hakkı,
-**İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu**,
Ankara 1994.
- WEİR, T.H.,
-**Hüküm Maddesi**, İslam Ansiklopedisi, MEB yayınları, İstanbul 1967.
- WENSINCK, A. J., (v.1358/1939),
-**el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Ahâdisi'n-Nebevî**, I-VIII, Leiden 1936-1969.
- ZEBÎDÎ, Seyyid Muhammed Murtaza, (v.1205/1790),
-**Tâcu'l-Arûs**, I-X, Beyrut 1306.
- ZERKEŞÎ, Bedreddîn Muhammed b. Bahâdır,
-**el-Bahru'l-Muhîr fî Usûli'l-Fıkh**, (Thk: el-Âni Abdulkadir Abdullah), I-VI,
Kuveyt 1992.
- ZEYDAN, Abdülkerim,
-**el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh**, Amman 1994.
- ZUHAYLÎ, Vehbe,
-**Usûlü'l-Fıkhî'l-İslâmî**, I-II, Şam 1996.
-**İslam Fıkhı Ansiklopedisi**, (Trc: M. Emin Saraç ve arkadaşları), I-X, İstanbul 1994.